

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAŞİZM VE KOMPLO TEORİLERİ

**GÖKÇE AYTEKİN
14716013**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. CENGİZ ÇAĞLA**

**İSTANBUL
2019**

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAŞİZM VE KOMPLO TEORİLERİ

**GÖKÇE AYTEKİN
14716013**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. CENGİZ ÇAĞLA**

**İSTANBUL
2019**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM
DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAŞİZM VE KOMPLO TEORİLERİ

GÖKÇE AYTEKİN
14716013

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 06.05.2019

Tezin Savunulduğu Tarih: 27.05.2019

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad

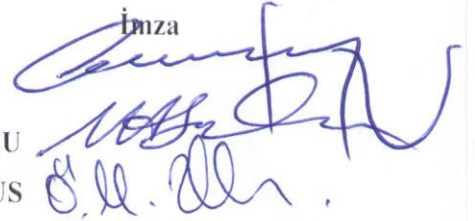
Tez Danışmanı

: Prof. Dr. Cengiz ÇAĞLA

Jüri Üyeleri

: Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU

Dr. Öğretim Üyesi Özgür Mutlu ULUS

İmza

İSTANBUL
MAYIS 2019

ÖZ

FAŞİZM VE KOMPLO TEORİLERİ

Gökçe Aytekin

Mayıs, 2019

Bu çalışmada bir politik ideoloji olarak faşizmle komplo teorilerinin ve komploculuğun ilişkisi, ayrıca geçmişteki iki önemli faşist rejim (İtalya’da Faşist rejim ve Almanya’da Nazi rejimi) kapsamında komplo teorilerinin kullanımları incelenmiştir. Çalışmanın başlıca amaçları, faşizm hakkındaki Türkçe ya da Türkiye kaynaklı akademik bilgi birikimine katkıda bulunmak ve günümüzün popüler kültüründe yaygın olan komplo teorilerinin faşizmle olan ilişkisine dikkat çekmek, faşizmin geçmişte komplo teorilerinin ana taşıyıcılarından biri olduğunu hatırlatmaktır. Tez kapsamında, politik ideolojilerin tümüyle uyumlanma potansiyeli taşıyan komplo teorilerinin, bu potansiyele rağmen faşizmle özel bir yakınlıkları olduğu gösterilmiştir. Söz konusu yakınlık faşizmle komploculuğun çeşitli kesişme noktalarının incelenmesiyle ortaya konmuş ve faşistlerin komplo teorilerine başvurularından örneklerle desteklenmiştir. Faşizm-komplo teorileri yakınlığında Nazizmin ağırlıklı bir rol oynadığı ve rolün ağırlığının büyük ölçüde, antisemitizmden kaynaklandığı görülmüştür. Faşizm-komplo teorileri yakınlığını bu çalışmaya kıyasla daha güçlü bir biçimde vurgulamayı hedefleyen ileriki çalışmaların Faşizme ve/veya İtalya’yla Almanya dışındaki faşizmlere odaklanmasının gerekliliği bulgulanmıştır. Bu faşizmlere odaklanacak olanlara, bağlı paramiliter güçlere ait söylemleri öncelikle incelemeleri önerilmiştir. Ayrıca çalışma kapsamında, hem Nazilerin hem de Faşistlerin iktidara geliş süreçlerinin birer komploya dayandırılabilceği sonucuna varılmış ve komploların merkezinde yine paramiliter şiddetin olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla paramiliter şiddetin komplo-komplo teorileri etkileşimini örnekleyen bir bağlam olduğu gösterilmiş ve söz konusu etkileşimle ilgili olarak kurgunun gerçeği beslediğine, komplo teorilerinin komplolara yol açtığına değinilmiştir. Yine çalışma kapsamında, komplo teorilerinin neo-Faşist hareketler içerisinde yaygın oluşuna dikkat çekilmiş ve bu yaygınlık Faşist rejimin komplocu eğiliminin varlığına yönelik bir kanıt olarak görülmüştür. Ayrıca tezde faşist bireylerin ve komplo teorisyenlerinin psikolojileri arasındaki birtakım benzerliklerden söz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Faşizm, Nazizm, komplo teorisi, komploculuk, antisemitizm.

ABSTRACT

FASCISM AND CONSPIRACY THEORIES

Gokce Aytekin

May, 2019

This work examines the relationship between fascism as a political ideology and conspiracy theories (as well as conspiracism). It also examines the usages of conspiracy theories in the context of two important fascist regimes of the past, Fascist regime in Italy and Nazi regime in Germany. One of the two main objectives of the thesis is to contribute to Turkish academic literature on fascism. The other objective is to draw attention to conspiracy theories, which are widespread in today's popular culture, and to their relationship with fascism as well as to remind the readers that fascism was one of the main carriers for conspiracy theories in the past. In this work, it is shown that conspiracy theories, which have the potential to align themselves with any political ideology, nevertheless have a special closeness with fascism. This closeness is revealed by examining various intersection points of fascism and conspiracism, and supported by examples of fascists' usages of conspiracy theories. It is seen that Nazism plays a weighted role in fascism-conspiracy theories closeness and that the weight of the role stems largely from antisemitism. It is discovered that those future works aiming to emphasize fascism-conspiracy theories closeness more strongly than this work need to focus on Fascism and/or fascisms outside of Italy and Germany. For those focusing on the said fascisms, a preferential examination of the related paramilitary forces' discourses is suggested. This thesis also comes to the conclusion that both Nazis' and Fascists' processes of accession to power can be based on a conspiracy and that paramilitary violence can be noticed at the center of that conspiracy. Therefore it is shown that paramilitary violence is a context which exemplifies conspiracy-conspiracy theories interaction. Related to this interaction it is mentioned that fiction feeds reality, conspiracy theories lead to conspiracies. This thesis also draws attention to the prevalence of conspiracy theories among neo-Fascist movements. This prevalence is regarded as an evidence for the existence of the conspiracist tendency of the Fascist regime. In addition, this thesis notices certain similarities between the psychologies of fascist individuals and conspiracy theorists.

Key Words: Fascism, Nazism, conspiracy theory, conspiracism, antisemitism.

ÖN SÖZ

Bu tezin yazılması hocam Prof. Dr. Cengiz Çağla'nın yetkin danışmanlığı sayesinde mümkün olmuştur. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca, bir yandan tam zamanlı olarak çalışırken bir yandan da tezi yazdığım süre boyunca beni her zaman olduğu gibi destekleyen aileme teşekkür ederim. Son olarak, Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki öğrenim sürecimde ilgilerini benden esirgemeyen, başta Prof. Dr. Mehmet Hacısalihoğlu ve Doç. Dr. Vişne Korkmaz olmak üzere tüm hocalarıma; yine üzerimde emekleri bulunan, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki ve Galatasaray Lisesi'ndeki tüm öğretmenlerime teşekkürü bir borç bilirim.

İstanbul; Mayıs, 2019

Gökçe Aytekin

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
1. GİRİŞ: AMAÇ VE YÖNTEM	1
2. FAŞİZM VE FAŞİST HAREKETLER	8
2.1. Faşizmin Avrupa’da Yükselişi	10
2.2. Faşistler İktidarda	16
2.3. İkinci Dünya Savaşı’nın Ardından	18
2.3.1. Faşizm ve Komplo Teorileri	20
3. KOMPLO TEORİLERİ VE KOMPLOCULUK	23
3.1. Komplolar	23
3.2. Komplo Teorileri	26
3.3. Komploculuk	29
4. FAŞİZM İLE KOMPLOCULUĞUN BAZI KESİŞME NOKTALARI	34
4.1. Karl Popper ve “Tarihselcilik”	35
4.2. Richard Hofstadter ve “Paranoid Stil”	41
4.3. Daniel Pipes ve Antisemitizm	45
4.4. Mark Fenster ve Popülizm	51
4.5. Michael Barkun ve “Binyılcılık”	53
5. FAŞİST REJİMLER VE KOMPLOCULUK	59
5.1. Faşist Rejimin Komplocu Eğilimi	59
5.2. Nazi Rejimi ve Komplo Teorileri	67
5.3. İktidara Geliş ve Komplolar	75
5.4. 1945’ten Sonra: Neofaşist Muhalefet ve Komplo Teorileri	78
6. SONUÇ	83
KAYNAKÇA	85
ÖZ GEÇMİŞ	89

1. GİRİŞ: AMAÇ VE YÖNTEM

Faşizmin ve komplo teorilerinin tez konusu olarak seçilmesinin nedenlerinden biri, faşizm hakkındaki Türkçe ya da Türkiye kaynaklı akademik bilgi birikimine katkıda bulunma amacı olmuştur. Söz konusu birikim İngilizce olana kıyasla epey küçüktür. H. Birsen Örs'ün sözleriyle faşizm, “çağdaş ideolojiler arasında, Türk akademisyenlerin yazmak konusunda pek de hevesli olmadıkları bir akım” gibi görünmektedir¹. Örs “ders kitapları dışında, Türk yazarlar tarafından doğrudan faşizm ve faşist liderler üzerine yazılmış çok az” sayıda eser olduğundan ve “çoğu kez, düşünce tarihi ve karşılaştırmalı siyasal sistemler konularında yazılmış ders kitaplarında bir alt başlıkta ele alınan” faşizmin “ne tür bir toplumsal, kültürel ve siyasal arka plana sahip olduğunu” bu kitaplardan öğrenebilmenin pek mümkün olmadığından söz etmiştir².

Tez konusu olarak faşizmin ve komplo teorilerinin seçilmesinin bir diğer nedeni, günümüzün popüler kültüründe komplo teorilerinin yaygınlaşmasıyla ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde “Başkan John F. Kennedy'nin 1963 yılındaki suikastını izleyen dönem komploculuğa ilişkin küçük ölçekli sahici bir endüstrinin yükselişini” içermiştir³. Bu yükselişin bir benzerine Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren rastlanmıştır: “Bu gelişim, 1999-2003 yılları arası ile sınırlı bir komplo teorileri biyografisinde gözlemlenmektedir. (Bali, 2004) ... [Rıfat] Bali'nin görece erken bir dönemde farkına vardığı bu yeni ‘sanayi’nin takip eden on yıl içerisinde büyüme trendini kaybetmemiş olduğu intibası abartılı olmayacaktır⁴”. Bu bağlamda tezin amacı komplo teorilerinin faşizmle olan ilişkisine dikkat çekmek, faşizmin geçmişte komplo teorilerinin ana taşıyıcılarından biri olduğunu hatırlatmaktır. Her ne kadar komplo teorilerinin Batı dışı dünyada popüler kültürün yanı sıra, politik

¹ H. Birsen Örs, “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. bs., ed. H. Birsen Örs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 512.

² *age*.

³ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 2.

⁴ Barış Başaran, “Komplo Teorilerinin Teorileri”, *Teorik Bakış*, Sayı 5 (Eylül 2014): 13.

yaşamda da yaygın olduğu söylenebilirse de, bu teorilerin potansiyel tehlikesine dikkat çekmek açısından, onların faşizm içerisindeki önemli yerini hatırlatmak faydalı olacaktır.

Komplo teorilerinin yaygınlaşmasıyla bağlantılı olarak, onları konu alan Türkçe akademik çalışmaların sayısı 2000’li yıllardan itibaren düzenli bir şekilde artmıştır. Bugün Türkiye’de, komplo teorileri konusunda uzmanlaşmış birkaç akademisyen bulunmaktadır⁵ ve konu üzerine ilk akademik kitap 2014’te yayımlanmıştır⁶. Buna ek olarak azami bir düzine tez Ulusal Tez Merkezi’nin web sayfasında bulunabilmektedir. Bu tezlerin arasında komplo teorilerinin kavramlaştırılmasına yönelik çalışmalar⁷ olduğu gibi belli komplo teorilerinin analizine odaklananlar da bulunmaktadır⁸. Tezlerin sadece birinde, komplo teorileri-Nazizm ilişkisi hakkında kısa bir bölüm yer almaktadır⁹. Diğer tezlerde (ve 2014 tarihli ilk akademik kitapta¹⁰) komplo teorilerinin Nazizm ve genel olarak faşizm ile ilişkisine yönelik bir alt bölüme rastlanmamaktadır.

Başlıklarında “faşizm” veya “faşist” kelimeleri bulunan az sayıda (on üç adet) tezin yalnızca üçünde, komplo teorilerinin veya komploculuğun faşizm açısından önemine sadece değinilmiştir¹¹. Başlığında “Mussolini” kelimesi bulunan bir adet tezde

⁵ Söz konusu akademisyenlerden biri olan Kerem Karaosmanoğlu, “Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age” başlıklı bir makale yazmıştır. Makalenin özellikle komplo teorileri-faşizm ilişkisi hakkındaki bölümü için bkz. Kerem Karaosmanoğlu, “Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age”, *Kültür ve İletişim*, c. 12, s. 1 (2009): 108-117.

⁶ Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Göründüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014).

⁷ Türkay Nefes, *Conceptualizing and Understanding the Contemporary Popularity of Conspiracy Theories: Re-Thinking Karl Popper* (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005); Burçin Çakır, *Anti-Revolutionary Conspiracy Theory in the Age of the French Revolution: A Historical Context* (Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004).

⁸ Mehmet Büyüktuncay, *Politics of Conspiracy and Paranoia: Dissemination of Power and Resistance in Don Delillo's The Names, Mao II and Underworld* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009); Özen Karaca, *The Theme of Jewish Conspiracy in Turkish Nationalism: The Case of Cevat Rifat Atilhan* (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

⁹ Karaca, *age*, 16-20.

¹⁰ Daha eski tarihli ve bir dereceye kadar akademik sayılabilecek bir kitap olan *Komplo Teorileri Tarihi*’nde, “Alman Faşizmi ve Komplo Teorileri” başlıklı alt bölüm başta olmak üzere, komplo teorileri-faşizm ilişkisiyle ilgili kısa bazı bölümler bulunmaktadır. Haluk Hepkon, *Komplo Teorileri Tarihi*, 2. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), 121-123, 143-147, 154-158.

¹¹ Fatih Yaşlı, *Milliyetçilik ve Faşizm: Türkiye’de İrkçi Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 49; Utku Usta, *The Political Discourse of Extreme Right in Western Europe in the Light of “Classical” Fascism: The Case of the Front National*

“komplo teorisi” veya “komplo teorileri” tamlamaları yer almamıştır. Yine başlıklarında “Nazi”, “Nazizm”, “Nasyonal Sosyalist” veya “Nasyonal Sosyalizm” kelimeleri bulunan on yedi adet tezin büyük çoğunluğunda “komplo teorisi” veya “komplo teorileri” tamlamaları yer almamıştır¹². Bununla birlikte tezlerin bir kısmında, Nazilerin başvurdukları komplo teorilerinden bazılarına (komplo teorisi kavramı kullanılmadan) değinilmiştir¹³.

Dolayısıyla bu tez faşizm-komplo teorileri ilişkisinin sistemli ve kapsamlı bir biçimde incelendiği (Türkçe yazılmış) ilk tez çalışmasıdır. Konu seçimi aşamasının başlangıcında, yukarıda sözü edilen Türkçe tezlerin yanı sıra, bu tezin kaynakçasında yer alan, komplo teorileri hakkındaki İngilizce veya Türkçe akademik kitaplarla makaleler de incelenmiş ve bunlarda komplo teorileriyle genel olarak faşizmin ancak değini düzeyinde ilişkilendirildiği görülmüştür¹⁴. Benzer bir şekilde, yine kaynakçada yer alan, faşizm hakkındaki akademik kitap ve makalelerde komplo teorilerinin konu edilmediği gözlenmiştir¹⁵ ancak Karl Popper’ın *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı kitabı bu gözlemin başlıca istisnası olmuştur¹⁶. Popper’ın kitabı aynı zamanda, akademik yazın içerisinde, komplo teorilerinin kavramlaştırıldığı ilk eserdir. Kitapta “komplo teorisi” tamlaması, bugünkü anlamını taşıyan bir terim olarak ilk kez kullanılmıştır.

in France (Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 11, 26; Haluk Bilgin, *Eko-Faşizm* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 151, 201. On üç adet tezdten birinin (Zafer Çeler’e ait, 2000 tarihli tez) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden yayımlanma izni bulunmadığı için içeriğine göz gezdirilememiştir.

¹² Tezlerden birinde “komplo teorileri” tamlamasına bir kez yer verilmiştir. Murad Karasoy, *Teorik ve Pratik Yönleri ile Almanya’da Nasyonal Sosyalist Eğitim Politikalarının İncelenmesi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018), 57. Komplo teorileri hakkındaki açıklamalar için bkz. age, 57-59. Tezlerden ikisinin (Deniz İnanç’a ve Özgür Mutlu Ulus’a ait tezler) Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden yayımlanma izni bulunmadığı için içeriğine göz gezdirilememiştir.

¹³ Örneğin bkz. Nina Pozhidayeva, *Alman Siyasal Sisteminde Weimar Cumhuriyeti Sonrası Nasyonal Sosyalist Partisinin İktidarı ve Nazizm* (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 140; Tuba Taşlıcalı, *Psikolojik Harpte Politik Psikoloji Uygulaması: II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanyası Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2008), 90, 97-98; Cafer Hergünsel, *1940’lar Türkiye’sinde Nazizm’in Edebiyat Çevreleri Üzerindeki Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 18; Rezal Koç, *Siyasal İletişimde Propagandanın Önemi: Bir Örnek Olay Nazi Propagandası* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 100-101, 110.

¹⁴ Bununla birlikte, Amerikalı tarihçi Daniel Pipes’ın kitabında komplo teorileri-Nazizm ilişkisi kapsamlı olarak ele alınmıştır. Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997).

¹⁵ Kerem Karaosmanoğlu’nun makalesi her iki gözlemin de istisnası olmuştur. Kerem Karaosmanoğlu, “Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age”, *Kültür ve İletişim*, c. 12, s. 1 (2009): 95-126.

¹⁶ Karl Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013).

Söz konusu ikincil kaynaklar incelendikten sonra tezin sorunsalı/konusu faşizm-komplo teorileri ilişkisi olarak belirlenmiştir. Kaynaklarda görülen, faşizm ile komplo teorilerinin yakından ilişkili olduğuna dair değinilerden yola çıkılarak bir hipotez oluşturulmuştur: Faşizm-komplo teorileri ilişkisi yakın veya sıkı hatta özel diye nitelenebilir ve bu yakın/sıkı/özel ilişki çeşitli yönleriyle ortaya konulabilir. Bu hipotez, soru cümlesiyle şöyle de ifade edilebilir: Faşizm-komplo teorileri ilişkisini ortaya koyan düşünce akımları ya da kavramlar nelerdir?

Hipotez belirlendikten sonra, önceden incelenen ikincil kaynaklar baştan sona okunmuştur. Okuma sürecinin sonucunda faşizm-komplo teorileri ilişkisini gösteren altı farklı düşünce akımı veya kavram, diğer bir deyişle altı kesişme noktası bulunmuştur. Bu noktalar Türkçe tez literatüründe ilk kez bu tezde ortaya konduğundan, ayrıca Faşizm-komploculuk ve Nazizm-komplo teorileri ilişkileri yine ilk kez bu tezde kapsamlı bir şekilde incelendiğinden, tez için deskriptif (betimleyici) bir yöntem tercih edilmiştir.

Tezin yöntemi, ikincil kaynaklarla ilgili kütüphane araştırmasını içermektedir. İkincil kaynaklara ve kütüphane araştırması yöntemine dayanılmasında, tez konusunun yeniliği etkili olmuştur. Diğer bir deyişle, konu ilk kez kapsamlı bir şekilde incelendiği için söz konusu yöntem yeterli görülmüştür. Diğer betimleyici veya durum saptayıcı araştırmalarda görüldüğü üzere, bu tezde de ilişkinin (faşizm-komplo teorileri ilişkisinin) varlığı ve öğeleri araştırılmıştır¹⁷.

Ayrıca tez/araştırma, amaçları yönünden “temel” ve “keşfedici” diye nitelenebilir¹⁸. Araştırmanın “temel” niteliği, faşizm hakkındaki Türkçe veya Türkiye kaynaklı

¹⁷ Betimleyici veya durum saptayıcı araştırmalar ile “olgular hakkında sistemli ve düzenli bilgilere sahip oluruz. Betimleyici bir araştırmada *herhangi bir ilişkinin varlığı veya yokluğu araştırılır... Betimleyici araştırmalar bize o olgunun niçin öyle olduğunu, o ilişkinin niçin öyle kurulduğunu açıklamazlar, onun yerine olgularda neyin olduğunu, nelerin neler ile birlikte olduğunu bildirirler.*” İbrahim Arslanoğlu, “Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri”, w3.gazi.edu.tr/~iarslan/arastek.doc [25.04.2019].

¹⁸ “Araştırmalar amaçları yönünden temel ve uygulamalı diye ikiye ayrılırlar. Temel araştırmalar olaylar arasındaki ilişkileri keşfetmek ve teori geliştirmek amacı taşırlar... Bu tip araştırmalarda amaç bilime katkıda bulunmaktır; güncel sorunlara cevap vermek kaygısı ön planda gelmez. Oysa uygulamalı

akademik birikime katkıda bulunma ve faşizmle komplo teorileri arasındaki ilişkinin içeriğini keşfetme amaçlarından kaynaklanmıştır. Araştırmanın “keşfedici” niteliği, bilgileri yorumlamaktan ve görüş aktarmaktan çok bilgi vermeye dayalı olmasından ileri gelmiştir¹⁹.

Bununla birlikte, sosyal bilimlerin temel özelliklerinden ikisi olan yorumlama ve karşılaştırma bu araştırmada da kaçınılmaz olarak yer almıştır. Yorumlama, ağırlıklı olarak ikincil kaynaklar üzerinden ilerleyen okuma sürecinde ortaya çıkmıştır. Kaynaklar analiz edilirken zaman zaman yorumlanarak değerlendirilmiştir. Karşılaştırmaya özellikle tezin beşinci bölümünde yer verilmiştir. Bu bölümde İtalya’daki ve Almanya’daki faşist rejimler karşılaştırılmıştır.

Tezin ikinci (giriş hariç ilk) bölümünde önce faşizm kavramı tanıtılmış ve bu kavramın hem faşist ideolojileri hem de faşist hareketleri kapsadığı belirtilmiştir. Ardından, ilk alt bölümde, faşizmin Avrupa’da ortaya çıkış ve yükseliş koşullarının yanı sıra, faşist ideoloji ve hareketlerin önemli bazı nitelikleri de açıklanmıştır. İkinci alt bölümde, İtalya’da ve Almanya’da iktidara gelen faşistlerin çeşitli politikaları hakkında temel birtakım bilgiler verilmiştir. Faşist rejimler tezin beşinci bölümünde de konu edildiği için ikinci bölümün ikinci alt bölümü kısa tutulmuştur. Üçüncü alt bölümde, İkinci Dünya Savaşı’nı başlatan faşist rejimlerin savaşı kaybedip yıkılmasının ardından faşizmin politik yaşam içerisindeki çoğu zaman sönük varlığı ele alınmıştır. Sonuç olarak faşizmin üç evresi (yükselme, iktidarda bulunma ve çoğunlukla etkisiz bir muhalefet yapma evreleri) birer alt bölümde işlenmiştir. Ayrıca bölümün sonunda faşist bireylerin psikolojilerine ilişkin kimi açıklamalara yer verilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde ilkin komplo kavramı tanımlanmıştır. Bu sırada Amerikan ceza hukukundaki komplo suçuna gönderme yapılmış ve komplo kelimesinin İngilizce karşılığı hakkında (conspiracy) köken bilimsel bazı bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca

araştırmalar günlük, pratik sorunlara çözüm ararlar.” Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, 8. bs. (İstanbul: Güzem, 2000), 18.

¹⁹ Keşfedici araştırmalar “ilişki bulmaya, durum belirlemeye, okuyucuya bilgi vermeye yönelik araştırmalardır... bu tür araştırmalarda yazarın kişisel görüşlerinin daha az yeri vardır.” *age*, 34.

komplo teorisi kavramı tanımlanmış ve komplo teorilerinin tamamen kurgusal olmalarıyla komplolardan ayrıldıklarına dikkat çekilmiştir. Ardından komplo teorilerinin politika bilimini ilgilendiren nitelikleri açıklanmıştır. Son olarak, komplo teorilerinin kökeninde yer alan düşünüş stili yani komploculuk ele alınmıştır. Komploculuğun uluslararası bir olgu olduğundan, tüm ideolojilerle uyumlanma potansiyeli taşıdığından, düalist dünya görüşünden ve gizliliğin komploculuk açısından öneminden söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde faşizmle komploculuğun kesişme noktalarından beşi tarihselcilik (historicism), paranoid stil, antisemitizm, popülizm ve binyılcılık (millennialism) olarak belirlenmiştir. Beş noktanın/kavramın sıralanmasında, komploculuk hakkındaki akademik literatürün tarihsel gelişim çizgisi izlenmiştir. Kavramlar sırasıyla açıklanırken, onları ilk kez kullanan ya da onların komploculukla ve/veya faşizmle ilişkilerine dikkat çeken akademisyenlerin ilgili çalışmalarına atıf yapılmıştır²⁰. Birinci alt bölümde tarihselciliğin bir yandan komplo teorisinin bir türevi, bir yandan da faşizmin tarihsel felsefesinin kaynağı olduğu, Karl Popper'ın düşüncelerine atıfla ortaya konmuştur. İkinci alt bölümde Richard Hofstadter'ın paranoid stil kavramı üzerinde durulmuş; paranoid stilin, faşizmin yaygın bir ögesi olduğuna ilişkin sözüne dikkat çekilmiştir. Ardından komploculuğu özellikle Nazizm bağlamında ele alan Daniel Pipes'ın antisemitizmi bir tür komploculuk olarak görmesine işaret edilmiştir. Dördüncü alt bölümde önce Mark Fenster'ın komplo teorileri hakkındaki popülist nitelemesi aktarılmış, sonra popülizm-faşizm ilişkisi gösterilmiştir. Son olarak Michael Barkun'un komploculuğu binyılcılıkla ve binyılcılığı faşizmle ilişkilendirmesi hakkında açıklamalar yapılmıştır.

Beşinci bölümde, İtalya'da kurulan Faşist rejimin komplocu eğilimi ve Alman Nazi rejiminin çok daha belirgin komploculuğu ele alınmıştır. Nazi komploculuğunu çok belirgin kılan durum, komplo teorilerinin Nazi Almanyası'ndaki yaygınlığı olmuştur. Birinci alt bölümde Faşist rejimin komplo teorilerine, Nazi rejimine kıyasla çok daha az başvurmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Faşistlerin milliyetçilik anlayışı ve

²⁰ Söz konusu kişilerden tarihçi Daniel Pipes geçmişte akademisyenlik yapmıştır. Şu anda Middle East Forum adlı düşünce kuruluşunun başkanlığını yürütmektedir.

Faşist iktidarın 1938’de çıkardığı, Yahudilere karşı ayrımcı yasa Faşizmin komplocu eğiliminin birer göstergesi olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda aşırı milliyetçiliğin, faşizmle komploculuğun kesişme noktalarından bir diğeri olduğu belirtilmiştir. İkinci alt bölümde önce komplo teorilerinin Naziler arasında çok yaygın olmasında politik antisemitizmin rolü vurgulanmış, sonra Adolf Hitler’in ve yardımcılarının komplo teorilerinden örneklere yer verilmiştir. Ayrıca komplo teorilerinin gerçek komplolara yol açabildiği belirtilmiş ve üçüncü alt bölümde Faşistlerle Nazilerin iktidara geliş süreçlerinin birer komploya dayandırılabilceğı düşüncesi savunulmuştur. Son alt bölümde ilkin Sovyetler Birliği’nin 1945’ten itibaren komplo teorilerinin dünya üzerindeki ana taşıyıcısına dönüştüğü belirtilmiştir. Ardından, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra politik yaşamın merkezinden uzaklaştırılan neo-Nazilerin, komplo teorilerine sarılmaya devam ettikleri açıklanmış; ayrıca neo-Faşistlerin de, Faşistlerden farklı olarak, komplo teorilerini benimsediklerine dikkat çekilmiştir.

Sonuç bölümünün başında, tez çalışmasının başlangıç amacına ulaşp ulaşmadığına bakılmıştır. Bölümün genelinde çalışmanın başlıca neticeleri belirtilmiştir. Bu neticelerin ikisinden yola çıkılarak, çalışmayı ilerletmeye karar verecek kişilere yönelik iki öneride bulunulmuştur. Ayrıca bir diğere neticeye göre iki çıkarım yapılmıştır.

2. FAŞİZM VE FAŞİST HAREKETLER

Şimdiye kadar faşizmin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bu çeşitlilik nedeniyle, önce faşizm kavramının üç farklı kullanımına dikkat çekmek faydalı olabilir. Kullanımların birincisi kavramın İtalya’da ortaya çıkışıyla (Faşizm), ikincisi Alman nasyonal sosyalizmiyle (Nazizm) ve üçüncüsü “esin kaynakları Alman ya da İtalyan olsun olmasın dünya üzerindeki çeşitli aşırı sağ ya da otoriter ve totaliter siyasal hareketler” ile ilgilidir²¹. Şu hâlde, ilk iki kullanımın, İtalya ve Almanya’daki faşist hareketlerin iktidara geliş süreçlerine ve iktidarlarına, üçüncü kullanımın 2. Dünya Savaşı sonrasında gözlenen faşist hareketlere atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür²².

Faşist bir rejimin ilkin İtalya’da kurulmuş olmasından hareketle, Cengiz Çağla faşizmi şöyle tanımlamıştır:

“Eğer tek ve genel kabul gören bir faşizm tanımı yapmak gerekirse Benito Mussolini’nin İtalya’da kurduğu devlet örneğiyle ortaya çıkmış, güçlü devletin ekonomi, ideoloji, güvenlik, eğitim ve her türlü toplumsal yaşam alanlarında kesin egemenliğine dayanan, varlığını milliyetçilikle meşrulaştıran ve siyasal polisin baskı yöntemleriyle sürdüren rejime ve bu ve benzeri rejimleri savunan siyasal ideolojiye verilen ad olduğunu söyleyebiliriz²³”.

Bu tanıma ek olarak, Michael Mann’ın paramilitarizmi vurgulayan şu tanımına dikkat çekilebilir: “Çok kısaca, *faşizm aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliği paramilitarizm üzerinden gerçekleştirme arayışdır*²⁴”. Bu tanımdaki aşkın kelimesi sınıf çatışmalarının aşılmasına yönelik istekleri ifade ederken, arındırıcı sözcüğü aşırı

²¹ Norberto Bobbio, Nicola Matteucci, Gianfranco Pasquino, *Dizionario di Politica*, 2nda ed. (Turin, UTET, 1983)’ten aktaran Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 247-248. Bu tez, kullanımların üçünü de içinde bulundurmaktadır. Bununla birlikte, kullanımlar, dördüncü ve beşinci bölümlerde, komplo teorilerini ve komploculuğu içerdikleri ölçüde konu edilmişlerdir.

²² Savaş öncesinde İtalya, Almanya’nın yanı sıra Macaristan, Romanya ve İspanya’da da faşist hareketler ortaya çıkmışlar ancak, savaş sonrasında faşist hareketleri gibi, iktidarı elde edememişlerdir. Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 25. Dolayısıyla üçüncü kullanımın bu hareketlere de atıfta bulunduğu düşünülebilir. Avusturya’da iktidara Almanya’nın ülkeyi ilhak etmesinden önce gelememiş olan faşist hareketler de yüne üçüncü kullanım ile ilişkilendirilebilir.

²³ Çağla, *age*, 247.

²⁴ Mann, *age*, 29.

milliyetçiliği, anti-Bolşevizmi ve özellikle de Almanya örneğinde antisemitizmi, ırkçılığı, katliamı ve soykırımını akla getirmektedir²⁵.

Aşırı milliyetçiliğinin ortaya çıkardığı yabancı düşmanlığı²⁶, anti-Bolşevizm, antisemitizm gibi nitelikleri, ayrıca “akla da özgürlüğe ve eşitliğe de” karşı oluşu, faşizmi “negatif karakterine vurgu” yaparak teorileştirmeyi mümkün kılmaktadır²⁷. Bu açıdan faşizm, en genel düzeyde, “modernleşmeye bir tepki” olarak ele alınabilir²⁸. Komünizm ve sosyalizme karşı olduğu gibi, liberal demokrasiye de karşıdır²⁹. Dolayısıyla, “her şeyden önce ‘reaksiyoner’” fakat aynı zamanda “modern”, “devrimci” ve “seküler” bir ideoloji olduğu söylenebilir³⁰. Moderndir (veya “modernleştirici”) çünkü “modernizmin reddinden ziyade alternatif bir modernizmi temsil eder³¹”. Devrimci bir ideolojidir “çünkü ne muhafazakârlık ne de romantizm gibi statükoyu savunan veya geçmişe özlemi vurgulayan bir yönü vardır³²”. Bununla birlikte, faşist iktidarlar “ne mülkiyet dağılımına, ne de ekonomik ve toplumsal hiyerarşiye” dokunmuşlar, “böylece *devrim* sözcüğünün 1789’dan beri ifade ettiği anlamdan esasen” ayrılmışlardır³³. Sekülerdir ancak Almanya/Nazizm örneğinde, okültizmin yani bir ölçüde sekülerleşmiş Batı ezoterizminin (ezoterik dini inançlar³⁴) içerisinde köklerinin bulunduğu gösterilmiştir³⁵. Okültizmle faşizm arasındaki bu ilişki bugün de neo-Nazi hareketlerde görünür hâldedir³⁶.

²⁵ Fransız tarihçi ve siyaset bilimci Jacques Sémelin’in Türkçe’ye çevrilen kitabının başlığı bu yönden açıklayıcıdır. Jacques Sémelin, *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları* (İstanbul: İletişim, 2011).

²⁶ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 29.

²⁷ Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 250.

²⁸ Ahmet Murat Aytaç, “Dünya Görüşü ve İdeoloji”, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, ed. Yüksel Taşkın (İstanbul: İletişim, 2015), 130.

²⁹ Mann, *age*, 23.

³⁰ H. Birsen Örs, “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. bs., ed. H. Birsen Örs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 493-494.

³¹ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 90.

³² Örs, *age*, 494.

³³ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 237.

³⁴ Dini düşünceler tarihi bağlamında okültizmin bir tanımı ve Batı ezoterizmiyle ilişkisi için bkz. Wouter J. Hanegraaf, *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought* (Leiden: Brill, 1996), 422.

³⁵ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology* (London: Tauris Parke Paperbacks, 2005).

³⁶ Goodrick-Clarke, *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity* (New York and London: New York University Press, 2002).

2.1. Faşizmin Avrupa’da Yükselişi

Faşist ideolojilerin ve hareketlerin ortaya çıktığı ve yükselişe geçtiği başlıca mekân Avrupa, başlıca zaman Dünya Savaşları Arası Dönem olmuştur. Bu dönemde Avrupa’nın tüm ülkelerinde faşist hareketlerin görülmüş olduğunu söylemek mümkündür. Hareketler “Orta, Doğu ve Güney” Avrupa’da, kıtanın kuzeybatısına kıyasla daha etkili olmuştur³⁷. Bu bölgelerde bulunan ülkelerin hükümetleri “üyelerinden biri faşizm olan sağcı otoriter” bir nitelik taşımıştır³⁸. Ayrıca, söz konusu ülkelerin ikisinde (İtalya ve Almanya) faşist hareketler/partiler hükümetin sadece bir üyesi/ortağı değil sahibi olmuşlardır.

İki Savaş Arası Dönem’in faşist ideolojileri ve hareketleri birtakım aşırılıklara sahip olmalarına rağmen kitle hareketleri ortaya çıkarabilmişlerdir. Bu durumu açıklayabilmek için hem faşist ideolojileri ve hareketleri hem de dönemin özgül koşullarını incelemek gerekir. Aşırılıklara örnek olarak faşist ideolojilerin “arındırıcı” ulus-devletçiliği³⁹ veya ultra-milliyetçiliği⁴⁰ ve bunların faşist hareketlerdeki karşılığı olan, şiddetin olumlanması ve paramilitarizm verilebilir. Buna karşılık, ideolojilerin ortak “mitsel nüvesi” olan “palingenetik mit” yani millî “yenilenme ya da yeniden doğuş miti”⁴¹, ultra-milliyetçi çevrelerin dışında da kabul görmüştür. Bu tarihsel mit hem İtalya’da hem de Almanya’da faşist hareketlerin ve partilerin, kitle hareketlerine ve rejimlere dönüşmesinde etkili olmuştur. Örneğin, 1925 itibarıyla Almanya’da, “giderek artan sayıda ‘sıradan’ Alman’ın duyduğu, “Almanya’nın yeniden doğuşuna özlem”, Adolf Hitler’in 1921 yılından itibaren başkanı olduğu Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin (NSDAP) bir kitle partisine dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır⁴². Diğer bir deyişle, NSDAP’nin palingenetik miti, “ultra-sağ” görüşlü kişilerin yanı sıra sıradan Almanların (“halk”) da Nazizm ile “duygudaşlık” kurmalarına olanak sağlamıştır⁴³.

³⁷ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 44.

³⁸ *age*.

³⁹ *age*, 29.

⁴⁰ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 59.

⁴¹ *age*, 68-69.

⁴² *age*, 165.

⁴³ *age*, 165-166.

Faşist hareketlerin ve partilerin, kitle hareketlerine ve rejimlere dönüşmesinde, faşist ideolojinin, “çeşitli felsefi akımların ve ideolojilerin kavramlarının bir arada kullanıldığı, eklektik⁴⁴” niteliğinin de etkili olduğunu söylemek olası görünmektedir. Ayrıca, eklektik niteliğinin, “iç tutarlılıktan” çok “inanç ve eyleme” dayanmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir⁴⁵.

Millî yenilenme mitine toplumun küçük bir kesimini oluşturan ultra-milliyetçilerin yanı sıra geniş halk kesimlerinin de bağlanması, büyük ölçüde dönemin özgül koşulları nedeniyle gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, İtalya’da “dört milli kriz” öne çıkmaktadır: “müdahalecilik krizi, savaş sonrasının sosyo-politik çalkantısı, *biennio rosso* ve Matteotti cinayeti⁴⁶”. Bu krizler, hem İtalyan toplumunun önemli bir kesiminde yenilenme arzuları uyandırmış hem de Faşistlerin sömürebilecekleri “somut durumlar” yaratmıştır⁴⁷. Ayrıca Faşistlerin, krizlerin ortaya çıkma ve/veya büyüme süreçlerinde etkili oldukları söylenebilir.

Müdahalecilik krizi, İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı’na katılmasını savunan müdahalecilerle katılmamasını savunan tarafsızlar arasındaki tartışmalardan kaynaklanmıştır ve “siyasal kurumlarda yaşanan nesnel” bir kriz⁴⁸ olarak görülebilir. “Politikacılar arasında müdahale konusundaki sert bölünmeler ve resmî hükümet politikalarına yönelik kamusal güven krizi”, Ekim 1914’te “uzlaşma siyasetinin çökmesi” ile sonuçlanmıştır⁴⁹. Dolayısıyla, müdahalecilik krizinin Ekim 1914’te ortaya çıktığı söylenebilir. Kriz, “somut ultra-milliyetçilik akımlarının kaynaşmasında ve kanatlardan siyasal arenanın merkezine doğru kaymasında” rol oynamış⁵⁰, “aydınların, siyasal aktivistlerin ve çok sayıda ‘sıradan insanın’ savaşı bir yenilenme ve kurtuluş kaynağı olarak gördüğü bir dönemde tüm Avrupa’yı” süpüren “güçlü bir palingenetik beklenti dalgasının İtalya’daki” tezahürüne yol açmıştır⁵¹. Kriz sürecinde

⁴⁴ H. Birsan Örs, “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. bs., ed. H. Birsan Örs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 484.

⁴⁵ *age*.

⁴⁶ Roger Griffin, *Faşizmin Doğuşu*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 121.

⁴⁷ *age*.

⁴⁸ *age*, 111.

⁴⁹ *age*.

⁵⁰ *age*.

⁵¹ *age*, 113.

müdahale yanlısı kampanyalarını yoğunlaştıran antidemokrat müdahaleciler (birkaç yıl sonrasının Faşistleri) söz konusu dalgadan güç almışlar, “Giolittici sistemin saplanıp kaldığı krizi sömürmek üzere yoğun propaganda ve *piazza* siyasetini” kullanmışlardır⁵². Böylece krizi, “kitleleri milliyetçi amaçlara yöneltmek için ideal bir fırsat olarak” karşılamışlar⁵³; müdahaleci hareketi, antidemokratik ve “devrimci siyasetin dinamik seçmenlerine” dönüştürmeye çalışmışlardır⁵⁴.

Müdahalecilerin çabaları sonuç vermiş; İtalya, İtilaf Devletleri’nin yanında savaşa girmiş; üstelik savaş İtilaf Devletleri’nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Buna karşılık İtalyanların, kazanan tarafta olmalarının toprak kazançları getireceği yönündeki beklentileri karşılıksız kalmıştır.

“Bu beklentilerle ilgili hayal kırıklığı (‘eksik zafer’), zaten tarafsızlık katranına bulanmış olan ve şimdi de askerî seferberliğin bitmesini izleyen şiddetli sosyal ve ekonomik krizden açıkça bihaber olduğu görülen liberal yönetici sınıfa yönelik tatminsizlik dalgaları yaydı. Hiçbir yerde bu hayal kırıklığı, ülkesi için hayatını tehlikeye atan ve şimdi de ihanete uğrayanlar –*ex-combattini* ya da savaş gazileri– arasında olduğu kadar yoğun değildi⁵⁵”.

Söz konusu “şiddetli sosyal ve ekonomik” kriz, bir önceki sayfada değinilen dört millî krizden ikincisine, savaş sonrasının sosyo-politik çalkantısına işaret etmektedir. “*Ex-combattini*”, “*Arditi*⁵⁶” ve antidemokratik müdahaleciler, söz konusu çalkantının önemli aktörleri arasında sayılabilirler. *Ex-combattini* ve *Arditi* “bulanık ancak güçlü bir palingenetik ultra-milliyetçilik ruhuna sahip yeni bir siyasal seçmen” grubunu (“*combattentismo*”) oluşturmuşlar; antidemokrat müdahaleciler bu seçmen grubunun “milis radikalizmini”, yeni bir devlet “kurabilecek kadar uyumlu bir harekete dönüştürmeye” çabalamışlardır⁵⁷. Bu çabaların (sonuçları) arasında; antidemokrat müdahaleci General Gabriele D’Annunzio’nun “2.000 kişilik bir grubun başında Fiume şehrine yürümesi”, Fiume’de “Carnaro İtalyan Krallığı”nın kurulduğunu duyurması, kendinden menkul krallığın Giolitti hükümetinin emriyle sonlandırılması, ardından D’Annunzio’nun organize ettiği başarısız darbe girişimi ve Benito

⁵² Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 113. Giovanni Giolitti, 1892 ve 1921 yılları arasında beş kez başbakanlık yapmış İtalyan liberal devlet adamıdır.

⁵³ *age*, 109.

⁵⁴ *age*, 110. Müdahale yanlıları içerisinde, antidemokrat-devrimci-parlamento dışı müdahalecilerin yanı sıra bazı demokratlar, parlamenterler, bakanlar hatta “hükümetin en önemli iki adamı, yani Başbakan Salandra ve Dışişleri Bakanı Sonnino” da yer almışlardır. *age*, 103-106.

⁵⁵ *age*, 114.

⁵⁶ *Arditi*, üstün birliklere “mensup eski subay ve terhis olmuş askerler” diye tanımlanabilir. *age*.

⁵⁷ *age*, 114-115.

Mussolini'nin liderliğinde oluşturulan “*squadrismo*” sayılabilir⁵⁸. Ayrıca bütün bu olayların var olan sosyo-politik çalkantıyı daha da şiddetlendirdiği söylenebilir.

Üçüncü millî krize tekabül eden ve savaş sonrasının sosyo-politik çalkantısıyla yakından ilişkili olan Bienno Rosso (İki Kızıl Yıl), savaşı izleyen ekonomik kriz, yüksek işsizlik ve siyasal istikrarsızlık gibi nedenlerle bunalan işçilerin kesintisiz olarak greve gittikleri iki yıla (1919-1921) işaret etmektedir. Ultra-sağın ve “panik halindeki mülk sahiplerinin” iki yıllık süreci “Bolşevizmin kaygı verici yükselişi” olarak görmeleri ve hükümetin Bolşevizm ile “savaşmakta” çaresiz kaldığını düşünmeleri, “*squadrismo*”dan ve “Mussolini *fascismo*”sundan medet ummalarıyla sonuçlanmıştır⁵⁹. Sonuçta *squadrismo* (diğer adıyla Kara Gömlekliler), “antisosyalist ve muhafazakâr güçlerin çıkarlarına hizmet” ederek ve “Faşizmi kesin bir biçimde sağa” iterek “Faşizmin otoriter sağ ile ittifak oluşturması” sürecinde önemli bir rol oynamıştır⁶⁰.

Dördüncü millî krizin kaynağı, Haziran 1924'te işlenen Matteotti cinayeti olmuştur⁶¹. Reformist sosyalist parlamenter Giacomo Matteotti'nin, “Acerbo Yasası'na (seçim sisteminde kılıfına uygun değişikliklerle Faşistlere parlamentoda şişirilmiş bir çoğunluk yolu açıyordu) karşı çıkma cesaretini gösteren yegâne” vekil olması⁶², cinayeti daha da önemli hâle getirmiştir. Başbakan Mussolini'nin cinayette “parmağı olduğu yönünde kanıtlar yayımlanması ve Milis'in darbe tehdidi” gibi olaylarla cereyan eden politik ve hukuki kriz, Mussolini'nin “diktatörlüğe geçiş” sürecini başlatmaya karar vermesiyle sonuçlanmıştır⁶³.

⁵⁸ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 115-118.

⁵⁹ *age*, 118. *Squadrismo*, “Faşizmin milis kolu” ve “*Fascio*”ların eylem kadroları diye tanımlanabilir. *age*, 117. “*Fascio* bir zamanlar sol ya da sağ bir siyasal grubu ifade eden bir türdeş kavram olmuş, ancak 1914'ten beri birçok savaş yanlısı örgüt tarafından kullanılarak müdahaleci ruhun ayrılmaz bir parçası haline gelmişti.” *age*, 115. Mussolini de “kendi siyasal örgütlenmesini” adlandırmak için bu kavramı kullanmıştır. *age*.

⁶⁰ *age*, 118.

⁶¹ Cinayet Mussolini'nin başbakan olarak atanmasının ve “kısa süre sonra” Kara Gömlekli birimlerini dağıtarak “mensuplarını yeni oluşturulan Milislerde (MVSP)” toplamasının ardından, birkaç eski Kara Gömlekli tarafından işlenmiş; “Faşizmin süregelen krizini kızıştırarak hukukilik yanlıları ile aşırılık yanlıları [...] arasındaki çelişkileri” belirginleştirmiş ve “ilk kez Mussolini liderliğinin tartışmasız ve tutarlı olmadığını su yüzüne” çıkarmıştır. *age*, 119-120.

⁶² *age*, 120.

⁶³ *age*.

Almanya’da, Birinci Dünya Savaşı’ndaki yenilginin ardından kurulan “Weimar Cumhuriyeti daha başlangıcından sadece derin ekonomik ve sosyal sorunlarla değil, aynı zamanda daha da derin bir meşruiyet kriziyle” karşı karşıya kalmıştır⁶⁴. Ardından, Büyük Buhran’ın “Alman toplumunun üzerine saldıgı yapısal kriz nedeniyle 1932’de işsiz sayısının ortalama 5.600.000’e yükselmesi, Nazizmin gerçek bir kitle hareketine dönüşmesi için gerekli” koşul olmuştur⁶⁵.

Daha geniş bir perspektiften bakıldığında, Dünya Savaşları Arası Dönem’de “dört büyük” krizin yaşanmış olduğu söylenebilmektedir:

“yurttaş orduları arasında cereyan eden yıkıcı bir dünya, aslında büyük oranda Avrupa savaşının sonuçları; Büyük Buhran’la şiddetlenen keskin sınıf çatışması, birçok ülkenin demokratik ulus-devlete hızlı geçiş denemesinden kaynaklanan siyasi kriz ve uygarlık çelişkisine ve yozlaşmasına dair bir kültürel kanı⁶⁶”.

Bu krizler sırasıyla askerî, iktisadi, siyasi ve ideolojik kriz diye adlandırılabilir⁶⁷.

Dolayısıyla, faşizmin yükselme ve iktidara gelme süreçleri incelenirken faşist ideoloji ve hareketlerle birlikte dönemin özgül koşullarının da (özellikle de türlü krizlerin) dikkate alınması gereklidir. Örneğin, faşistlerin İtalya ve Almanya’da iktidara gelmeleri muhafazakâr seçkinlerin rıza göstermeleriyle mümkün olmuştur ve bu rıza olgularını sadece faşist ideolojinin muhafazakâr seçkinler üzerindeki çekim etkisiyle açıklamak mümkün gibi görünmemektedir. Zira faşist ideolojinin çekirdeğinde yer alan palingenetik mit muhafazakârlığa zıttır. Bu açıdan, Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalyan faşizmleri arasından, “faşizm temelli bir devletin doğuşunu resmen ilan” edenin, “Mussolini’nin oldukça heterojen faşizm türü” olması anlamlıdır⁶⁸. Benito Mussolini’nin “net biçimde odaklandığı bir ideal toplum şablonuyla bütünleştireceği palingenetik öngörüsü” olmamıştır⁶⁹.

⁶⁴ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 153-154.

⁶⁵ *age*, 162.

⁶⁶ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 44.

⁶⁷ *age*.

⁶⁸ Griffin, *age*, 120-121.

⁶⁹ *age*, 121.

Faşist yeniden doğuş mitinin muhafazakârlık ile uyumlu olmamasına rağmen İtalyan ve Alman faşistler muhafazakâr seçkinlerle uzlaşıp iktidara gelebilmişlerdir. Faşist hareketler ve liderler bazı eylemleriyle söz konusu uzlaşmaya zemin hazırlamışlardır. Örneğin, Faşist paramiliter güçler olan Kara Gömleklilerin (squadristi) 1922’de Fiume, Ferrara ve Bologna gibi bazı kentleri şiddetle işgal ettikten sonra Roma’ya doğru yürüyüşe geçmeleri üzerine, Kral III. Victor Emmanuel Mussolini’ye başbakanlık makamını önermiştir⁷⁰.

Faşist hareketlerin, özellikle komünist ve sosyalistlere yönelmiş ve iktisadi krizin yaşandığı dönemlere denk gelmiş olan paramilitarizmi, mal ve/veya kazançlarını kaybetme korkularıyla yüz yüze gelen muhafazakârları ikna etmek açısından önemli olmuştur. Bununla birlikte, paramiliter şiddet muhafazakârları hatta faşistleri de hedef alabilmiştir. Örneğin, Adolf Hitler, Uzun Bıçaklar Gecesi diye anılan 30 Haziran 1934 tarihli gecede, Nazi Partisi’nin bir paramiliter gücünü (Kahverengi Gömlekliler, Sturmabteilung, SA) diğerine (Schutzstaffel, SS) kırdırıştır. Naziler iktidara geldikten sonra SA lideri Ernst Röhm’ün “Kahverengi Gömleklileri ek bir silahlı güce dönüştürmesi için Hitler’e baskı” yapması ve bu durumun “düzenli orduyu alarma” geçirmesi üzerine, Röhm ve öteki SA liderleri, ayrıca Nazi Partisi’nin önemli figürlerinden Gregor Strasser⁷¹, SS ve Gestapo (gizli polis) üyeleri tarafından öldürülmüşlerdir. Aynı gecede, “itaat etmeyen” bazı muhafazakârlar da—örneğin, “Şansölye Yardımcısı von Papen’in kadrosundan” birkaç kişinin yanı sıra “(karısıyla birlikte) General von Schleicher” ve “1923’te Hitler’in yolunu tıkamış olan Bavyeralı muhafazakâr lider Gustav von Kahr”—öldürülmüşlerdir⁷². Suikastler, aynı zamanda faşistlerin iktidarı ele geçirme motivasyonu ile kurmuş oldukları komploların da bir örneğidir.

Sonuçta faşist iktidarların ortaya çıkışında faşist ideolojilerin yanı sıra paramilitarizm, muhafazakâr seçkinlerle sağlanan uzlaş, komplolar ve propaganda da etkili olmuştur. Bu etmenlerin arasında bir kıyaslama yapmak istenirse, ideolojilerin

⁷⁰ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 151-155.

⁷¹ *age*, 183.

⁷² *age*.

diğerlerine nazaran daha az etkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, Robert O. Paxton, “faşist ideolojiyi” incelemenin faşizme ilişkin “başlangıçları ve sonları aydınlatmaya yarasa da, faşist döngünün orta aşamalarını” anlamaya “çok da” yardımcı olmayacağını belirtmiştir⁷³. Faşist iktidarların kuruluşuna denk gelen söz konusu orta aşamalarda, faşist liderler, “önemli bir siyasi oyuncu olmak, güç kazanmak ve onu uygulamak için ittifak kurmakla ve siyasi uzlaşmalarla” uğraşırken “programlarının bazı bölümlerini bir kenara” bırakmışlardır⁷⁴.

2.2. Faşistler İktidarda

İki Savaş Arası Dönem’de birçok faşist hareket ortaya çıkmıştır ancak faşist rejimler sadece iki ülkede, İtalya ve Almanya’da kurulabilmiştir. Faşistler Romanya ve Macaristan’da da devlet iktidarını elde etmişlerdir ancak iktidarı Almanya’ya tâbi ve/veya çok kısa süreli olmuştur. Örneğin, Almanların Macaristan’ı Ekim 1944’te işgal etmeleri üzerine faşist “Arrow Cross Partisi-Macaristan Hareketi” lideri Ferenc Szálasi ile çevresindekilere iktidar yolu açılmış ve “Szálasi, kısa sürede Arrow Cross hükümetini Nazilerin en itaatkâr kukla devletine” dönüştürmüştür⁷⁵. Ayrıca, Arrow Cross (Oklu Haç) iktidarı bir yıldan daha kısa sürmüştür. Dolayısıyla, faşist rejimin kurumsallaşması mümkün olmamıştır. Aynı durum, yine bir yıldan az iktidarda kalmış Demir Muhafızlar adlı Rumen siyasi partisi ve partiyi kuran Başmelek Mikail Lejyonu adlı faşist örgüt için de geçerlidir.

İtalya ve Almanya’da faşist iktidarlar, “organik⁷⁶” milliyetçi anlayışlarıyla uyumlu bir biçimde, totaliter bir rejim ve yekpare bir toplum hedeflemişlerdir. Bu hedef uyarınca siyasi partileri kapatmış, muhalif siyasetçileri sindirmiş veya öldürmüşlerdir. Öte yandan, meşruiyet kazanma amacıyla yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüşlerdir. Bu kapsamda, kitle iletişim araçlarını yenilikçi yöntemlerle

⁷³ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 42.

⁷⁴ *age.*

⁷⁵ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 209.

⁷⁶ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 10.

kullanabilmişlerdir. Aynı zamanda, bu araçlara hâkim olmak için sansüre, polis gücüne, paramiliter şiddete başvurmışlardır. Çeşitli örgütler (örneğin, gençlik örgütleri) kurup vatandaşların bu örgütlere katılımını zorunlu kılarak yaşamın her alanını kontrol etmeye çalışmışlardır.

Dolayısıyla, faşist rejimlerin iç politikaları baskıcı, propagandacı ve paramilitarist; dış politikaları militarist ve emperyalist olmuştur. Almanya’da rejim İtalya’dakine kıyasla daha radikal bir nitelik taşımıştır⁷⁷. Faşist liderler Mussolini ve Hitler, “ekonominin yöneticinin iradesine tâbi olduğunu düşünme” eğiliminde olmuşlar⁷⁸ ve bu eğilime uygun bir biçimde, sırasıyla korporatist bir ekonomiyi ve “bir özel pazar⁷⁹” ekonomisini benimsemişlerdir. Bir yandan “ağır ekonomik kontrolleri” içerirken bir yandan da iş adamlarına ekonominin yönetiminde önemli roller veren bu iktisat modellerini birçok İtalyan ve Alman iş adamı da benimsemiş veya “1922 ve 1933’ün özel koşullarında olası görünen alternatiflerdense –sosyalizm ve işlevsiz bir pazar sistemi–” onları yeğlemiştir⁸⁰. Faşist ekonomiler “kısa vadede” başarılı gibi görünmüş olsa da “savaş sonrası Avrupası’nın, hatta 1914 öncesi Avrupası’nın, hatta kimi demokrasilerin gönüllü ve gecikmiş olarak gerçekleştirdiği savaş için topyekûn seferberliğin büyüme oranlarına hiçbir zaman” ulaşamamıştır⁸¹.

Faşist rejimlerde devlet yapıları ne tamamen değiştirilmiş ne de oldukları gibi bırakılmıştır. Devlet yapılarının tamamen değiştirilmemesini, faşistlerin devletçilikleriyle, ayrıca muhafazakâr seçkinlerle yaptıkları işbirliklerinden kaynaklanan engellerle ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Oldukları gibi bırakılmamaları, totaliter rejim hedefiyle ve seçkincilikle ilişkilendirilebilir. Örneğin, “siyasi polisin, Alman devletlerinin İçişleri Bakanlıklarından koparılması ve adım adım, fanatik bir Nazi olan Heinrich Himler’in komutasındaki meşhur Gestapo’ya (*Geheime Staatspolizei*) dönüşerek” merkezileştirilmesi⁸², totaliter rejim hedefiyle;

⁷⁷ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 79.

⁷⁸ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 243.

⁷⁹ H. Birsen Örs, “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. bs., ed. H. Birsen Örs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 508.

⁸⁰ Paxton, *age*, 243-244.

⁸¹ *age*, 246.

⁸² *age*, 210.

faşist yönetimlerin ortaya çıkardığı, “partinin paralel kurumlarıyla şekillenmiş bir ‘imtiyaz devleti’⁸³”, seçkincilikle ilişkili görülebilir.

Faşist iktidarlar totaliter rejim ve yekpare toplum hedeflerine ulaşmadan sonlanmışlardır. Faşist rejimlerin totaliter görüntülerinin altında, çeşitli çekişmeler (örneğin, “faşistlerle muhafazakârlar arasındaki çekişme”, “liderle parti arasındaki çekişme”, “partiyle devlet arasındaki çekişme”⁸⁴) ve “geleneksel bir kamu hizmetinden oluşan ‘normatif devlet’in ... ‘imtiyaz devleti’ ile iktidar kavgası”⁸⁵ yatmıştır. Ayrıca, propagandaya ve zora rağmen, bütün bir toplumun desteğini elde etmeleri şöyle dursun, salt çoğunluğun desteğine sahip olmaları bile mümkün olmamıştır.

Faşist hareketlerin yeniliği vurgulayan ideolojileriyle, eski birçok ögeyi barındıran rejimlerin arasındaki çelişkiler giderek açığa çıkmıştır. Çelişkiler bilhassa liderlik kültürüyle gizlenmeye çalışılmıştır. Buna rağmen çelişkilerin varlığı ve liderlik kültürünün dayandığı karizmatik otoritenin kaçınılmaz geçiciliği, faşist rejimlerin “yapısal yaşayamazlığı”⁸⁶ sonucunu doğurmuştur.

2.3. İkinci Dünya Savaşı’nın Ardından

Savaşın ardından bugüne kadar, faşizmin ana vatanı Avrupa’da faşist bir hareketin tekrar iktidara gelmesi mümkün olmamıştır. Avrupa’nın dışında, faşizmi çağrıştıran hareketlerin devlet iktidarına sahip oldukları görülmüştür ancak bu hareketlerin faşist diye nitelenip nitelenemeyeceği, faşizmin nasıl ele alındığına bağlıdır. Örneğin, faşizm bir “siyasal din” gibi görülmediği sürece, “İslâmcı faşizm” gibi bir kavramı kullanmak

⁸³ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 203.

⁸⁴ *age*, 8.

⁸⁵ *age*, 203.

⁸⁶ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 84.

ve İslâmcı iktidarlara (Afganistan’da “Taliban” iktidarı, “Sudan İslâmcıları”, “İran Ayetullahları⁸⁷”) faşist diye nitelemek anlamlı olmayacaktır.

Avrupa’daki ve Avrupa dışındaki liberal demokrasilerde, faşist hareketler/partiler İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da var olmuşlar ancak İki Savaş Arası Dönem’de görmüş oldukları desteğin bir benzerini görmemişlerdir. Bu durumun bir nedeni, 1945’ten sonra, İki Savaş Arası Dönem’e ait krizler kadar derin krizlerin ortaya çıkmamış olmasıdır. Bununla birlikte, 1945’ten sonraki kriz dönemlerinde faşist veya neofaşist partilere yönelik desteğin arttığını söylemek mümkündür. Örneğin, “Batı Almanya’nın 1966-67’de yaşadığı ilk ciddi ekonomik gerileme” döneminde ve bu dönemin hemen ertesinde, “mirasçı neofaşizm” kapsamındaki Nasyonal Demokratik Parti (NDP) “görünür hâle” gelmiştir⁸⁸. “NDP bazı yerel seçimlerde yüzde 5’lik seçim barajına ulaşmayı başarmış ve sıkıntılı geçen 1966-68 yılları arasında on eyaletten yedisinin parlamentosuna” girmiştir⁸⁹. Öte yandan, “millet meclisinde grup oluşturmak için federal seçimlerde alması gereken yüzde 5’lik oya hiçbir zaman” ulaşamamıştır⁹⁰.

“1990’larda neofaşizm Avrupa siyasetinin kenarlarına” çekilmiştir “ve bugün için gayet önemsiz bir” hâldedir⁹¹. Bununla birlikte, aşırı sağda yer alan “radikal popülist” kimi partiler kaygı verici oy oranları yakalamış (örneğin, “Fransa’da Le Pen’in Front National’i”, “Haider’in Avusturya Özgürlük Partisi”, “Danimarka’da (DDP) ve Norveç’te (FrP)”) ve “artık Avrupa siyasetinin kalıcı bir azınlık unsuru” hâline gelmişlerdir⁹². Bu partiler “faşizme benzer bir şey ortaya koymakla birlikte “yeni sıkıntıları” dile getirerek “yeni bir tabanın” hazırlıklarıyla uğraşmışlardır⁹³. Dile getirdikleri sıkıntıların arka planında, 1970’lerdeki petrol krizlerini izleyen ekonomik “yön değişimi” ve iş piyasasındaki “sismik kayma”, “göçmen tehdidi”, “çok

⁸⁷ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 515.

⁸⁸ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 292-295.

⁸⁹ *age*, 294.

⁹⁰ *age*.

⁹¹ Mann, *age*, 506.

⁹² *age*.

⁹³ Paxton, *age*, 298.

kültürlülük, çevreyle ilgili yasal düzenlemeler, yüksek vergiler” gibi “bazı toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimler” yer almıştır⁹⁴.

Ayrıca, bu partiler, faşist hareketlerin temel bazı niteliklerini taşımazlar. Örneğin, “hiçbirinin örgütlediği gerçek paramiliterler” yoktur⁹⁵. Devletçi değillerdir. Yabancı düşmanlıklarıyla milliyetçilikleri “Avrupa’ya yönelik son dönem göçe bir son” vermeyi hedefler (arındırıcı değildir) ve “faşist veya neofaşistlerinkilere benzemez; çünkü bu, toplu irade, kültür ya da ırk kimliğine dair genel bir hiyerarşik kuramdan nadiren türer⁹⁶”.

2.3.1. Faşizm ve Otoriter Kişilik

Faşizmi kavramaya yönelik akademik çabalar içerisinde, faşist ideolojinin taşıyıcısı olan bireylerin ve grupların psikolojilerine ilişkin araştırmalar önemli bir yere sahiptir. Bu araştırmaların sahipleri arasında, psikologların yanı sıra farklı disiplinlerden uzmanlar da—örneğin; psikanalistler, psikanalitik teorilerden yararlanan filozoflar (özellikle Frankfurt Okulu filozofları), tarihçiler, siyaset bilimciler—yer almışlardır. Araştırmaların ilk ve popüler örneklerinden biri, psikanalist Wilhelm Reich’in 1933 tarihli kitabı *Faşizmin Kitle Ruhu Anlayışı*’dır. Reich kitabında “faşizmin çocukluk ve ilk gençlik döneminde bastırılan cinselliğin bir şekilde dışa vurumu olarak yorumlanabileceğini yazmıştır⁹⁷”.

Psikanalizle ilgili ve popüler bir diğer araştırma, Frankfurt Okulu filozoflarından Theodor W. Adorno’nun psikologlar Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson ve Nevitt Sanford ile birlikte yazdığı *The Authoritarian Personality* adlı ve 1950 tarihli kitabıdır. Adorno ve arkadaşları,

“Freud’un gelişme kuramına iştirak ederek hangi koşullar altında faşist ve anti-demokratik kişiliğin geliştiğini araştırmışlardır. [...] çocuklarının yetişme sürecinde baskın olarak aşırı sert ve cezalandırıcı eğilimler taşıyan anne-babaların çocuklarına model olduklarını, çocuğun

⁹⁴ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 298-301.

⁹⁵ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 508.

⁹⁶ *age*, 507.

⁹⁷ Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 251.

otoriteye itaat, sıradanlık, yüzeysellik, bağınazlık, çekingenlik, şiddet, intikamcılık, yıkıcılık gibi karakter özellikleri edindiğini, ‘proto-faşist’ (kolaylıkla faşist olabilir) bir kişiliğe sahip olduğunu göstermişlerdir⁹⁸”.

Söz konusu karakter özelliklerinin arasında, faşistlerle komplo teorisyenlerinin benzer bazı niteliklerine dikkat çekmek açısından ayrıca önemli olanların bulunduğu söylenebilir. Örneğin bağınazlık, Adorno ve arkadaşlarının, proto-faşist kişilik tipini ölçmek için belirledikleri dokuz değişkenden biri olan “batıl inanç ve stereotipi⁹⁹” ile ilgilidir ve komplo teorisi bir tür batıl inanç sayılacak olursa¹⁰⁰, proto-faşist kişiliğin kolaylıkla komplo teorisyeni de olabileceği sonucuna varılabilir.

Karakter özelliklerinin bir diğeri olan yıkıcılık, dokuz değişken arasından “yıkıcılık ve sinisizm¹⁰¹” ile ilgilidir ve sinisizm¹⁰² kelimesi akla hemen komplo teorisyenleri arasında popüler olan bir soruyu getirebilir: “Cui bono?” “Cui bono”, “kimin çıkarına” veya “kimin yararına” anlamına gelmektedir¹⁰³. Komplo teorisyenlerinin bu soruyu sormalarının ardında, dünyayı “rasyonel aktörlerin ‘çıkar’ peşinde koştuğu ve ‘fayda’ maksimize ettiği bir mücadele sahası¹⁰⁴” olarak görmelerinin yattığı söylenebilir.

Bir diğerkarakter özelliği, sıradanlık, akla komplo teorilerinin söylemsel sıradanlığını getirmektedir. Teorilerin bu niteliğini Kerem Karaosmanoğlu şöyle açıklamıştır:

“Komplo teorileri bize gizli saklı bir ‘hakikati’, alternatif olarak sunarlar. Bu sunumu yaparken gizem unsurunu canlı tutarlar ve belli bir ‘tarza’ bağlı kalmaya çalışırlar. Komplo teorilerinde kullanılan tartışma biçimleri de bir düzenlilik (*regularity*) içerir. Bunun dışında bağlı kalınan

⁹⁸ Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 251.

⁹⁹ Theodor W. Adorno ve diğ., *The Authoritarian Personality*, 3. bs. (New York: Norton, 1969), 228.

¹⁰⁰ Komplo teorisinin bir tür batıl inanç sayılabileceğiyle ilgili olarak bkz. Özgür Taburoğlu, “Komplo Teorileri: Modern Sonrasının Politik Tahayyülleri”, *Birikim*, s. 235 (Kasım 2008): 34. Ayrıca, komplo teorilerinin inanç boyutunun önemi, konunun uzmanlarından Michael Barkun’un “komplo teorisi” ve “komplo inancı” kavramlarını birbirinin yerine kullanmasından anlaşılabılır. Örneğin bkz. Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 3.

¹⁰¹ Theodor W. Adorno ve diğ., *The Authoritarian Personality*, 3. bs. (New York: Norton, 1969), 228.

¹⁰² Sinisizm kelimesinin İngilizce karşılığı olan *cynicism*, “özellikle başkalarının doğruluklarına ya da açıklamış oldukları güdülerine ilişkin genel bir şüphe”yi içeren bir “olumsuzluk” tavrı demektir. Ayrıca, “*cynical* bir eylem, yorum, fikir vesaire” anlamına gelmektedir. “Cynicism”, *The Free Dictionary*, <https://www.thefreedictionary.com/cynicism> [04.03.2019]. *Cynical* sıfatı, “insanların özellikle alçak ve bencilce ilgilerle motive olduklarına inanan; başkalarının güdülerinden kuşkulanan”, ayrıca “bencilce veya soğukkanlılıkla dolap çevirmeye meraklı” anlamlarını karşılamaktadır. “Cynical”, *The Free Dictionary*, <https://www.thefreedictionary.com/cynical> [04.03.2019].

¹⁰³ Kerem Karaosmanoğlu, “Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age”, *Kültür ve İletişim*, c. 12, s. 1 (2009): 104.

¹⁰⁴ *age*.

kurgusal yapı da teoriden teoriye tematik benzerlikler gösterir. Dolayısıyla komplo teorileri belli söylemsel sınırların içinden konuşmak anlamında son derece sıradan, tanıdık ve aşinadırlar, sık sık birbirlerine gönderme yaparlar¹⁰⁵”.

Teorilerin sıradanlığının, teorisyenlerinin sıradanlıklarına işaret ettiği düşünülebilir.

Adorno ve arkadaşlarının belirledikleri dokuz değişkenden bir diğeri olan yansıtılabilirlik da (projectivity) komplo teorisyenliğiyle ilişkili görünmektedir. Yansıtılabilirlik şu sözlerle tanımlanmıştır: “Dünyada vahşi ve tehlikeli şeylerin meydana geldiğine inanma yatkınlığı; bilinç dışı duygusal dürtülerin dışarıya yansıtılması¹⁰⁶”. Komplo teorisyenlerinin söz konusu yatkınlığa sahip oldukları söylenebilir. Zira onlar dünyanın belli bir bölgesinde veya tümünde meydana geldiğine inandıkları vahşi ve tehlikeli bir komploya/komplolara dikkat çekmeye çalışmaktadırlar.

Son olarak, “güç ve ‘sertlik’” de komplo teorisyenliğiyle ilişkilendirilebilir. “Güç ve ‘sertlik’” değişkeni şöyle açıklanmıştır: “Hakimiyet-itaat, güçlü-zayıf, lider-takipçi boyutuyla meşguliyet; güç figürleriyle özdeşim; egonun gelenekselleştirilmiş nitelikleri üzerinde aşırı vurgu; abartılı güç ve sertlik gösterisi¹⁰⁷”. Güç kavramının komplo teorileri açısından önemi hatırlanacak olursa¹⁰⁸, komplo teorisyenlerinin zihinlerinin de proto-faşist kişilerinkiler gibi güçle meşgul olduğu belirtilebilir.

¹⁰⁵ Kerem Karaosmanoğlu, “Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age”, *Kültür ve İletişim*, c. 12, s. 1 (2009): 97.

¹⁰⁶ Theodor W. Adorno ve diğ., *The Authoritarian Personality*, 3. bs. (New York: Norton, 1969), 228.

¹⁰⁷ *age*.

¹⁰⁸ Gücün söz konusu önemi Amerikalı akademisyen Mark Fenster’ın komplo teorileri hakkındaki kitabının başlığından anlaşılabilir. Başlık Türkçeye Komplo Teorileri: Amerikan Kültüründe Güç ve Gizlilik diye çevrilebilir. Kitabın ön sözünde, varlığına ve komplo kurduğuna inanılan gizli grubun “bilinmeyen ama müthiş” gücüne dikkat çekilmiştir. Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), viii.

3. KOMPLO TEORİLERİ VE KOMPLOCULUK

“Komplo teorisi” ve “komploculuk” kavramları, birbirleriyle çok yakından ilişkili olmakla birlikte, “aynı fenomen”i anlamaya yönelik iki farklı “seviye” olarak görülebilmektedir¹⁰⁹. Komploculuğun, “aktif olarak komplo teorileri üretmeye ya da bu teorilere bağlanmaya daha az meyilli kişilerin” (psikoloji öğrencilerinin) “arasında bile gözlemlenebilir” olmasının, bu “iki kademeli terminoloji”yi avantajlı kıldığı söylenmektedir¹¹⁰. Bu iki seviyeli yaklaşım, komplo teorileri ve komploculuk hakkında yazmış ilk akademisyenlerden olan ABD’li tarihçi Richard Hofstadter tarafından da ortaya konmuştur. O, komploculuk sözcüğünü değil “paranoid stil” ifadesini kullanmış ve “komplo teorisini Amerikan siyaseti içerisindeki ‘paranoid stil’in bir belirtisi olarak” nitelemiştir¹¹¹. Bu bölümde, Hofstadter ve iki kademeli terminolojiyi kullanan diğerleri izlenerek, komplo teorileri ve komploculuk ayrı ayrı tasvir edilmiştir. Bununla birlikte ilk önce “komplo” kavramına değinmek faydalı görülmüştür.

3.1. Komplolar

“Komplo, iki ya da daha çok kişi tarafından planlanmış ve/veya hayata geçirilmiş, gerçek olarak var olan gizli entrikalardır. Komplo teorileri, öte yandan, zihinsel kurgulardır. Olaylara düzen görünümü vermek üzere, dünyaya dayatılan düşünme tarzları, şablonlardır¹¹²”. Amerikan ceza hukukuna göre “komplo suçu ‘iki ya da daha fazla kişi arasında bir anlaşma’yı’ ve bu anlaşmanın “‘ya kanunsuz bir eylem ya da

¹⁰⁹ Andrew McKenzie-McHarg, “The Conspiracy Theory of Society, the Paranoid Style and Conspiracy Theories”, <http://www.conspiracyanddemocracy.org/blog/the-conspiracy-theory-of-society-the-paranoid-style-and-conspiracy-theories/> [18.12.2018].

¹¹⁰ *age*.

¹¹¹ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 23.

¹¹² Michael Barkun, “Conspiracy Theories as Stigmatized Knowledge”, *Diogenes*, <https://doi.org/10.1177/0392192116669288> (2016): 1.

kanunsuz yollarla kanuni bir eylem' ile sonuçlanmasını gerektirir¹¹³". Bu tanımın kapsamının genişliğinden yola çıkarak, komplo teorilerinin çeşitliliğini yorumlamak mümkün görünmektedir¹¹⁴.

Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) "komplo" kelimesi geçmemektedir. Bununla birlikte "TCK'da da, Anglo-Amerikan komplo doktrinini" karşılayan bir madde (Madde 316/1) bulunmaktadır¹¹⁵. Ayrıca söz konusu doktrinle "birebir örtüşmese de benzerlik taşıyan bir diğer TCK tanımı" Madde 220'de yer almaktadır: "Suç işlemek amacıyla örgüt kurmak / örgüte üye olmak / örgüte bilerek ve isteyerek yardım etmek / örgütün veya amacının propagandasını yapmak¹¹⁶". Bu tanımın "'devlete karşı suçlar' bağlamındaki karşılığı" da Madde 314 içerisinde: "Silahlı örgüt kurmak veya yönetmek / örgüte üye olmak¹¹⁷".

Amerikan ceza hukukuna ait tanımda "gizli" ve benzeri bir sözcük geçmemektedir ancak bir Amerikan mahkemesinde, jüriyi sanığın komplo suçu işlediğine ikna etmeye çalışan bir devlet görevlisi şunları söylemiştir: "Komplo doğası gereği gizli bir suçtur. Tarafların yasa dışı anlaşmalarına açık bir biçimde girmeleri mümkün görünmemektedir¹¹⁸". Komplonun gizli niteliğine, çeşitli çevrimiçi sözlüklerde yer alan *conspiracy*¹¹⁹ tanımlarının birçoğunda da değinilmiştir. Örneğin, *The Free Dictionary* içerisinde bulunan *conspiracy* tanımlarının çoğu, "gizli" sıfatını içermektedir¹²⁰. Aynı sıfat, *Cambridge Dictionary* içerisindeki *conspiracy* tanımlarının hepsinde bulunmaktadır¹²¹. Türk Dil Kurumu'nun güncel Türkçe sözlüğünde "komplo", "düzen" sözcüğü aracılığıyla açıklanmış ve düzenin ilgili üç

¹¹³ Wayne R. LaFave, Austin W. Scott, Jr. *Criminal Law*, 2d ed (St. Paul: West, 1986), 526'dan aktaran Robert Alan Goldberg, *Enemies Within: The Culture of Conspiracy in Modern America* (New Haven & London: Yale University Press, 2001), x.

¹¹⁴ Goldberg, *age*.

¹¹⁵ Başak Ertür, "Komplo Hukuku ve Ergenekon", *Komplo Kullanma Kılavuzu*, ed. Başak Ertür (Sharjah: Sharjah Art Foundation, 2011): 30.

¹¹⁶ *age*, 30-31.

¹¹⁷ *age*, 31.

¹¹⁸ "Developments- Conspiracy", *Harvard Law Review*, 72, no. 3 (1959): 33-34'ten aktaran Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 312.

¹¹⁹ *Conspiracy* kelimesi, komplonun İngilizce karşılığıdır.

¹²⁰ "Conspiracy", *The Free Dictionary*, <https://www.thefreedictionary.com/conspiracy> [04.03.2019].

¹²¹ "Conspiracy", *Cambridge Dictionary*, <https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/conspiracy> [04.03.2019].

tanımının ikisinde “gizli” ve “gizlice” kelimelerine yer verilmiştir: “Bir kimseye, bir kuruluşa karşı toplu olarak alınan gizli karar, dolap, komplo”; “topluca ve gizlice yürütülen herhangi bir plan, dolap, komplo”; “dolap, hile¹²²”.

Conspiracy’nin kökenine bakıldığında, kelimenin “conspiratio” şeklinde ortaya çıkışından, XII. yüzyılı takiben “bir ‘suç’ olarak [...] kanunnamelerde gözlemlenmeye” başlamasına kadar geçen süre boyunca, “gizli ve kötücül (fesat)” bir anlama gelmediği görülmüştür¹²³. Kanunnamelerde “söz konusu olan, komplocuların merkezileşmekte olan krallık ile tebası arasındaki iletişimi saptırıyor olmasıdır¹²⁴”. Dolayısıyla komplo sözcüğüne olumsuz bir anlam yüklenmiş olmasını, ulusal monarşilerin oluşum süreçleriyle ilişkilendirmek mümkün görünmektedir. Bu ilişkilendirmeyi, komplo ve “devlet” kavramlarının, aynı dönemin yani Aydınlanma devrinin kavramları olarak görülmeleri destekleyecektir¹²⁵.

Komploların, siyasal iktidarı ele geçirmeyle veya baltalamayla ilintileri ölçüsünde, siyaset bilimini ilgilendiren bir konuyu oluşturdukları muhakkaktır. Siyasal iktidarı ele geçirmek için komplo kurmuş isimlere örnek olarak “III. Napolyon, Mussolini, Franco, Cemal Abdünnasır” verilebilmektedir. Buna karşılık, “Jül Sezar, Çar II. Aleksandr, Arşidük Ferdinand, Enver Sedat” komplolar kapsamında öldürülmüş siyasal liderlerden bazılarıdır¹²⁶.

¹²² “Düzen”, Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c7cc68384d974.33164390 [04.03.2019].

¹²³ Barış Başaran, “Eleştirel Bir Kategori Olarak Komplo Teorisinin İcadı: Karl Popper ve ‘Toplumun Komplo Teorileri’”, *Teorik Bakış*, Sayı 5 (Eylül 2014): 22.

¹²⁴ *age*.

¹²⁵ Ali Akay, “Komplo ve Hikmet-i Hükümet”, *Teorik Bakış*, Sayı 5 (Eylül 2014): 6-8.

¹²⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 21.

3.2. Komplo Teorileri

“Komplo teorisi” tamlaması akademik yazın içerisinde ilk kez Karl Popper tarafından, 1940’ların ikinci yarısında kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren, komplo teorileri, sosyal ve beşerî bilimlerin çeşitli branşlarında incelenmeye başlamıştır. Daimî bir siyasal pratik olan ve ara sıra siyasetin ana akımında görünür hale gelen komplo teorileri, zamanımızın yani modern sonrasının “popüler politikasının temel biçimlerindendir¹²⁷”. Komplo teorilerinde “ tarafları son derece belirgin, aşırı politik failer betimlenir. [...] Bu aşırı politik failer, Carl Schmitt’in politika tasavvurunda olduğu gibi, komploların böldüğü çok belirgin ‘biz ve onlar’ kavrayışına sahiptirler¹²⁸”.

İlaveten, komplo teorisi popüler politik analizde kullanılan bir yöntem ve spekülasyonla sarmalanmış bir hipotez olarak düşünülebilmektedir. Hipotez kapsamında, bilinmeyen olguların ve diğer bilinmeyenlerin yeri spekülasyonla doldurulmaktadır. Böylece komplo teorisi, çok az olgu içeren spekülasyona dönüşmektedir¹²⁹. Başka bir deyişle, komplo teorisi delilden ziyade tahmine dayanan bir teori türüdür. Dolayısıyla, komplo teorileri aslında bilimsel anlamda teori değildir. Bilimle değil, sözdebilim veya sahte bilimle ilişkilendirilebilir.

Komplo teorilerinin, delillerin biriktirilmesi yoluyla test edilmeye uygun olduğunu öne sürenler vardır. Buna karşılık, bir komplo teorisine ait iddiaların kapsamı genişledikçe iddialara ilişkin deliller, iddialarla daha az bağlantılı hale gelmektedir. Ayrıca komplo teorileri son kertede yanlışlanmaya kapalıdır çünkü yanlışlama denemeleri komplo teorisyenleri tarafından bir dalavere olarak yorumlanmakta ve geri çevrilmektedir¹³⁰.

¹²⁷ Özgür Taburoğlu, “Komplo Teorileri: Modern Sonrasının Politik Tahayyülleri”, *Birikim*, s. 235 (Kasım 2008): 33.

¹²⁸ *age*, 32.

¹²⁹ Jon W. Anderson, “Conspiracy Theories, Premature Entextualization, and Popular Political Analysis”, *The Arab Studies Journal*, Vol. 4, No. 1 (Spring 1996): 96.

¹³⁰ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 6-7.

Komplo teorileri; bireylerin ve siyasal partilerin yanı sıra siyasetin toplumsal diğer aktörleri (siyasal partilerin dışındaki küçük gruplar, baskı ve çıkar grupları, toplumsal hareketler, ordu¹³¹) ve medya tarafından da kullanılabilme potansiyeline sahiptir. Söz konusu aktörlerden bireylere yani komplo teorilerine başvuran kişilere değinecek olursak, bu kişilerin siyasete çoğu zaman ya birey merkezli ya da yapısalcı bir perspektiften bakmakta olduklarını söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle birey ile siyaset arasındaki ilişkiye “iki aşırı uçta bulunan bu indirgemeci bakış açılarıyla” yaklaşmaktadırlar¹³². Birey merkezli perspektifin etkisi (en azından ABD’de) söz konusu kişilerin, kurumsal ya da bürokratik süreçleri vurgulayan açıklamaları genellikle dikkate almayışlarında görülebilmektedir¹³³. Yapısalcı perspektifin etkisi örneğin “üst akıl söylemi”nde belirginleşmektedir. “Komplo ideolojisinin temel nassını [dogmasını] zihinlere” kakan üst akıl söylemine göre “kimse, kendi aklıyla bir şey yapıyor olamaz. Herkes, ‘büyük oyunun’ bir piyonu, ‘bir yerlerin’ aleti, ‘sahibinin sesi’dir¹³⁴”.

Siyasal alanın en etkin aktörleri olan siyasal partiler de komplo teorilerine başvurabilmektedir. Söz gelişi 1820’lerin sonunda ABD’de kurulmuş, kısa bir süre sonra ulusal parti statüsüne yükselmiş ve 1830’ların sonunda dağılmış olan Masonluk Karşıtı Parti (Anti-Masonic Party) söz konusu başvurunun çarpıcı bir örneğini ortaya koymuştur¹³⁵. Diğer bir dramatik örneği, “Yahudi komplosu” söylemini vurgulayan Nazi Partisi oluşturmuştur. Tarihçi Doğan Gürpınar ABD’nin iki ulusal partisinden biri olan Cumhuriyetçi Parti’nin “anaakım bir fikriyatın taşıyıcısı olduğu dönemden koparak *komploculuk* üzerinden aşırı sağcıların hükmettiği bir partiye” dönüştüğünü öne sürmüştür¹³⁶. Gürpınar’a göre bu dönüşüm 2008’den sonra tamamlanmıştır¹³⁷.

¹³¹ Söz konusu aktörler hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Yüksel, “Siyasetin Toplumsal Aktörleri”, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2015), 251-283.

¹³² *age*, 257.

¹³³ Komplo teorilerine başvuranların, açıklamalarını oluştururken kurumsal ya da bürokratik süreçleri dikkate almamalarıyla ilgili olarak bkz. Robert Alan Goldberg, *Enemies Within: The Culture of Conspiracy in Modern America* (New Haven & London: Yale University Press, 2001), 90-91, 215, 256-257.

¹³⁴ Tanıl Bora, “Üst Akıl”, *Birikim Dergisi*, Haftalık Yazılar (12 Ekim 2016), <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7969/ust-akil#.WruTYkxUJjo> [28.03.2018].

¹³⁵ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 14-16.

¹³⁶ İtali kullanımı tez yazarına aittir. Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 16.

¹³⁷ Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 121.

Komploculuk “Cumhuriyetçi Parti’nin güçlü sağ kanadının söylemleri” içerisinde “on yıllar boyunca kendisine yaşam alanı bulmuşsa da¹³⁸”, “2008’de Barack Obama’nın Amerikan başkanlığına seçilmesinin ardından”, partinin çeperlerinden merkezine gelerek normalleşmiştir¹³⁹.

Komplo teorilerinin medya tarafından kullanılmasına Türkiye’den ilginç bir misal, Millî Gazete’nin 1996’da promosyon olarak Amerikalı komplo teorisyeni (ve gazeteci) Gary Allen’a ait *None Dare Call It Conspiracy* adlı kitabı dağıtmış olmasıdır. Gazete Allen’ın kitabını *Dünyayı Kimler Yönetiyor? Gizli Dünya Devleti* adıyla yaymıştır¹⁴⁰.

Komplo teorilerinin en çok ırkçı ve milliyetçi ideolojiler bağlamında kullanıldığını söylemek mümkün görünmektedir. Bununla birlikte 1990’lardan itibaren komplo teorileri, aşırı sağ siyaset bir yana, siyasal alanın ne sağında ne de solunda kolayca konumlandırılabilen birtakım grupların içerisinde bile görülmeye başlamıştır. Örneğin, Amerikalı siyaset bilimci Michael Barkun, geleneksel olarak siyasetin sağında, özellikle de aşırı sağda yer alan bazı komplo teorilerinin, uçan dairelerin/UFO’ların varlığına inanan ve politikaya angaje olmayan birtakım toplulukların içerisinde benimsenmeye başlamasına dikkat çekmiştir¹⁴¹.

Bugün komplo teorileri çok çeşitlenmiş ve kendilerinden sıkça söz edilir duruma gelmişlerdir. Bu durumu açıklamak için, komplo teorilerinin popüler politikayla alakalı özelliklerine—örneğin modern sonrasının popüler politikasının temel biçimlerinden olmalarına ve popüler politik analiz yöntemi olarak kullanılmalarına—dikkat çekilebilir. Ayrıca sosyolog Ali Akay’ın şu sözleri ve önerisi aktarılabilir:

“Modernliğin sabitlik ve kimlik üzerine kurulu düşüncesi ile devlet kavramının beraberliği ilginçtir. Devletin sabitliğini, kamusallığını, egemenliğini sarsmaya yönelik her türlü girişim devlete karşı bir komplo zihniyeti şeklinde özetlenmektedir. Bugün komplo teorilerinden bu kadar söz edilmekteyse, bunun, devlet kavramının zayıflaması, sermayenin ulus-aşırı işleyiş ve

¹³⁸ Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 121.

¹³⁹ Max Blumenthal, *Republican Gomorrah* (New York: Nation Books, 2009)’dan aktaran Gürpınar, *age*.

¹⁴⁰ Haluk Hepkon, *Komplo Teorileri Tarihi*, 2. bs. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007), 130-131.

¹⁴¹ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), ix-xi.

dolaşım şartlarının değişmesi, post-modern bir dönem olarak adlandırılan zamanın modern kurumlarla girdiği çelişkili ve karşıt kuvvetler nedeniyle olduğu ileri sürülebilir¹⁴².

Komplo teorileri çeşitlilikle birlikte ortak prensipler de sergilemektedir. Michael Barkun’a göre üç ortak prensip; hiçbir şeyin kazara meydana gelmediği, hiçbir şeyin görüldüğü gibi olmadığı ve her şeyin birbirine bağlı olduğudur¹⁴³. Barkun komplo teorilerine yönelik üçlü bir tipoloji de önermiştir. Bu tipolojiye göre, teorilerde varsayılan komploları, kapsamlarının genişliğine göre “münferit olay komploları”, “sistemik komplolar” ve “süper-komplolar” diye ayırmıştır¹⁴⁴. En geniş kapsamlı komplolar niteliğindeki süper-komplolar, birçok olay komplosunu ve sistemik komployu “karmaşık yollarla” ve “hiyerarşik olarak” birbirine bağlayan kurgulardır¹⁴⁵. Süper-komplolar “1980’lerden beri özel bir büyüme göstermektedir¹⁴⁶” ve günümüzde komplo teorileri “bir genişleme dinamiğini—münferit olay komplolarından sistemik komplolara ve süper-komplolara doğru bir hareketi sergilemektedir¹⁴⁷”.

3.3. Komploculuk

Komploculuğun¹⁴⁸ (ve komplo teorilerinin) analizi açısından öncü denilebilecek akademisyenlerden biri Amerikalı tarihçi Richard Hofstadter olmuştur. Komploculuğu Amerikan siyaseti bağlamında inceleyen Hofstadter; 1790’lardaki “Illuminati” paniğini, 1820’lerin sonunda yükselen Masonluk karşıtı hareketi, 1830’larda ivme kazanan ve 1890’larda tekrar canlanan Katoliklik karşıtı hareketi, 1950’lerdeki McCarthyciliği, McCarthy’nin mirasını sahiplenene Robert H. Welch ile John Birch Topluluğu’nu ve 1960’ların ilk yarısındaki Goldwater hareketini dikkate alarak, Amerikan tarihine ait tüm bu hareketlerin merkezinde belirli bir düşünüş stiline

¹⁴² Ali Akay, “Komplo ve Hikmet-i Hükümet”, *Teorik Bakış*, Sayı 5 (Eylül 2014): 7.

¹⁴³ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 3-4.

¹⁴⁴ *age*, 6.

¹⁴⁵ *age*.

¹⁴⁶ *age*, 6.

¹⁴⁷ *age*, 37.

¹⁴⁸ “Komploculuk” sözcüğü İngilizce “conspiracism” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

bulunduğu sonucuna varmıştır¹⁴⁹. Mübalağa, şüphcilik ve komplo düşlemlerine yatkınlık nitelikleriyle belirlediği bu zihinsel üslubu paranoid stil diye adlandırmıştır.

Paranoid stil uluslararası bir olgudur ve siyasetin sağ kanadına özgü değildir. McCarthycilik, John Birch Topluluğu ve Goldwater hareketi kapsamındaki paranoid stil örnekleri, Amerikan siyasetinin sağında hatta kısmen radikal ya da aşırı sağda konumlanmıştır. Buna karşılık, 1820'lerin Masonluk karşıtı hareketi, popüler demokrasiye ve kırsal eşitlikçiliğe yakından bağlı bir biçimde gelişmiştir¹⁵⁰. Hofstadter, paranoid düşünce stiline popüler sol basında görülebildiğini de belirtmiştir¹⁵¹. O hâlde paranoid stili/komploculuğu tanımlarken sağ-sol ayrımını bir kenara bırakmak gerekmektedir. Komploculuk “her şeyden önce siyasete yönelik bir açıklamadır. Gerçek [olduğuna inanılan] güç merkezlerinin yerlerini ve kimliklerini belirleyerek gizli karar alma sürecini aydınlatma iddiasındadır¹⁵²”.

Dolayısıyla, komploculuğun siyasal yaşamı ve aktiviteleri anlamak ve anlatmak isteyen herkesin başvurusuna açık olduğu söylenebilir. Açıklık, komploculuğun hem faşizmlerle ve milliyetçi diğer ideolojilerle, hem de “kaba” Marksizmlerle ilişkilendirilmesini mümkün hâle getirmektedir. Hofstadter “stil” kelimesini kullanarak komploculuğun bir ideolojiden ziyade, bir tarz olduğunu zaten belirtmiştir ve bu tarz, tüm ideolojilerle uyumlanma potansiyeline sahiptir.

Richard Hofstadter komploculuğu bir mantalite olarak da düşünmüştür. Yukarıda sıralanmış hareketlerin uzun bir zamana yayılmış olmalarından yola çıkarak bir mantalitenin varlığından söz etmiş ve bu mantalitenin, Amerikan toplumunun “küçük bir azınlığını neredeyse daimi olarak etkileyen kalıcı psişik bir fenomen” olabileceği

¹⁴⁹ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 3-40.

¹⁵⁰ *age*, 14.

¹⁵¹ *age*, 9.

¹⁵² Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 178. Yazar “gerçek” sözcüğünü kullanarak komplocuların kritik bir inancına işaret etmektedir. Onlar, görünürdeki güç merkezlerinin (örneğin, hükümetlerin, orduların, uluslararası kuruluşların) asıl güç merkezleri olmadığına, “gerçek” güç merkezlerinin az ya da çok gizli olduğuna inanmaktadırlar.

tahmininde bulunmuştur¹⁵³. Hofstadter’ın “paranoid” ve “psişik” gibi nitelemeleri akademik dünyada genel kabul görmese de “stil” ve “mantalite” (veya zihniyet) kavramlaştırmaları sıklıkla kullanılmaktadır. Bu bağlamda, Mark Fenster, Hofstadter’ın “komplo teorisini bir *stil*, karmaşık siyasal ve kültürel bir retorik ve dünyayı görme aracı olarak kavramlaştırması parlaktı” demiştir¹⁵⁴. Serge Moscovici ve Tanıl Bora “komplo zihniyeti” hakkında yazmışlardır¹⁵⁵. Daniel Pipes “komploculuk” kelimesinin eş anlamlısı olarak “*gizli el mantalitesi*” tamlamasını kullanmıştır¹⁵⁶.

“Zihniyet” kavramı, ideolojinin “gündelik ve sıradan”, “görünmez”, “düşünce-öncesi”, uzun zamana yayılmış ve içselleşmiş yüzüne işaret etmektedir¹⁵⁷. Zihniyet birtakım devamlılıkları göstermekle birlikte değişime açıktır. Komplo zihniyetinin Türkiye’deki güçlü varlığına dikkat çekmiş olan Tanıl Bora¹⁵⁸, zihniyetleri mutlaklaştırmadan, “somut ve güncel politikalarla ve ideolojilerle nasıl eklemlendiklerine bakarak incelemek” gerektiğini belirtmiştir¹⁵⁹.

Komploculuğun merkezinde dünyayı “aydınlık ve karanlık, iyi ve kötü arasında bir mücadele olarak” tasarlayan “Maniheizt” dünya görüşleri bulunmaktadır¹⁶⁰. Bu görüşler son derece düalisttir. Dolayısıyla komploculuk “dünyaya güçlü biçimde düalist bir vizyon empoze etmek”tedir¹⁶¹. Aydınlık-karanlık, iyi-kötü, dost-düşman ayrımları mutlaklaştırıldığı ölçüde, varsayımsal mücadelenin şiddetlendiğini düşünmek mümkün görünmektedir. Örneğin düşman, “Lucifer imgesinde olduğu gibi

¹⁵³ Richard Hofstadter, “The Paranoid Style in American Politics”, *Harper’s Magazine* (November 1964): 86. Bu makalenin genişletilmiş versiyonu 1965’te, Hofstadter’ın başka birkaç denemesiyle birlikte kitaplaştırılmıştır. Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 3.

¹⁵⁴ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 36.

¹⁵⁵ Tanıl Bora, “Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye”, *Birikim*, s. 90 (Ekim 1996), <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3748/komplo-zihniyetinin-ornek-ulkesi-turkiye#.WrogDkxUjJo> [26.12.2018].

¹⁵⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 22.

¹⁵⁷ Bora, “İdeoloji”, *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, 2. bs. (İstanbul: İletişim, 2015), 95-97.

¹⁵⁸ Bora, “Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye”, *age*.

¹⁵⁹ Bora, “İdeoloji”, *age*, 97.

¹⁶⁰ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 2.

¹⁶¹ *age*, 10.

[...] mutlak kötülüğü temsil eder¹⁶²” ise düşmanın komploları “ancak Armageddon [Yeni Ahit’te sözü edilen, dünyanın sonunda iyilerle kötüler arasında gerçekleşeceğine inanılan son savaş] benzeri bir çatışmayla iptal edilebilir¹⁶³”. Düşmanın mutlak kötülüğünün yanı sıra entrikalarının “çok geniş kapsamlı” oluşu da komploculara kıyameti düşündürmektedir¹⁶⁴.

Komploculukta “tarih [bir yanda] çoğunluk ile [diğer yanda] hariç tutulan, dönüştürücü bilgiyi [diğer bir deyişle, çoğunluktan gizlenen dönüştürücü bilgiyi] ellerinde bulunduranların arasındaki bir mücadele olarak kavramlaştırılmaktadır¹⁶⁵”. Dolayısıyla “gizli” kelimesi ve gizlilik algısı komploculuk açısından kritiktir. Bu algı şüphe doğurmakta ve şüpheler komplo teorilerine zemin hazırlamaktadır. Şüphe devlet, bilim, yükseköğretim ve ana akım din gibi otorite yapılarına yönelik olarak da duyulabilmektedir.

Gizlilik algısının yanı sıra gerçek bir gizlilik hâli de şüphe uyandırabilmektedir. Bu bağlamda politika da, gizliliğe yaslandığı ölçüde, türlü kuşuklara hatta komplo teorilerine kapı aralamaktadır. Bu durumu Mark Fenster şöyle açıklamıştır: “Politika o veya bu türden bir komployu teşvik eder çünkü başarılı yönetim sıklıkla gizlilik ve araçsal gücün kaldırıcıları tarafından sağlanan imtiyaz ve avantajlara ihtiyaç duyar¹⁶⁶”.

Yukarıda geçen “zihniyet” kavramının da işaret ettiği gibi, “komplo ve komploculuk” bir yandan çok eskiden beri mevcuttur: “Komploculuk bir taraftan en doğal insani haslettir. Bu bakımdan pekâlâ denilebilir ki, insanın düşünmeye başladığı zamandan itibaren komplo ve komploculuk var olmuştur¹⁶⁷”. Diğér yandan, komplo

¹⁶² Kerem Karaosmanoğlu, “Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age”, *Kültür ve İletişim*, c. 12, s. 1 (2009): 113.

¹⁶³ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 38. Armageddon kelimesinin tanımı için bkz. “Armageddon”, *The Free Dictionary*, <https://www.thefreedictionary.com/Armageddon> [28.06.2018].

¹⁶⁴ Barkun, *age*.

¹⁶⁵ David G. Robertson, “The Hidden Hand: Why Religious Studies Need to Take Conspiracy Theories Seriously”, *Religion Compass*, 11:e12233 (2017): 4.

¹⁶⁶ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 9-10.

¹⁶⁷ Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 84.

teorilerinin yaygınlığı, “modern ve postmodern yaşama içkin bütünleyici bir özellik” olarak görülebilmektedir¹⁶⁸. Örneğin, Doğan Gürpınar’a göre “rasyonel modern düşüncenin dünyayı her türlü büyüsellikten ve dışsal mucizelerden arındırıp tesadüfiliği reddederek açıklama eğilimi, bildiğimiz anlamda komploculuğun gerekli şartıdır¹⁶⁹”.

Son olarak, komploların ve komplo teorilerinin, siyasi olayların yanı sıra yaşamın diğer alanlarıyla da uğraştığı belirtilebilir. Örnek olarak, Sigmund Freud’un öne sürmüş olduğu bir efsaneden kısaca söz edilebilir. Efsane, Batı uygarlığının doğuşunu bir “komplo” ile ilişkilendirmektedir:

“Ona [Freud’a] göre uygarlık öncesi ‘ilkel sürü’ halinde yaşayan insan topluluklarında ‘baba’ (ya da ‘ilksel baba’), topluluğun tüm kadınlarına (kendi kızları da dâhil) sahipti. Baba diğer erkekleri (kendi oğulları da dâhil) ya öldürüyor, ya da topluluğun dışına atıyordu. Bu duruma tahammülleri kalmayan oğullar, aralarında anlaşarak bir *komplot* kurdular, babayı öldürdüler ve (efsaneye göre) parçalayıp yediler. Bu yolla da babanın otoritesini paylaşarak içselleştirdiler. Kurdukları yeni düzende birbirlerinin mal-mülklerine ve karılarına dokunmamayı vadettiler. Batılıların ‘uygarlık’ dediği şey böyle ortaya çıktı¹⁷⁰”.

Bu pasajdan yola çıkarak, Batı uygarlığının temelinde oğulların babaya karşı düzenlemiş oldukları bir komplonun bulunduğunu düşünmek ya da efsaneyi bizatihi bir komplo teorisi olarak okumak mümkün görünmektedir.

¹⁶⁸ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 9.

¹⁶⁹ Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 86.

¹⁷⁰ İtali kulları nımı tez yazarına aittir. Bülent Somay, *Cinselliğe Dair Vazgeçmemiz Gereken 100 Efsane* (İstanbul, Ağaçkakan Yayınları, 2016), 101.

4. FAŞİZM İLE KOMPLOCULUĞUN BAZI KESİŞME NOKTALARI

Bir ideoloji olarak faşizm ile “bir zihin stili¹⁷¹” olarak komploculuğun pek çok kesişme noktası bulunmaktadır. Bu kesişme noktalarına özellikle faşizm yönünden veya diğer yönden yaklaşmak olasıdır. Ayrıca, bunları karşıdan gören üçüncü bir yön belirlemek de mümkündür. İlerideki sayfalarda söz konusu noktalardan sadece beşine (tarihselcilik, paranoid stil, antisemitizm, popülizm, binyılcılık) ve ağırlıklı olarak komploculuk yönünden yaklaşmıştır.

Bu bölümde belirli bir kronoloji izlenmiştir. İlk olarak, “komplo teorisi” kavramını 1940’ların ikinci yarısında akademik literatür içerisinde kullanıma sokan Karl Popper’in bazı fikirleri ele alınmıştır. “Komplo teorisi”, faşizm veya her ikisi ile ilgili olan bu fikirlere dayanılarak ilk kesişme noktası tarihselcilik olarak belirlenmiştir. Ardından, Richard Hofstadter’in paranoid stil-faşizm ilişkisiyle alâkalı sözlerine dikkat çekilmiştir. Hofstadter, komploculuğa, 1960’larda paranoid stil kavramını öne sürerek eğilmiştir. Daha sonra, komplo teorileri ve komploculuk üzerine yazılmış kapsamlı ve tek yazarlı ilk kitabın sahibi olan Daniel Pipes’in¹⁷² ve aynı konular üzerine yazılmış ilk akademik kitaplardan ikisinin yazarları olan Mark Fenster ile Michael Barkun’un¹⁷³ faşizme ilişkin görüşleri konu edilmiştir. Bu görüşlere dayanılarak üç kesişim noktası daha belirlenmiştir: antisemitizm, popülizm ve binyılcılık.

¹⁷¹ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), xi.

¹⁷² Pipes’in kitabı 1997 yılında yayımlanmıştır.

¹⁷³ Fenster’in kitabı ilk kez 1999’da, Barkun’unki ilk kez 2003’te yayımlanmıştır.

4.1. Karl Popper ve “Tarihselcilik”

Oxford İngilizce Sözlüğü’ne göre, “komplo teorisi” (“conspiracy theory”) tamlamasına İngiliz dilinde ilk kez 1908 yılında *American Historical Review* dergisinde yayımlanmış olan bir makalede rastlanmıştır. Makalede bir tarih doktora tezinin temel hipotezi eleştirilmiştir¹⁷⁴. “Henüz günümüzdeki anlamını taşımayan bu erken kullanım” sonrasında, tamlamaya Karl Popper’ın *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabının ikinci baskısında yer almadan önce tekrar rastlanmamıştır¹⁷⁵. Dolayısıyla, “komplo teorisi” tamlamasının ilk kez akademik yazın içerisinde kullanılmış ve Popper’ın kavramlaştırmasıyla birlikte, bugünkü anlamını taşıyan bir terime dönüşmüş olduğu belirtilebilir.

Popper’ın terimi ilk olarak *Açık Toplum ve Düşmanları* kitabında kullanmış olması önemlidir. Zira Popper bu kitabı İkinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği bir dönemde, “Alman ve Sovyet totaliterliğinin entelektüel kökenlerini” ortaya koymak amacıyla kaleme almıştır¹⁷⁶. “Komplo teorisi” terimi, Popper’ın faşizme ilişkin açıklamaları bağlamında ortaya çıkmıştır¹⁷⁷. Üstelik Popper tarafından, faşizmle sıkı bir ilişki içerisinde kavramlaştırılmıştır.

Söz konusu ilişkiyi açıklamaya başlamadan önce Popper’ın yaşamı ve kitabı hakkında bazı bilgiler vermek, kitabının faşizme ilgisini vurgulamak açısından faydalı olabilir. Popper 1902 yılında Viyana’da, Yahudi kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Avusturya’nın Nazi Almanyası tarafından ilhak edileceğini tahmin ederek 1937’de Viyana’dan ayrılmış, önce Yeni Zelanda’ya, daha sonra İngiltere’ye göçmüştür. “İlhaktan önce”, “ağırlıklı olarak bilim felsefesi hakkında yazmış, ama

¹⁷⁴ Barış Başaran, “Eleştirel Bir Kategori Olarak Komplo Teorisinin İcadı: Karl Popper ve ‘Toplumun Komplo Teorileri’”, *Teorik Bakış*, Sayı 5 (Eylül 2014): 23.

¹⁷⁵ *age*. Kitabın ilk baskısında “komplo teorisi” terimi bulunmamaktadır. Bkz. K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato* (London: Routledge, 1945); Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx and the Aftermath* (London: Routledge, 1945).

¹⁷⁶ “Home / Open Society and Its Enemies, Volume 2”, Princeton University Press, Browse, <https://press.princeton.edu/titles/766.html> [09.01.2019].

¹⁷⁷ Popper kitabında faşizmi sadece Nazizm değil, “Orta Avrupa” kapsamında ele almıştır. Karl Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013), 741.

1938'den İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar enerjisini siyaset felsefesine" odaklamıştır¹⁷⁸.

Popper kitabını göç ve savaş koşullarında yazmıştır. Savaş koşulları yüzünden birtakım kitapları elde edememiş, ayrıca iç göndermeye ("cross references") "belki haddinden fazla" başvurmak zorunda kalmıştır¹⁷⁹. Bununla birlikte, Popper'ın, kitabının her yeni basımından önce çeşitli düzeltmeler yapmış olduğu; 1951, 1957, 1961 ve 1965 tarihli teşekkür yazılarından anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

Yazar kitaba adını veren "açık toplum" kavramını "kapalı toplum" kavramıyla birlikte açıklamıştır. Kapalı bir toplum, "büyüsel" bir toplum "ya da" kabile toplumu "veya kolektivist" bir toplumdur¹⁸¹. "Kapalı toplum, en iyi durumunda, bir organizmayla adilce karşılaştırılabilir¹⁸²". Buna karşılık, açık toplum içerisinde "kişisel kararlar" ile karşı karşıya kalan "bireyler" barındırır¹⁸³. Açık toplum büyüelden çok, "rasyonel ve eleştirel" niteliktedir¹⁸⁴. Açık bir toplumda, insanlar "tabuları bir dereceye kadar eleştirmeyi, ve kararları kendi zekalarının yetkesine dayandırmayı öğrenmişlerdir¹⁸⁵".

Açık Toplum ve Düşmanları, "hâlen emekleme çağında olan bir medeniyet" hakkındadır¹⁸⁶. Bu medeniyetin doğuşu, kapalı toplumdan açık topluma geçiş ile gerçekleşmiştir. Medeniyet doğum şokunu henüz atlatamamıştır ve bu şok, "medeniyeti yıkmayı ve kabileciliğe geri dönmeyi denemiş ve denemekte olan

¹⁷⁸ "Home / Open Society and Its Enemies, Volume 2", Princeton University Press, Browse, <https://press.princeton.edu/titles/766.html> [09.01.2019].

¹⁷⁹ K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato* (London: Routledge, 1945), 178.

¹⁸⁰ Karl Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013), xxxv-xxxvi.

¹⁸¹ Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato* (London: Routledge, 1945), 152.

¹⁸² *age*.

¹⁸³ *age*.

¹⁸⁴ *age*, 246-247.

¹⁸⁵ *age*, 178.

¹⁸⁶ *age*, 1.

reaksiyoner hareketlerin yükselişini mümkün kılan faktörlerden biridir¹⁸⁷”. Totaliterlik (“totalitarianism”), dolayısıyla faşizm, “bu hareketlere aittir¹⁸⁸”.

Karl Popper kitabında faşizmin tarihsel felsefesini analiz etmiş ve eleştirmiştir. Bu felsefenin, tarihselciliğin modern bir versiyonu olduğunu belirtmiştir. “Tarihselcilik” (“historicism”) terimi, “geniş kapsamlı tarihsel kehanetler” ileri süren “toplumsal felsefeler” grubuna karşılık gelmektedir¹⁸⁹. Bu felsefeler,

“herkesin yaklaşan olayları öngörmek için beynini kullanmaya çalıştığını; bir stratejistin bir savaşın sonucunu öngörmeye çalışmasının kesinlikle meşru olduğunu; ve böylesine bir öngörüyle daha geniş kapsamlı tarihsel kehanetler arasındaki sınırların değişken olduğunu iddia ederler. Öngörülerde bulunmanın, veya daha ziyade, gündelik öngörülerimizden daha iyisini yapmanın, ve onları daha sağlam bir temele oturtmanın genel itibarıyla bilimin görevi olduğunu; ve özellikle sosyal bilimlerin, bize uzun dönem tarihsel kehanetler sağlamakla görevli olduğunu ileri sürerler. Ek olarak, tarihsel olayların akışını önceden haber vermelerini sağlayan tarih kanunlarını keşfetmiş olduklarına inanırlar¹⁹⁰”.

Buna karşılık, Popper’a göre, “tarihsel kehanetler bilimsel metodun kapsamının tamamen dışındadır. Gelecek bize bağlıdır, ve biz hiçbir tarihsel zorunluluğa bağlı değiliz¹⁹¹”.

Tarihselciler, “siyasete yönelik sahidan bilimsel ya da felsefi bir tavrın, ve genel olarak daha derin bir toplum anlayışının, insanlık tarihi üzerine bir düşünme ve yoruma dayanmak” zorunda olduğuna inanırlar¹⁹². Bireyi “bir piyon, insanlığın genel gelişiminin içindeki bir şekilde önemsiz bir araç olarak” görürler¹⁹³. Tarihselcilere göre, “Tarih Sahnesi’nin üzerindeki gerçekten önemli aktörler ya Büyük Uluslar ve onların Büyük Liderleri, ya da belki Büyük Sınıflar, veya Büyük Fikirler” olarak ortaya çıkarlar¹⁹⁴. Onlar, “tarihsel gelişimin kanunlarını” anlamaya, böylece “gelecek gelişimleri” öngörmeye ve siyaseti “sağlam bir temel üzerine” oturtmaya çalışırlar¹⁹⁵.

¹⁸⁷ K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato* (London: Routledge, 1945), 1.

¹⁸⁸ *age*.

¹⁸⁹ Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013), xliii.

¹⁹⁰ *age*.

¹⁹¹ *age*.

¹⁹² *age*, 7.

¹⁹³ *age*.

¹⁹⁴ *age*.

¹⁹⁵ *age*.

Sonuçta Karl Popper tarihselciliği faşizmle yakından ilişkilendirmiştir. Daha sonra, benzer bir ilişkilendirmeyi H. Birsen Örs şu cümlelerle ortaya koymuştur: “Aydınlanma’ya karşı bir tepki olarak gelişen, özellikle Herder ve Burke ile iyice kristalleşen ‘tarihsicilik’ (historicism) ve ‘dirimselcilik’ (vitalism), faşizmin düşünsel temellerinde önemli bir rol oynamıştır¹⁹⁶”. Öte yandan, Popper, Örs’ten farklı olarak, tarihselciliğin başlangıcını Aydınlanma’nın gerisine götürmüştür. Örneğin, milattan önce yaşamış olan Yunan filozof Heraklitos’un felsefesinin içindeki tarihselci özelliklerden söz etmiştir¹⁹⁷.

Popper tarihselciliği “komplo teorisi” ile de yakından ilişkilendirmiş, onu “komplo teorisinin bir türevi” olarak nitelemiştir¹⁹⁸. O hâlde, komplo teorisi “tarihselcilikten bile daha eskidir¹⁹⁹”. Ayrıca, modern komplo teorisi, modern tarihselcilik gibi, “dini bir batıl inancın sekülerleşmesinin tipik bir sonucudur²⁰⁰”. Popper, komplo teorisini, “toplum içerisinde meydana gelen her şeyin—özellikle halkın kural olarak hoşlanmadığı savaş, işsizlik, fakirlik, kıtlıklar gibi hadiseler—güçlü bazı bireyler veya grupların doğrudan tasarımının sonucu olduğuna dair hatalı teori” diye tanımlamıştır²⁰¹.

Yazar, komplo teorisine “toplumun komplo teorisi” kavramıyla bağlantılı olarak değinmiş, ikinci kavramın ilkinden doğduğunu belirtmiştir²⁰². Toplumun komplo teorisini, “açıklayıcı sosyal bilimlerin ana görevi” hakkındaki yanlış bir anlayışı örneklemek amacıyla öne sürmüştür²⁰³. “Bu görev, tarihselcinin inandığı gibi, tarihin gelecek akışına dair kehanet değildir. O, daha ziyade, sosyal alanın içindeki daha az belirgin bağılıkların keşfi ve açıklanmasıdır²⁰⁴”. Bu bağlamda, toplumun komplo

¹⁹⁶ H. Birsen Örs, “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, 4. bs., ed. H. Birsen Örs (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 490.

¹⁹⁷ K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato* (London: Routledge, 1945), 11.

¹⁹⁸ Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013), 306.

¹⁹⁹ *age.*

²⁰⁰ *age.*

²⁰¹ *age.*

²⁰² *age.*

²⁰³ *age.*

²⁰⁴ *age.*

teorisi “sosyal bilimlerin gerçek hedefinin karşıtıdır²⁰⁵”. “O [toplumun komplo teorisi,] sosyal bir fenomene dair bir açıklamanın, o fenomenin meydana gelişıyla ilgili olan (bazen bu önce ortaya çıkarılması gereken gizli bir ilgidir), ve meydana gelişini gizlice planlamış olan kişilerin veya grupların keşfinden oluştuğuna ilişkin görüştür²⁰⁶”.

Sonuçta, Karl Popper’ın komplo teorisi ile faşizmi tarihselcilik aracılığıyla sıkı bir biçimde ilişkilendirmiş olduğu söylenebilir. Tarihselcilik bir yandan komplo teorisinin bir türeviyken, bir yandan da faşizmin tarihsel felsefesinin kaynağıdır. Dolayısıyla, tarihselciliğin, faşizm ile komploculuğun önemli bir kesişme noktası olduğu belirtilebilir.

Tarihselcilikle ilgili tartışmayı bitirmeden önce, tarihselcilik-komploculuk ilişkisine dair, Türkiye’den bir örnek aktarılabilir ve son olarak, Karl Popper’ın tarihselcilik eleştirisi bağlamında ele almış olduğu holizmden de (bütüncülük) söz edilebilir. Türkiye’ye ilişkin örnek, stratejistlik/stratejisyenlik hakkındadır.

Popper, stratejistliğin tarihselcilikle ilişkisine, tarihselciği oluşturan toplumsal felsefeler grubunu tanımlarken bizzat değinmiştir. Bu felsefelerin, “herkesin yaklaşan olayları öngörmek için beynini kullanmaya çalıştığını; bir stratejistin bir savaşın sonucunu öngörmeye çalışmasının kesinlikle meşru olduğunu” iddia ettiklerini belirtmiştir²⁰⁷. Bu bağlamda, Türkiye’de görülen “jeostratejist ideoloji” ve “stratejisyenlik” tarihselcilikle ilişkilendirilebilir.

“Jeostratejist ideoloji”, komplo teorileriyle de ilişkilendirilebilir. Örneğin, Tanıl Bora, “globalleşme çılgırındaki yeni-emperyalizmin [...] (ulus-)devlet birimlerine dayalı bir strateji oyununa” indirgenerek analiz edilmesi sonucunda, “globalleşmeye karşı anti-emperyalist” tepkinin “kolaylıkla muhafazakâr bir tutumla, onunla beraber

²⁰⁵ Karl Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013), 306.

²⁰⁶ *age*.

²⁰⁷ *age*, xliii.

milliyetçi reflekslerle” donanabildiğini, ayrıca “jeostratejist ideolojinin vazgeçilmez unsuru olan” komplo teorilerinin devreye girebildiğini söylemiştir²⁰⁸.

Tanıl Bora’nın, “vazgeçilmez” kelimesini kullanarak güçlü bir biçimde kurmuş olduğu jeostratejist ideoloji-komplo teorileri ilişkisinin bir benzerini, tarihçi Doğan Gürpınar’ın, 1990’lar Türkiye’sinde “stratejisyenlik” hakkındaki tartışması içerisinde sağladığı düşünülebilir. Gürpınar, “stratejisyen” sanıyla hem “televizyonlarda stratejik ve jeopolitik uzmanlıklarıyla entelektüel birikimlerini aktararak analizler” yapmış emekli subayları hem de “Skytürk’te ismi bile yeterince ağır *Stratejik Bakış* programında” açıklamalarda bulunmuş bazı gazetecileri kastederek, 1990’lar Türkiye’sinde “stratejisyenlik” için, “komploculuğun en etkin kamufrajlarından biri” demiştir²⁰⁹.

Tarihçinin kurmuş olduğu stratejisyenlik-komploculuk ilişkisi, stratejisyenliğin kamufraj işlevinden daha fazlasına dayandırılabilir. O, “komplo teorilerinin ve komplocu aklın [...] ulusalcılığın kurucu unsuru” olarak kabul edilebileceğini söyleyerek, komploculuğu ulusalcılıkla da (üstelik sıkı bir şekilde) ilişkilendirmiştir²¹⁰. Dolayısıyla, ulusalcı çevreler içerisinde birçok stratejisyenin yer aldığı düşünülecek olursa, stratejisyenlik ile komploculuk arasında güçlü bir bağ kurulabilir.

Son olarak, Karl Popper’ın tarihselcilik eleştirisi bağlamında ele almış olduğu holizmden de (bütüncülük) söz edilebilir. Zira holizm, Popper’ın ardından, komploculukla da ilişkilendirilmiştir. Filozof, Platon’un ideal devlet anlayışını tartışırken, holizmin “tekliğe ve bütünlüğe—özellikle devletin; ya da belki dünyanın [tekliğine ve bütünlüğüne]—bir vurgu” diye tanımlanabileceğini ve Platon’un holizminin “kabile kolektivizmiyle yakından ilgili” olduğuna inandığını

²⁰⁸ Tanıl Bora, *Sol, Sinizm, Pragmatizm*, 2. bs. (İstanbul: Birikim Yayınları, 2011), 34-35.

²⁰⁹ Doğan Gürpınar, *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir* (İstanbul: Doğan Kitap, 2014), 20.

²¹⁰ *age*, 19.

belirtmiştir²¹¹. Popper’ın kabile kolektivizmi ifadesi, kapalı topluma²¹² ve tarihselciliğe işaret etmektedir.

Popper, holizm ile komploculuğu doğrudan doğruya ilişkilendirmemiştir. Bununla birlikte, böyle bir ilişkilendirmeyi ortaya koyan akademisyenler bulunmaktadır. Din Çalışmaları alanında (Religious Studies) öğretim üyeliği yapan David G. Robertson, söz konusu akademisyenlerden biridir. Robertson’a göre holizm, “tüm varoluş seviyelerinin karşılıklı bağlanmışlığı doktrinine atıfta bulunur” ve “komplocu *dünya görüşünün* bir özelliğidir; her şeyin bağlı olduğu ve araştırmacıların ‘noktaları birleştirme’ yoluyla daha büyük komployu ortaya çıkarabilecekleri” fikrini içerir²¹³. Diğer bir deyişle, holizm, “her şeyin birbirine bağlı olduğuna ve hiçbir şeyin kazara meydana gelmediğine dair komplocu ideolojiyle” birleşebilir²¹⁴.

4.2. Richard Hofstadter ve “Paranoid Stil”

Amerikalı tarihçi Richard Hofstadter, Karl Popper’dan sonra komplo teorisi ve komploculuk konuları üzerinde durmuş olan ilk akademisyen diye nitelenebilir. Bununla birlikte, o, komplo teorisi veya toplumun komplo teorisi kavramlarını değil, “paranoid stil” kavramını kullanmıştır²¹⁵. Ayrıca, “paranoid stil” ile ilgili denemesinde Karl Popper’a atıf yapmamıştır.

²¹¹ Karl Popper, *Open Society & Its Enemies* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013), 75.

²¹² Kapalı bir toplum, “büyüsel” bir toplum “ya da” kabile toplumu “veya kolektivist” bir toplumdur. K. R. Popper, *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato* (London: Routledge, 1945), 152.

²¹³ David G. Robertson, “David Icke’s Reptilian Thesis and the Development of New Age Theodicy”, *International Journal for the Study of New Religions*, Vol. 4, No. 1 (2013): 30-31.

²¹⁴ *age*, 37.

²¹⁵ Bununla birlikte, “paranoid stil” ile ilgili makalesinin bir yerinde “komplo teorileri” (“theories of conspiracy”) tamlaması geçmektedir. Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 4.

Tarihçi, paranoid stili “mübalâğa, şüphencilik ve komplo düşlemlerine yatkınlık nitelikleri” ile belirlenen “bir zihin stili” olarak tanımlamıştır²¹⁶. Paranoid stil, “her şeyden önce dünyayı görmenin ve kendini ifade etmenin bir yoludur²¹⁷”. Bu stilin içinde, “zulme uğrama hissi merkezîdir, ve debdebeli komplo teorileri içerisinde bilfiil sistematize edilir²¹⁸”. Stilin ayırt edici özelliği “yandaşlarının tarihin orasında burasında komplolar veya entrikalar görmeleri değil, ‘geniş’ ya da ‘devasa’ bir komployu tarihsel olayların içindeki *harekete geçirme kuvveti* olarak görmeleridir. Tarih bir *komplodur*²¹⁹”.

Hofstadter’ın paranoid stil hakkındaki denemesi, komploculukla ilgilenen akademisyenler için bir başlangıç noktası olmuş ancak paranoid stil ifadesi akademik dünyada genel kabul görmemiştir²²⁰. Bu durum paranoid kelimesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Hofstadter’ın bu kelimeyle neyi kastetmiş olduğunu belirtmek gerekir. Yazar, ele aldığı stili paranoid kelimesiyle nitelemesinin, stilin “mübalâğa, şüphencilik ve komplo düşlemlerine yatkınlık” özelliklerini yeterince çağrıştıracak başka bir kelime bulamamış olmasından kaynaklandığını söylemiştir²²¹. Kelimeyi klinik anlamda kullanmadığını, paranoid stili önemli hâle getiren şeyin “az ya da çok normal insanlar” yani paranoid olmayanlar tarafından da kullanılması olduğunu belirtmiştir²²². Daha sonra Michael Barkun da Hofstadter’ın paranoid kelimesini gerçek ve klinik bir anlamdan ziyade mecazi bir anlamda kullandığını belirtmiştir²²³.

²¹⁶ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 3.

²¹⁷ *age*, 4.

²¹⁸ *age*.

²¹⁹ *age*.

²²⁰ Bununla birlikte, komplo teorileri ve komploculuk üzerine yazılmış kapsamlı ve tek yazarlı ilk kitabın başlığında komploculuk (*conspiracism*) kelimesinin değil, paranoid stil ifadesinin kullanılmış olmasının, ifadenin akademik dünyadaki yaygın etkisini gösterdiği düşünülebilir. Bkz. Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997).

²²¹ Hofstadter, *age*, 3.

²²² *age*, 3-4.

²²³ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 8.

Hofstadter klinik paranoidle politik paranoid (diğer bir deyişle, paranoid stilin sözcüsü veya politikadaki paranoid sözcü) arasındaki hayati bir farklılığı şu sözleriyle ortaya koymuştur:

“Klinik paranoid içerisinde yaşadığını hissettiği düşman ve komplocu dünyayı *özellikle kendisine* yönelmiş olarak görür; oysa paranoid stilin sözcüsü onu [düşman ve komplocu dünyayı] kaderi sadece kendisini değil başka milyonlarca insanı da etkileyen bir ulusa, kültüre, yaşam tarzına yönelmiş bulur. Genellikle kendisini kişisel bir komplo nun bireysel kurbanı olarak seçilmiş görmemesi ölçüsünde, [politik paranoid] bir dereceye kadar daha rasyonel ve çok daha ön yargısızdır. Politik tutkularının bencil olmadığı ve vatanperver olduğu algısı, gerçekte, doğruluk hissini ve ahlaki kızgınlığını yoğunlaştırmayı başarır²²⁴”.

Ek olarak yazar bu kuralın istisnaları olduğunu yani politik paranoidlerin aynı zamanda klinik paranoid olabildiklerini ve bu istisnai kişilerin “özellikle sağ kanattaki en alışılmadık ajitatörler arasında” bulunduklarını belirtmiştir²²⁵.

Hofstadter’ın klinik-politik paranoid kişilere ilişkin değinisi Daniel Pipes, Robert S. Robins ve Jerrold M. Post gibi akademisyenler tarafından geliştirilmiştir. Pipes politik paranoidlerin kişisel paranoyadan muzdarip olmaları gerekmediğini ama politik paranoya ile klinik olanın sıklıkla birlikte bulunduğunu ve birbirini güçlendirdiğini söylemiştir²²⁶. Benzer bir biçimde, *Politik Paranoya: Nefretin Psikopolitiği* adlı kitaplarında siyaset bilimci Robins ve psikiyatrist Jerrold M. Post klinik ile politığın örtüşebileceğini; politik paranoya alanının klinik paranoidler, sınırda paranoidler ve “içerisinde komplo inançlarının, en azından geçici bir süreliğine, kültürel olarak tanımlanmış bir norm hâline geldiği kültürler” gibi bir dizi örneği kapsadığını belirtmişlerdir²²⁷. Dolayısıyla Pipes, Robins ve Post’un, Hofstadter’dan farklı olarak, klinik-politik birlikteliğini istisnai bir durum olarak görmedikleri söylenebilir.

Ayrıca Hofstadter paranoid stil ifadesinin pejoratif olduğunu söylemiş ve pejoratif bulduğu bir ifadeyi kullanmasına gerekçe olarak paranoid stilin kötü birtakım

²²⁴ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 4.

²²⁵ *age*.

²²⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 24.

²²⁷ Robert S. Robins, Jerrold M. Post, *Political Paranoia: The Psychopolitics of Hatred* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1997), 19, 53-54’ten aktaran Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 8.

niyetlere, iyi niyetlere olduğundan daha yakın olmasını göstermiştir²²⁸. İfadenin pejoratif niteliği bazı akademisyenlerin onu eleştirmelerinin ve komploculuk kelimesini ona tercih etmelerinin nedenlerinden biri olmuştur. Söz konusu akademisyenlerin arasında bulunan Mark Fenster, ifadenin (ifade yer alan paranoid kelimesinin) suçlayıcı niteliğinin, “komplo teorisinin popüler politik kültür içerisindeki rolü hakkında” yeterince içgörü sağlamadığını belirtmiştir²²⁹. Ayrıca paranoid kelimesini kullanmanın beraberinde “hem komplo teorisinin ve popülizmin mutlaka ekstrem ve marjinal olduğuna ilişkin normatif bir tasviri hem de zayıflatılmış bir demokrasi ve politika teorisini” getirdiğini ve komplo teorisine ilişkin analizleri “ideoloji, patoloji ve statü endişesine ilişkin dar ve normatif bir yaklaşıma” sabitlediğini söylemiştir²³⁰. Akademisyenlerden bir diğeri, Michael Barkun, paranoid kelimesinin “şüphe götürmez bir şekilde pejoratif bir yan anlama” sahip olduğunu ve kullanımının “düşüncelerini onaylamadığımız insanları sadece etiketleme” riski taşıdığını ifade etmiştir²³¹.

Richard Hofstadter, Karl Popper gibi, komploculuğu faşizmle sıkı bir biçimde ilişkilendirmiştir²³². Paranoid stilin, “faşizmin, ve boşa çıkmış milliyetçiliklerin yaygın bir ögesi” olduğunu belirtmiştir²³³. Ayrıca, paranoid stil ve Nazi Almanyasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Modern tarihte paranoid stilin tam bir zaferini içerdiği söylenebilecek tek durum Amerika’da değil Almanya’da gerçekleşmiştir²³⁴”. Öte yandan, Hofstadter faşizme değinmekle yetinmiştir çünkü “paranoid stili örneklemek için Amerikan tarihini” seçmiştir²³⁵. Kuşkusuz, Amerika (Birleşik Devletleri) hiçbir zaman, faşizm denildiğinde ilk akla gelen ülkelerin arasında yer almamıştır.

²²⁸ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 5.

²²⁹ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 279.

²³⁰ *age*, 42.

²³¹ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 9.

²³² Hofstadter’ın “paranoid stil” ve Popper’ın “toplumun komplo teorisi” kavramlarının yerine “komploculuk” kavramı kullanılabilir. Örneğin, bkz. Andrew McKenzie-McHarg, “The Conspiracy Theory of Society, the Paranoid Style and Conspiracy Theories”, <http://www.conspiracyanddemocracy.org/blog/the-conspiracy-theory-of-society-the-paranoid-style-and-conspiracy-theories/> [18.12.2018].

²³³ Hofstadter, *age*, 7.

²³⁴ *age*.

²³⁵ *age*, 6.

Tarihçi, faşizmi ele almamış olsa da, 1963 yılında paranoid stil kavramını öne sürmeden önce, faşizmle bağlantılı iki konu olan sosyal Darwinizm ve anti-entelektüalizm—konuların ikisini de Amerika bağlamında incelemiştir—hakkında birer kitap yazmıştır. Buna karşılık, paranoid stille ilgili makalesinde ne sosyal Darwinizme ne de anti-entelektüalizme değinmiştir. Buna karşılık, tarihçinin yine faşizmle bağlantılı bir konu olan popülizme ilişkin kitabı *The Age of Reform* (1955) “‘politik paranoya’ hakkındaki benzer, sonraki çalışmasının [yani paranoid stille ilgili makalesinin] bir habercisi” olmuştur²³⁶.

4.3. Daniel Pipes ve Antisemitizm

Harvard Üniversitesi’nin Tarih Bölümü’nden doktora derecesi almış olan araştırmacı Daniel Pipes, komplo teorileri ve komploculuk üzerine yazılmış kapsamlı (ve tek yazarlı) ilk (1997 tarihli) kitabın sahibidir²³⁷. Araştırmacı, “komploculuk” (“conspiracism”) kelimesini öne sürmüştü²³⁸ ve onu “paranoid stil” ile eş anlamlı olarak kullanmıştır²³⁹. Komploculuk sözcüğünün yanı sıra, “komplo teorisi” kavramını da kullanmış ve Richard Hofstadter’in paranoid stile dair makalesine, ayrıca Karl Popper’in *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eserine, kitabının birkaç sayfasında atıf yapmıştır.

Pipes, Popper ve Hofstadter gibi, komploculukla faşizmi sıkı bir şekilde ilişkilendirmiştir. Örneğin, faşist ideolojinin, içerisinde “komplocu inançlar” barındırdığını ima etmiştir: “Komplocu inançlar geniş çapta çeşitlilik gösterir. Faşist

²³⁶ Kitap geç XIX. yüzyıldaki Amerikan Popülist Hareketi üzerinedir. Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 297.

²³⁷ Bununla birlikte, aynı konular üzerine derleme kitaplar 1997 yılından önce yazılmaya başlamıştır. Örneğin, bkz. *Changing Conceptions of Conspiracy*, ed. Carl F. Graumann, Serge Moscovici (New York: Springer-Verlag, 1987). Bu akademik kitap, Springer Yayınevi’nin Sosyal Psikoloji Serisi (SSSP) kapsamında yayımlanmıştır.

²³⁸ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), xi.

²³⁹ *age*, 22.

ve Leninist ideolojiler çoğu noktada farklılaşır, ve bir Kennedy suikasti meraklısının Louis Farrakhan ile çok az ortak yönü vardır²⁴⁰”. Ek olarak, ilişkilendirmesini doğrudan örneklerle desteklemiştir. Mesela, komploculuk ve Nazizm hakkında şunları söylemiştir: “Komploculuk inanç karşısında bile öncelik talep eder [...] Bu hırs, Hristiyanlığın yerini almaya yeltenmiş olan Nazizmde özellikle belirgin olmuştur²⁴¹”. Bu sözlerden Nazizmin komplocu nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Yine Nazizm ile komploculuğu şöyle ilişkilendirmiştir: “Batı’da, Nazi Almanyası ve Sovyet Bloğu iktidardaki komploculuğun en önemli örneklerini sunarlar²⁴²”.

Pipes, faşizmin komplocu niteliğinin yanı sıra içerisinde barındırdığı komplolara da dikkat çekmiştir. Örneğin, faşist ideolojinin, diğer tüm “radikal ütopyacı ideolojiler” gibi, “bir dünya komplosu” içerdiğini söylemiş²⁴³ hatta Nazizmin kendisini “20. yüzyılın diğer büyük komplosu” diye nitelemiştir²⁴⁴. Araştırmacıya göre, 20. yüzyılın ilk büyük komplosu komünizm olmuştur.

Daniel Pipes, komploculuğu faşizmin bütünüyle ilişkilendirmiş olsa da, özellikle Nazizm bağlamında ele almıştır. Bu durumun muhtemel bir nedeni, Nazizmin, komplo teorilerine Faşizme kıyasla daha fazla başvurmuş olmasıdır. Olası bir diğer neden, Pipes’ın, komplo teorilerinin tarihine dair açıklamasıyla ilgilidir. Pipes’a göre, komplo teorileri, “Haçlı Seferleri’ndeki en erken başlangıçlarından itibaren” iki koldan gelişmişlerdir: Yahudi karşıtlığı ve gizli cemiyet karşıtlığı²⁴⁵. Kuşkusuz, Yahudi karşıtlığı ve antisemitizm söz konusu olduğunda akla Faşizm değil, Nazizm gelmektedir.

Yazara göre antisemitizm bir tür komploculuktur: “Tam formu içerisinde, o [komploculuk, kendisine] iman edenlerin yaşamlarına hâkim olur ve onların tüm varoluşu içinden gördükleri bir prizmaya dönüşür. Antisemitizm bu örüntüye özellikle

²⁴⁰ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 40.

²⁴¹ *age*, 22-23.

²⁴² *age*, 26.

²⁴³ *age*, 21.

²⁴⁴ *age*, 39.

²⁴⁵ *age*, xii.

iyi uyar²⁴⁶”. Ayrıca, “antisemitizm Nasyonal Sosyalizmin kalbinde bulunmuştur²⁴⁷”. Dolayısıyla, antisemitizmi, komploculuğu Nazizm üzerinden faşizme bağlayan temel bir öge olarak düşünmek olası görünmektedir. Diğer bir deyişle, antisemitizmin, tarihselcilik gibi, faşizm ile komploculuğun önemli bir kesişme noktası olduğu belirtilebilir.

Pipes, antisemitizmin ortaya çıkışına (1870’lerin sonu ve 1880’ler), Fransız komplo teorisyeni Augustin Barruel’in (1741-1820) kapı araladığını söylemiştir²⁴⁸. Barruel, Yahudileri Fransız Devrimi’ne dair komplo teorileriyle ilişkilendiren ilk kişi olmuştur. 1806 yılında, Yahudilerin gizli cemiyetlerle bağlantılı ve bağlantıları dolayısıyla Fransız Devrimi’nden sorumlu (üstelik, baş sorumlu) oldukları suçlamasını ortaya atmıştır: “Filozoflar, Farmasonlar, Illuminati, ve diğerleri Fransız Devrimi entrikasını Yahudilerin yararına düzenlemişlerdir²⁴⁹”. Ayrıca Pipes, Barruel’in “siyasete ilişkin Alman romantik düşüncesinin gelişiminde” de önemli bir rol oynadığını söylemiştir²⁵⁰. Alman romantizmi, faşizmin dayanak olarak kullandığı entelektüel akımlar arasında sayılmaktadır²⁵¹.

Ek olarak, yazarın antisemit ve komplocu bir metin (ve bir sahtecilik örneği) olan *Siyon Liderlerinin Protokolleri* ile ilgili bazı cümlelerinin faşizmi akla getirdiği belirtilebilir. Bu cümlelere geçmeden önce söz konusu metinle ilgili birtakım bilgiler vermek yararlı olacaktır. Zira metin “modern zamanların en önemli antisemit metni” diye nitelenebilmektedir²⁵². Ayrıca metnin komplocu temel metinlerden biri olduğu söylenebilir. Dolayısıyla *Siyon Liderlerinin Protokolleri* için komplocu antisemitizmin başlıca metni denilebilir²⁵³.

²⁴⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 22.

²⁴⁷ *age*, 99.

²⁴⁸ *age*, 74.

²⁴⁹ *age*.

²⁵⁰ *age*, 71.

²⁵¹ Örneğin, bkz. Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 250.

²⁵² Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 142.

²⁵³ Komplocu antisemitizm (*conspiratorial antisemitism*) ifadesi Daniel Pipes’in kitabından alınmıştır. Pipes’in bu antisemitizm türüyle ilgili kimi açıklamalarına tezin bir sonraki bölümünde yer verilmiştir.

Metin bir sahtecilik örneğidir çünkü Fransız Maurice Joly'nin *Dialogue aux Enfers entre Montesquieu et Machiavel* (Cehennemde Montesquieu ile Machiavel Arasında Geçen Diyaloglar diye çevrilebilir) adlı kitabından ve Alman Hermann Goedsche'nin *Biarritz* adlı antisemitik romanından birçok intihali içermektedir²⁵⁴. Sadece Joly'nin kitabından yapılmış olan intihaller metnin yaklaşık beşte ikisini oluşturmaktadır²⁵⁵. Metnin kim ya da kimler tarafından yazıldığı bilinmemektedir ancak Dreyfus Olayı'nın yaşandığı yıllarda (1894-1899) Paris'te, Rus Çarlığı'na bağlı gizli polis servisi Ohranka'nın Paris'teki ofisinin şefi olan Pyotr Ivanovich Rachkovsky'nin sponsorluğunda ve “Rus liberallerin Yahudi ajanları olduklarını Çar II. Nikolay'a kanıtlamak” amacıyla yazıldığı düşünülmektedir²⁵⁶. *Siyon Liderlerinin Protokolleri* ilk kez 1903'te St. Petersburg gazetesi *Znamya*'da ve iki yıl sonra Rus yazar Sergei Nilus'a ait olan bir kitabın ek kısmında yayımlanmıştır²⁵⁷. Rus Devrimi'nden sonra çeşitli Avrupa ülkelerine göç eden Beyazlardan bazılarının, Nilus'un kitabını yanlarında götürmeleri sonucunda Avrupa'ya yayılmaya başlamıştır²⁵⁸.

Metnin yazar(lar)ı ve yayıncıları söz konusu intihallere rağmen metni “Siyon Liderlerinin” (Michael Barkun'un ifadesiyle “Yahudi ‘Liderler’”) gizli toplantılarından birinde yapılan konuşmaların yazılı kopyalarıymış gibi göstermeye çalışmışlardır²⁵⁹. Bu sahte kopyalar “Yahudilerin ve Mason müttefiklerinin hükümetleri ve kurumları çökertmek için uygulayacakları teknikleri anlatan” yirmi dört kısa konuşmanın yazıya dökülmüş hâlleridir²⁶⁰. Britanyalı tarihçi Norman Cohn'a göre metnin ana temaları; liberalizmin bir eleştirisi, Yahudilerin dünyaya hakim olmalarını sağlayacak yöntemlerin bir analizi ve kurulacak dünya devletinin bir tasviri

²⁵⁴ Joly'nin kitabı Napoleon III'e yönelik bir polemik niteliğindedir ve *Biarritz*'den farklı olarak, antisemitik değildir hatta Yahudilere yönelik herhangi bir ilgiyi içermemektedir. Stephen Eric Bronner, *A Rumor about the Jews: Reflections on Antisemitism and the Protocols of the Elders of Zion* (New York: St. Martin's Press, 2000), 78'den aktaran Barkun, *age*, 50.

²⁵⁵ Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 82.

²⁵⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 84-85.

²⁵⁷ Kitabın İngilizce adı *The Great in the Small: Antichrist Considered as an Imminent Political Possibility*'dir.

²⁵⁸ Rus Devrimi'ni izleyen iç savaşın iki tarafı Kızıl ve Beyazlar diye adlandırılmıştır. Karşı devrimci Beyazların bir kısmı Nilus'un kitabını propaganda amacıyla kullanmışlar, devrimi “Siyon Liderlerinin” kurduğu dünya komplosunun bir parçasıymış gibi göstermeye çalışmışlardır.

²⁵⁹ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 50.

²⁶⁰ *age*.

olarak belirlenebilir²⁶¹. Daniel Pipes’a göre bu ana temalardan ikincisi en merkezi olanıdır: “Yahudi liderlerin dünyaya hükmetmeye yönelik planları ana odaktır²⁶²”.

Sonuç olarak metnin iskeletini Yahudi dünya komplosu miti oluşturmaktadır²⁶³. Cohn bu mitin modern formuna ait izlerin Augustin Barruel’e kadar sürülebileceğini belirtmiştir²⁶⁴. Mit XIX. yüzyıl boyunca Barruel, Goedsche, “Fransızlar Gougenot des Mousseaux, Mgr Meurin, Abbé Chabauty, Édouard Drumont; Rus Brafmann, Polonyalı Lutostansky, ve Sırp Osman-Bey” gibi çeşitli kişiler tarafından aktarılmış ve yüzyılın sonunda metne kaynaklık etmiştir²⁶⁵. Pipes *Siyon Liderlerinin Protokolleri*’nin önemini şu sözlerle açıklamıştır: “*Protokoller*’in büyük önemi antisemitistlerin geleneksel çevrelerinin ötesine ulaşmalarına ve geniş bir uluslararası okuyucu kitlesi bulmalarına izin vermesinde yatmaktadır, bugün bile devam etmekte olan bir süreç²⁶⁶”.

Bu bilgilerin ardından, Pipes’ın *Siyon Liderlerinin Protokolleri* ile ilgili bazı cümlelerinin faşizmi akla getirdiği tekrar belirtilebilir. Pipes, kitap hâlinde ilk kez 1905’te yayımlanmış olan sahte protokollerin popüler hâle geldiği dönemin koşulları hakkında şunları söylemiştir:

“Sahte kitap güçlü bir ilk kabul almış olsa da (Moskova metropoliti onu bütün kiliselerde okutmuştur), daha sonra, henüz yaygın bir şekilde hissedilmemiş olan ihtiyaçlara yanıt vererek zayıflamıştır. *Protokoller*’in liberalizmin kötülükleri ve dünyaya egemen olmaya yönelik güçlü ve organize bir Yahudi çabası hakkındaki mesajlarını olumlu karşılamaya hazır ya da istekli bir çevre, ancak I. Dünya Savaşı’nın altüst oluşları ve Rus Devrimi ile gelişmiştir²⁶⁷”.

Dolayısıyla, kitap Naziler tarafından yaygın bir biçimde zaten kullanılmış olsa da, kitabın popüler olduğu dönemin koşullarının—I. Dünya Savaşı’nın altüst oluşları ve Rus Devrimi—faşizmin Avrupa’da yükseldiği dönemin özgül koşullarını ayrıca çağrıştırdığı söylenebilir.

²⁶¹ Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 67.

²⁶² Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 85.

²⁶³ Cohn, *age*, 66.

²⁶⁴ *age*, 30.

²⁶⁵ *age*, 66.

²⁶⁶ Pipes, *age*, 85.

²⁶⁷ *age*.

Rus Devrimi, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'nin olumlu karşılanmasının yanı sıra, faşist hareketlerin yaygın bir biçimde kabul edilmesiyle de ilişkili olmuştur. Bu durumda, dolaylı bir ilişki söz konusudur. İlişkiyi sergileyen bir örnek olarak, İtalya'da geniş halk kesimlerinin millî yenilenme mitine (faşist ideolojilerin ortak mitsel nüvesi) bağlandığı dönemin özgül koşullarından biri olan Bienno Rosso (1919-1920) verilebilir.

Bienno Rosso (İki Kızıl Yıl), İtalyan işçilerin, başka faktörlerin yanı sıra, Rus Devrimi'nden de etkilenecek iki yıl boyunca greve gittikleri bir dönem olmuştur. Bununla birlikte, Rus Devrimi, Bienno Rosso'nun meydana gelmesine doğrudan etki etmiş bir faktör değildir²⁶⁸. Devrim, İtalya'da "sınıf çatışmasının ve solcu 'tehdidin'" artmasında²⁶⁹; sınıf çatışması, işçi grevlerinin ortaya çıkmasında ve iki yıl boyunca sürmesinde²⁷⁰; işçi grevleri, Faşizmin yükselmesinde etkili olmuştur²⁷¹.

Siyon Liderlerinin Protokolleri'nin popüler hâle geldiği dönemin bir diğer koşulu olan, I. Dünya Savaşı'nın altüst oluşları da faşizmin Avrupa'da yükselişiyle ilişkilendirilebilir. Örneğin, savaşın, faşizmin bir ön koşulu olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, Robert O. Paxton'un şu sözlerine dikkat çekilebilir:

"Birinci Dünya Savaşı, faşizmin dolaysız önkoşullarının en belirleyicisiydi [...] Büyük Savaş'ın, Bolşevizmden dışavurumcu resme kadar savaş sonrası dünyadaki şiddetli ve öfkeli bir sürü şeyin kaynağı olduğunu da eklemek gerekir. Nitekim bazı yazarlara göre, Büyük Savaş, Faşizmi ve Bolşevizmi açıklamak için kendi başına yeterlidir²⁷²".

²⁶⁸ Bu faktörlerden biri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yüksek işsizliktir.

²⁶⁹ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 93-94.

²⁷⁰ Mann, grev oranlarının, sınıf çatışmasının "bir göstergesi" olabileceğini belirtmiştir. *age*, 94.

²⁷¹ İtalyan grevleri "1919-1920 arasında, faşizmin yükselişini açıkça kolaylaştıracak şekilde zirve" yapmıştır. *age*.

²⁷² Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 58-59.

4.4. Mark Fenster ve Popülizm

Amerikalı Hukuk Profesörü Mark Fenster, komplo teorileri üzerine kitabını 1999 yılında yazmıştır. Kitabı, konu üzerine yazılmış ilk akademik kitaplar arasında yer almaktadır. Fenster konuyu ciddi biçimde araştıran herkesin, Richard Hofstadter’in çalışması üzerinde durması gerektiğini belirtmiş, tarihçinin paranoid stil kavramlaştırmasını açıklamış ve eleştirmiş, komplo teorilerine daha tarafsız yaklaşmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda, “komplo teorisinin uygulamalarının ve çekiciliklerinin kültürelci bir analizi”ni savunmuş, böyle bir analizin, “komplo teorisinin popüler politik kültür içerisindeki rolü hakkında daha fazla içgörü” sağladığını iddia etmiştir²⁷³.

Hukukçu, kitabında komplo teorisini faşizmle direkt olarak ilişkilendirmemiştir. Kitabının sadece bir yerinde, *Turner Günlükleri* adlı (1978), “beyaz ırkın üstünlüğünü savunan kötü şöhretli²⁷⁴” bir romandan söz ederken, komplo teorisine faşizm arasında şöyle bir bağlantı kurmuştur: “*Turner Günlükleri*’nde, komplo teorisinin popülist desteklerinin, [...] ‘halk’ ile ‘güç bloğu’nu karşı karşıya getirmeye yönelik her çabayı destekleyen yeni doğmuş [“nascent”] faşizm içerisinde patladığı makul bir biçimde savunulabilir²⁷⁵”.

Fenster’in, komplo teorisini faşizmle direkt olarak ilişkilendirmemesinin bir nedeni, komplo teorisini, Hofstadter gibi, “neredeyse yalnızca²⁷⁶” Amerika (Birleşik Devletleri) bağlamında ele alması olabilir. Zira Amerika hiçbir zaman, faşizm denildiğinde ilk akla gelen ülkelerin arasında bulunmamıştır.

Hukukçu, komplo teorisini faşizmle doğrudan doğruya ilişkilendirmemiş olsa da, komplo teorisi ile popülizm arasında güçlü bir ilişki kurmuştur. Komplo teorisini “popülist ideolojinin zorunlu olmayan bir ögesi” olarak görmüş ve şunları söylemiştir:

²⁷³ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 279.

²⁷⁴ *age*.

²⁷⁵ *age*, 280.

²⁷⁶ Hukukçu, kitabının bağlamıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Bu kitap neredeyse yalnızca Birleşik Devletler içerisindeki ve hakkındaki komplo teorileri ile ilgilenmektedir.” *age*, 291.

“komplo teorilerinin tümü doğaları gereği popülisttir ancak popülist hareketlerin hepsi kendilerine destek sağlamak için komplo teorilerine yaslanmaz hatta komplo teorilerini kullanmaz²⁷⁷”. Ayrıca, “komplo teorisinin popülist çekirdeği” ifadesini kullanmış ve komplo teorisi için “gizli kapaklı güç entrikalarına esir habersiz ve boyun eğmeyen bir halkı akla getirmesi açısından *popülisttir*” demiştir²⁷⁸.

Mark Fenster, komplo teorisi-popülizm ilişkisinden söz etmiş olan ilk akademisyen veya araştırmacı değildir. Richard Hofstadter, Amerika’da 19. yüzyılın sonlarında kurulmuş olan Popülist Parti’nin manifestosuna, paranoid stilin bir örneği olarak değinmiştir²⁷⁹. Daniel Pipes, popülizmin, “Amerikan komploculuğunun ayırt edici” bir niteliği olduğunu ve popülist geleneğin “büyük işletmeler, büyük hükümet, ve büyük işgücü tarafından yürütülen bir komplo” gördüğünü belirtmiştir²⁸⁰. Bununla birlikte, komplo teorisi-popülizm ilişkisini sistemli bir biçimde ve teorik yönden ele alan ilk akademisyen Fenster olmuştur.

Fenster’dan sonra, söz konusu ilişkiye birçok araştırmacı veya akademisyen dikkat çekmiştir. Örneğin, akademisyen Asbjørn Dyrendal şöyle söylemiştir: “Komplo teorilerinin popülist söylemin bir formunu oluşturdukları yaygın bir biçimde kabul görmektedir²⁸¹”. Komplo teorilerinin popülist niteliğini Dyrendal’ın kendisi de kabul etmiş ve onların, “belli çıkar çatışması alanları içerisinde” iş görerek “çatışmalarla ilişkilendirilmiş” her şeyi, “popülist düalizmin mantığıyla uyumlu olarak”, “ya dostlar ya da düşmanlarla” ilişkilendirdiklerini belirtmiştir²⁸².

²⁷⁷ Mark Fenster, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008), 84.

²⁷⁸ *age*.

²⁷⁹ Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 8.

²⁸⁰ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 91.

²⁸¹ Asbjørn Dyrendal, “New Age and Norwegian ‘Conspirituality’ (New Age in Norway, Equinox 2017)”, 8,

https://www.academia.edu/25239883/New_Age_and_Norwegian_Conspirituality_New_Age_in_Norway_Equinox_2017_ [17.01.2019].

²⁸² *age*, 8-9.

Popülizm, komplo teorisiyle olduğu gibi, faşizmle de güçlü bir biçimde ilişkilidir. Mark Fenster bu ilişkiye kitabının sadece bir yerinde değinmiş olsa da, ilişkinin varlığını sergileyen faşizm uzmanları bulunmaktadır. Örneğin, Sosyoloji Profesörü Michael Mann, faşistlerin popülizmlerinden *Faşistler* adlı kitabının çeşitli yerlerinde söz etmiştir. Ayrıca, faşistlerin popülist niteliklerini “herkesin” saptadığını belirtmiştir: “Herkesin tespit ettiği gibi, faşistlerin ‘organik’ ve ‘yekpare’ bir millete derin ve popülist bir bağlılıkları vardır ve bu da dışarıdaki ve (özellikle) içerideki düşmanlara yönelik fevkalade güçlü bir algı içerir²⁸³”. Sosyolog, Faşist lider Mussolini’nin popülizmine ayrıca dikkat çekmiştir: “Mussolini bu milliyetçiliği destekleyen dar topluluğu [“paramiliter milliyetçilik için daha küçük ve özel, ‘ulus-devletçi’ bir çekirdek topluluk”], hem geçmiş, hem de geleceğe yönelmiş bir popülizm aracılığıyla genişletmeye uğraştı²⁸⁴”. Nazizmin kökenleri arasında bulunan muhafazakâr milliyetçiliğin (*völkisch* milliyetçilik) popülist niteliğini de ayrıca belirtmiştir: “Üniversiteler Nazizm için önemli yetiştirme zeminleriydi... 1890’a gelindiğinde muhafazakâr milliyetçilik üniversitelerde hâkimdi bile; 1918’de herkes *völkisch* olmuştu. Bu önemli terim ‘popüler’ anlamına gelir ama ırkçı ve antisemitizme çalan bir organik popülizme delalet eder²⁸⁵”.

Sonuç olarak, popülizmin, hem komplo teorilerinin/komploculuğun hem de faşizmin bir özelliği (üstelik önemli bir özelliği) olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, popülizmi, tarihselcilik ve antisemitizm gibi, faşizmle komploculuğun önemli bir kesişme noktası diye nitelemek mümkün görünmektedir.

4.5. Michael Barkun ve Binyılcılık

Amerikalı Siyaset Bilimi Profesörü Michael Barkun, komploculukla alakalı akademik kitapların en bilinenlerinden birinin yazarıdır. Kitabında, geleneksel olarak siyasetin sağında (özellikle aşırı sağda) yer alan bazı komplo teorilerinin, uçan

²⁸³ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 30.

²⁸⁴ *age*, 191.

²⁸⁵ *age*, 216.

dairelerin/UFO'ların varlığına inanan ve politikaya angaje olmayan birtakım toplumların içerisinde benimsenmeye başlamasına dikkat çekmiştir²⁸⁶. Diğer bir deyişle, komplo teorileriyle UFO inançlarının buluşması olgusunu incelemiştir. Ayrıca, komplocu dünya görüşünü tanımlamış, komplo teorilerinin ortak prensiplerini açıklamış ve teorilere ilişkin üçlü bir tipoloji önermiştir. Böylece kitabını komploculuğun geneli hakkında bir kaynak durumuna getirmiştir.

Barkun, kitabında komploculuk-faşizm ilişkisinden direkt olarak söz etmemiştir. Bununla birlikte, bir makalesinde, Amerika'daki komplocu Hristiyan Kimlik ("Christian Identity") hareketi (ve Amerikan sağının Hristiyan Kimlik hâkimiyetindeki kesimi) için "bir tür 'New Age Faşizmi'" ifadesinin kullanılabileceğini belirtmiştir²⁸⁷. Bir diğer makalesinde, Hristiyan Kimlik hareketini oluşturan gruplar ile "1960'larda George Lincoln Rockwell'in Nazi Partisi, 1920'lerin ve 1950'lerin Klan grupları, ve 1930'ların Faşist organizasyonları gibi daha eski örgütler" arasında bazı benzerlikler bulunduğu ancak farklılıkların "çarpıcı" ("dramatic") olduğundan söz etmiştir²⁸⁸. Son olarak, "Komplo Teorileri ve Okült" başlıklı bir başka makalesinde, Nazizmin komplo teorileri içerdiğini ima etmiştir²⁸⁹.

Yazar, kitabında komploculuk-faşizm ilişkisine doğrudan doğruya değinmemiş olsa da, komploculuğu binyılcılıkla ve binyılcılığı faşizmle ilişkilendirmiştir. Binyılcılığı (İngilizcede millennialism veya millenarianism), "insani varoluşun yakın gelecekte kusursuzlaşacağına yönelik inanç" diye tanımlamıştır²⁹⁰. Dolayısıyla, binyılcılık, "yakında dünyanın radikal, ilerici bir dönüşüme uğrayacağına dair teleolojik doktrine

²⁸⁶ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), ix-xi.

²⁸⁷ Barkun, "Racist Apocalypse: Millennialism on the Far Right", *American Studies*, c. 31, s. 2 (1990): 136. Hareketin komploculuğuyla ("conspiratorialism") ilgili olarak bkz. *age*, 133.

²⁸⁸ Barkun, "'Coxey's Army' as a Millennial Movement", *Religion*, c. 18, s. 4 (1988): 382.

²⁸⁹ Barkun, "Conspiracy Theories and the Occult", *The Occult World*, ed. Cristopher Partridge (London: Routledge, 2015), 701.

²⁹⁰ Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), x.

atıfta bulunur” denilerek de tanımlanabilir²⁹¹. Siyaset bilimciye göre binyılcılık komploculukla sıkı bir biçimde bağlantılı olagelmıştır²⁹².

Barkun binyılcılık-komploculuk bağlantılarının sıklıkla mevcut olduğunu—bununla birlikte, “sistematiik” olmadığını—belirtmiştir²⁹³. Bağlantıların sistematiik olmayışı, binyılcılıkla komploculuk arasındaki önemli bir ayrıma işaret etmektedir. İnsani varoluşun yakın gelecekte kusursuzlaşacağına yönelik inanç—diğer bir deyişle, binyılcılık—komploculuğun zorunlu bir ögesi değildir. Öte yandan, “komploculuk binyılcılık için ne zorunlu ne de yeterli bir koşuldur²⁹⁴”. Yeterli bir koşul değildir çünkü “komploculuğun tüm yaptığı dünyaya güçlü biçimde düalist bir vizyon empoze etmektir. O iynin galip geleceğini ya da böylesi bir galibiyet sonucunda dünyanın mükemmelleşeceğini zorunlu olarak garanti etmez²⁹⁵”. Bununla birlikte, binyılcılıkla komploculuk sıklıkla (ve sıkı bir biçimde) bağlantılı olagelmıştır çünkü “birçok binyılcı hareket güçlü biçimde düalisttir ve kötüye sıklıkla, komplocu şekilde işlediğine inanılan bir güç atfetmektedir²⁹⁶”. Binyılcılık, düalizm ya da “Maniheist” dünya görüşü aracılığıyla, binyılcıları komploculuğa eğilimli duruma getirebilmekte²⁹⁷, aynı şekilde “komploculuk inananları [komplocuları] binyılcı olmaya” yatkın hâle getirebilmektedir²⁹⁸. Böylece binyılcılıkla komploculuk arasında “simbiyotik bir ilişki” var olabilmektedir²⁹⁹.

Barkun, 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başında komploculuğun, binyılcılık açısından merkezî önem taşıdığını belirtmiştir³⁰⁰. Ayrıca, komplo teorilerinin, “binyılcılığın [geçmişe kıyasla] daha yaygın öğeleri” olduklarını söylemiş ve bu duruma gerekçe olarak binyılcı yeni bir “stil” olan doğaçlamacı binyılcılığa işaret

²⁹¹ David G. Robertson, “David Icke’s Reptilian Thesis and the Development of New Age Theodicy”, *International Journal for the Study of New Religions*, Vol. 4, No. 1 (2013): 30.

²⁹² Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 10.

²⁹³ *age*.

²⁹⁴ *age*, 9.

²⁹⁵ *age*, 10.

²⁹⁶ *age*.

²⁹⁷ *age*, 2.

²⁹⁸ *age*, 10.

²⁹⁹ *age*.

³⁰⁰ *age*, 2.

etmiştir³⁰¹. Doğaçlamacı binyılcılığı, bir ağaca ve “giderek artan şekilde kompleks komplo inançlarının” gelişimini, doğaçlamacı binyılcılık ağacının altında serpilten bitkilere benzetmiştir³⁰². Bu bağlamda, komploculuğun, “giderek artan biçimde kendini” çok geniş kapsamlı “entrika tasvirleri içerisinde” göstermekte oluşuna dikkat  ekmiştir³⁰³. Söz konusu tasvirlerin kapsamı “ yle geniştir ki ancak Armageddon [Yeni Ahit’te sözü edilen, dünyanın sonunda iyilerle kötüler arasında gerçekleşeceğine inanılan son savaş] benzeri bir  atı mayla iptal edilebilirler³⁰⁴”. Armageddon burada, binyılcılıkla komploculuğu birbirine bağlayan düalizmi  rnekleme tedir.

Barkun binyılcılığı, komploculukla olduğu gibi, faşizmle de sıkı bir biçimde ili kilendirmi tir. Dini konseptlerle bağlantılı olmayan ve mükemmel bir geleceğe yönelik çeşitli vizyonları içeren seküler binyılcılıęın³⁰⁵, 19. yüzyılın sonlarında “politik ideolojilere, özellikle milliyet, sınıf, ve ırk hakkındaki fikirlerden doğmuş olanlara yakından bağlı” hâle geldiğini belirtmi tir³⁰⁶. Bu bağlamda, Marksizmi, Nazizmi ve “bir sürü” milliyetçiliği örnek g stermi tir³⁰⁷.

Dolayısıyla, seküler binyılcılığın, faşizm ile komploculuğun önemli bir kesişim noktası olduğunu belirtmek m mk nd r³⁰⁸. Seküler binyılcılık gibi, doğaçlamacı binyılcılık da önemli bir kesişim noktası sayılabilir. Michael Barkun’a göre, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olan doğaçlamacı binyılcılık, dini ve seküler binyılcı akımlardan farklı olarak, bir tek kaynağa bağlı kalmamakta, farklı birçok kaynağa ait parçaları birleştirerek yeni inanç sistemleri ortaya çıkarmaktadır. Yalnız bir kaynağa bağlılığı  rnekleme  gerekirse, Protestan binyılcıların Vahiy Kitabı’na ya

³⁰¹ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 10.

³⁰² *age*, 38. Tezin ikinci bölümüne ait ikinci alt bölümde, s perkomploların “1980’lerden beri özel bir büyüme” göstermekte ve günümüzde komplo teorilerinin “bir genişleme dinamiğini– münferit olay komplolarından sistemik komplolara ve s perkomplolara doğru bir hareketi” sergilemekte oluşlarından, yine Barkun aracılığıyla söz edilmiştir. *age*, 37. Söz konusu büyümenin ve hareketin, “giderek artan şekilde kompleks komplo inançlarının gelişimi” ifadesiyle aynı olaya işaret ettiği düşünülebilir.

³⁰³ *age*, 38.

³⁰⁴ *age*. Armageddon kelimesinin tanımı için bkz. “Armageddon”, The Free Dictionary, <https://www.thefreedictionary.com/Armageddon> [28.06.2018].

³⁰⁵ Barkun, binyılcılığı üç kategoriye ayırmıştır: dini binyılcılık, seküler binyılcılık ve doğaçlamacı binyılcılık.

³⁰⁶ Barkun, *age*, 16.

³⁰⁷ *age*.

³⁰⁸ Barkun, seküler binyılcılığın komploculukla ilişkisine ayrıca değinmiştir: “Dini ve seküler binyılcılık komplocu fikirlerden kesinlikle muaf olmamıştır”. *age*, 10.

da seküler binyılcı Marksistlerin Karl Marx'ın eserlerine bağlılıklarından söz edilebilir. Doğaçlamacı binyılcılar, söz konusu bağlılıkların bir benzerine sahip değillerdir. Onlar; “Doğu ve Batı dinleri, New Age fikirleri ve ezoterizm”, dini ve seküler binyılcılık, “radikal siyaset”, komploculuk gibi birçok farklı kaynaktan “eş zamanlı olarak” yararlanabilmektedirler³⁰⁹. Dolayısıyla, Barkun'un doğaçlamacı binyılcılık kategorisinin, (bir “radikal siyaset” ögesi olarak) faşizmle komploculuğu bir araya getirme potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Son olarak, faşizm uzmanı akademisyenlerden biri olan Roger Griffin'in binyılcılıkla ilgili bazı sözlerine değinilebilir³¹⁰. Griffin, faşizmin, “binyılcılığın modern bir türü” olarak görülebildiğini (örneğin, Eric Voegelin ve Jean-Pierre Sironneau tarafından) belirtmiş ve bu görüşe karşı çıkmıştır³¹¹. Faşizmi, “bir ‘siyasal din’ biçimi gibi” görmeyip³¹², “bir siyasal ideoloji türü olarak” tanımlayarak, “onu binyılcılığın ya da dinsel uyanış kültünün modern bir biçimi şeklinde görmenin ayartıcılığına” direndiğini ve “modern sekülerleşen toplumu kuran siyasal güçler arasına sıkıca” yerleştirdiğini söylemiştir³¹³. Dolayısıyla, Griffin'in binyılcılık ile modern siyasal ideolojileri birbirinden ayırmış olduğu belirtilebilir. Kendisi, faşizmi “hem ‘siyasal din’den hem de ‘binyılcılık’tan ayıran derin uçuruma” işaret ettiğini zaten söylemiştir³¹⁴.

Bununla birlikte, Griffin'in binyılcılık terimini kullanımı, Michael Barkun'unkinden farklı olarak, seküler binyılcılık kategorisini kapsamamıştır³¹⁵. Bu durum kitabın sözlükçe kısmında yer alan binyılcılık tanımından ayrıca anlaşılmaktadır. Sözlükçede

³⁰⁹ Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 11.

³¹⁰ Tez içerisinde faşizm hakkındaki birer kitabına atıf yapılan diğer iki uzman (Michael Mann ve Robert O. Paxton), söz konusu kitaplarında binyılcılığın üzerinde durmamışlardır. Bu durumun bir göstergesi, kitapların dizin bölümlerinde binyılcılık kelimesinin yer almamasıdır. Bununla birlikte, Mann'ın faşistlere ve onların ulusu mükemmelleştirme isteklerine ilişkin şu sözleri akla binyılcılığı getirmektedir: “Onlar siyaseti, ahlâki kesinliğe ulaşmak için sınırsız eylemlilik olarak görüyorlardı... Ulus eğer organik ve arınmış olabilirse mükemmelleşebilirdi.” Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 23.

³¹¹ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 66.

³¹² *age*.

³¹³ *age*, 68.

³¹⁴ *age*, 89.

³¹⁵ Doğaçlamacı binyılcılık terimi ve kategorisi ilk kez Barkun tarafından öne sürülmüştür.

binyılcılık, “çağdaş tarihteki kriz belirtilerini Hıristiyanlık çağının başlamak üzere olduğunun işareti sayan dinî dünya görüşü” diye tanımlanmıştır³¹⁶.

³¹⁶ Roger Griffin, *Faşizmin Doğası*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim, 2014), 380.

5. FAŞİST REJİMLER VE KOMPLOCULUK

Bu bölümün başlığında bulunan rejim kelimesi, bölüm kapsamında sadece İtalya'daki ve Almanya'daki faşist hareketlerin ele alındığına dikkat çekmek için kullanılmıştır. İkinci bölümde belirtildiği gibi, İki Savaş Arası Dönem'de İtalya ve Almanya'nın yanı sıra Avusturya, Macaristan, Romanya ve İspanya'da da faşist hareketler ortaya çıkmış ancak iktidarı elde edememişlerdir.

Bölüm kapsamında yalnızca İtalya ve Almanya'daki faşist hareketlerin ele alınmasının bir nedeni, komploculuk ve/veya komplo teorileri hakkında olup teze kaynaklık eden akademik çalışmalarda, diğer hareketlere dair herhangi bir bilginin bulunmamasıdır. Söz konusu çalışmaların büyük bir kısmında, İtalya'daki harekete bile değinilmemiştir. Buna karşılık, çalışmaların birçoğunda Nazi hareketinden söz edilmiştir.

5.1. Faşist Rejimin Komplocu Eğilimi

İtalya'daki Faşist hareket, komplo teorilerine, Nazi hareketine kıyasla çok daha az başvurmuştur. Bu durum, komplo teorileri hakkında olup teze kaynaklık eden çalışmaların içeriğinden anlaşılabilmektedir. Bu çalışmalarda Nazilerden sıkça söz edilmiş, öte yandan Faşistlerin üzerinde durulmamıştır. Örneğin, Daniel Pipes'ın kitabında Nazilere ilişkin bilgiler ve yorumlar önemli bir alan kaplamış, buna karşılık Faşistlerle ilgili herhangi bir cümle yer almamıştır. Söz konusu durum nedeniyle, Faşist harekete ilişkin alt başlıkta “komplo teorileri” tamlaması değil, “komplocu eğilim” kullanılmıştır.

Faşistlerin, komplo teorilerine, Nazilere kıyasla çok daha az başvurmuş olmaları birçok faktörün kümülatif etkisiyle açıklanabilir. Söz konusu faktörlerden biri, Faşistlerin, Nazilerin milliyetçilik anlayışlarından ayrılan (biyolojik “ırk” kavramına dayalı olmayan) milliyetçilikleri olmuştur. Milliyetçilik, dördüncü bölümde ele alınmış olan tarihselcilik, antisemitizm, popülizm ve binyılcılık gibi, faşizmle komploculuğun önemli bir kesişme noktasıdır. Faşizm milliyetçiliğin aşırı bir türüdür ve bu tür bir milliyetçiliğin içerisinde, komploculuğun merkezindeki “entrikacı ve Maniheizt” anlayış yer alır:

“Bu anlamda faşizm, faşist eylemi biçimlendiren bir dizi ‘hareketlendirici tutku’ya tutarlı ve bütünüyle dile gelmiş bir felsefeden daha makul bir biçimde bağlıdır. En altta tutkulu bir milliyetçilik vardır. Birinin kendi topluluğu ya da ulusunun kurbanı olduğu, iyi ve kötü, saf ve bozulmuş kampları arasındaki bir savaş olarak entrikacı ve Maniheizt bir tarih anlayışı da bu milliyetçilikle birliktedir³¹⁷”.

Hem Faşistlerin hem de Nazilerin milliyetçilik anlayışlarında, insanlığın biz (Faşistler, Naziler) ve ötekiler (örneğin, Yahudiler, sosyalistler, liberaller) diye ikiye ayrıldığı ve ötekilerin düşman (ayrıca, bize göre daha aşağı bir düzeyde) oldukları düşünülebilir. Bununla birlikte, Nazilerin biyolojik “ırk” kavramına dayalı olan milliyetçilikleri, düşman ötekilere dair düşüncelerini mutlaklaştırmıştır. Bu düşüncelerin mutlaklaşma süreci şöyle özetlenebilir: Düşman ötekilerin ırksal farklılıkları—farklılıkların biyolojik kökenleri nedeniyle—hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmayacak ve onların üstün ırk tarafından asimilasyonuna izin vermeyecektir. O hâlde, onlar her zaman ötekiler ve düşmanlar olarak kalacaklardır.

Komplo teorilerinin, söz konusu süreç içerisinde yaygınlık kazandığı düşünülebilir. Diğer bir deyişle, dost-düşman ayrımları mutlaklaştırıldığı ölçüde, komplo teorilerinin yaygınlaştığını düşünmek mümkün görünmektedir. Faşistler, Nazilerden farklı olarak, “ırk” kavramını biyoloji ekseninde kullanmamışlar³¹⁸ ve milliyetçiliklerini “ırk” kavramına dayandırmamışlardır:

³¹⁷ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 78.

³¹⁸ Dolayısıyla, Faşistlerin ırkçılığından söz etmek mümkün görüle bile, sözü edilen şey biyolojik ırkçılık olmayacaktır. Bununla birlikte, Nazi Almanyası’yla sıkı bir ittifak kurma arzusu, Faşistleri, Nazilerin biyolojik ırkçı antisemitizmini benimsemeye (veya benimsemiş gibi görünmeye) güdüleyebilmiştir. Güdülenme Faşistlerin komplocu eğilimleriyle kısmen açıklanabilir. Böyle bir açıklama ilerleyen sayfalarda öne sürülmüştür.

“İtalyan ve Alman milliyetçilikleri arasında temel fark yine ırk konusunda oluşmaktadır. İtalya’da milliyetçilik, yurtseverlik ve yabancı düşmanı bir emperyalizm olarak gelenekçi bir bağlamda ortaya çıkarken, Almanya’da ırksal saflık üstüne dayalı bir biyolojik doktrin üretilmiştir. Mussolini bizzat devletin milleti yarattığını ifade ederken Hitler ve yandaşları, devletin, ırkı korumak için var olduğunu belirtmişlerdir³¹⁹”.

Dolayısıyla, Faşistlerin milliyetçilikleri, komplo teorilerinin yaygınlaşmasına kapı aralamamıştır.

Komplo teorilerinin İtalyan faşizmi içerisinde yaygınlık kazanmamasını sağlayan bir diğer faktör, hem ırkçılığın hem de komploculuğun yakın akrabası sayılabilecek antisemitizmin Faşistler arasında nadir görülmüş olmasıdır. Daniel Pipes’in antisemitizmi bir tür komploculuk diye nitelediği hatırlanacak olursa, antisemitizmin en önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

Antisemitizm Almanya’da, hem faşist lider ve hareket düzeylerinde hem de toplumun genelinde, İtalya’ya kıyasla çok daha yaygın olmuştur. Buna ek olarak, Nazi Almanyası’nda antisemitizmin biyolojik ırkçılıkla iç içe girmiş ve birbirini güçlendirmiş olduğu belirtilebilir. Buna karşılık, antisemitizm İtalya’da, her düzeyde zayıf olagelmıştır: “Örneğin, faşizm sözcüğünü icat eden rejim –Mussolini’nin İtalya’sı– iktidara geldikten on altı yıl sonrasına kadar sadece birkaç anti-Semitizm işareti göstermiştir³²⁰”. Faşist rejim daha sonra—“İtalyan dış politikasının Mihver Devletleri’yle aynı çizgide olduğu dönem boyunca”—“Yahudilere karşı ayrımcı” ve ırkçı bazı yasalar çıkarmıştır ancak bu yasalar “genel anlamda popülerlik” kazanmamıştır³²¹.

Faşist lider düzeyine bakılacak olursa, Adolf Hitler’in bariz bir şekilde antisemitist olduğu ve Benito Mussolini’nin antisemitist diye nitelenemeyeceği söylenebilir³²². İki liderin antisemitizmle ilişkilerindeki zıtlık, komplo teorilerine yönelik ilgilerindeki

³¹⁹ Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 256.

³²⁰ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 24.

³²¹ *age*, 277-279.

³²² Bununla birlikte, 1938 yılının Eylül ve Kasım aylarında İtalya’da çıkarılmış olan, “Nazi Nuremberg kanunlarını andıran, ırklar arası evliliği yasaklayan ve Yahudileri hükümet hizmetlerinden ve mesleklerinden dışlayan kanunlar”, Mussolini’nin (ve diğer Faşistlerin) antisemitizmden muafiyetini tartışmalı hâle getirmektedir. *age*, 277-278.

açık farklılığı çağrıştırmaktadır. Hitler, hem Nazi hareketinin lideri olmadan önceki yaşamında hem de lider olduğu süre boyunca komplo teorileriyle yakından ilgilenmiştir. Üstelik sadece antisemit komplo teorilerine değil, komplo teorilerinin kendi döneminde mevcut tüm türlerine alaka duymuştur. Mussolini, Faşist hareketin lideri olmadan önce bazı komplo teorileriyle ilgilenmiş ancak ilgisini lider olduktan sonra korumamıştır. Mussolini'nin söz konusu alakasına örnek olarak, Çek Protestan Teolog Jan Huss üzerine uzun denemesi içerisinde geçen, “papalık komplosu” hakkındaki cümleleri³²³; 1909 yılında Trent şehrinde yaşarken yazdığı kısa hikâyelerinden birinde yer alan “Mason komploları” teması³²⁴; “Faşizmin ilk ayları” içerisinde sarf ettiği, “Yahudi komploları” ile ilgili sözleri³²⁵ verilebilir.

Hitler ve Mussolini'nin antisemitizmle ilişkilerindeki zıtlığa, yardımcılarına ilişkin benzer bir karşılaştırma yoluyla da dikkat çekilebilir. Hitler'in yardımcıları arasında, kendisi gibi antisemitist birçok kişi (örneğin, Alfred Rosenberg, Heinrich Himmler, Joseph Goebbels) yer almıştır. Buna karşılık, Mussolini'nin antisemitist hiçbir yardımcısı olmamıştır. İstisnai bir durum olarak, Faşist liderin başlıca İtalyan antisemitistlerden biri olan Giovanni Preziosi'yi Mart 1944'te “İrk Başmüfettişi” olarak görevlendirmesi³²⁶ gösterilebilir. Buna karşılık görevlendirmenin, Mussolini'nin antisemitizme yönelmesiyle değil, İtalya'nın Eylül 1943'te ateşkes ilan etmesini izleyen süreçte—İtalya'nın bir kısmı Nazi işgaline uğramıştır—oldukça zayıflayan konumuyla ilgili olduğunu belirtmek gerekir.

Hitler ve Mussolini'nin antisemitizmle ilişkilerindeki zıtlık, Hitler-Rosenberg ve Mussolini-Preziosi ilişkileri karşılaştırılarak ayrıca vurgulanabilir. Zira Rosenberg ve Preziosi, 20. yüzyılın temel antisemit kitaplarından biri olan *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ni kendi ülkelerinde yayan kişilerin başında gelmişlerdir. Daha sonra Rosenberg Nazi Almanyası'nın üst düzey yöneticilerinden biri olmuş ve Hitler'le yakın bir ilişkiyi sürdürmüş, buna karşılık Preziosi Faşist rejimin son yıllarına kadar

³²³ R. J. B. Bosworth, *Mussolini* (London: Arnold, 2002), 86-87. Uzun deneme ilk kez 1913'te kitap olarak yayımlanmıştır.

³²⁴ *age*, 441.

³²⁵ *age*, 133.

³²⁶ Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 275.

yönetimde yer alamamış³²⁷ ve Mussolini'yle yakın bir ilişki kuramamıştır. Norman Cohn, Mussolini'nin Preziosi'yi 1944'te "İrk Başmüfettişi" olarak görevlendirmesinin öncesine kadar "her zaman" küçümsediğini ve ondan nefret ettiğini belirtmiştir³²⁸.

Toplumsal geneline bakılacak olursa, "politik" antisemitizmin İtalya'da Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde bilinmez olduğu³²⁹, buna karşılık Almanya'da 1879'dan beri bilindiği³³⁰ belirtilebilir. Giovanni Preziosi 1921'de *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'nin İtalyanca bir çevirisini yayımlamış ancak kitaba yönelik kayda değer bir ilgi (Faşistler arasında bile) uyandıramamıştır³³¹. Üstelik kitap 1937'de yeniden yayımlandığında kitapçılar tarafından geri çevrilmiş ve basın tarafından değerlendirilmemiştir³³². Buna mukabil, Almanya'da Ocak 1920'de yayımlanmış³³³, yayımlandığı ay içerisinde iki kez ve yıl sonu gelmeden önce bir üç kez daha yeniden basılmıştır³³⁴. Yıl sonu geldiğinde "satışlar süratle 120 bin kopyaya ulaşmıştır³³⁵".

Antisemitizmle ve milliyetçilikle ilgili faktörlerin yanı sıra, komplo teorilerinin İtalyan faşizmi içerisinde yaygınlık kazanmamasını sağlayan üçüncü bir faktör, Faşist hareketin ortaya çıktıktan kısa bir süre sonra iktidarı elde ederek rejime dönüşmesi olmuştur. Böylece, Faşistlerin iktidarda bulunanlara yönelik şüphelerinin, komplo teorilerine zemin hazırlamasına fırsat kalmamıştır³³⁶. Buna karşılık Naziler, iç

³²⁷ Mussolini'nin 1938'de Almanya'yla ittifakı iyice güçlendirmeye karar vermesinin ardından, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ne "önemli gazeteler" tarafından dikkat çekilmeye başlanmış, yıl sona ermeden Preziosi devlet bakanlığı görevine atanmıştır. Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 274.

³²⁸ *age*, 275.

³²⁹ *age*, 273.

³³⁰ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 27. Antisemitizm terimi ilk kez 1879 yılında Berlin'de ortaya atılmıştır.

³³¹ Cohn, *age*, 273-274.

³³² *age*, 274.

³³³ *age*, 147.

³³⁴ *age*, 151.

³³⁵ *age*.

³³⁶ Devlet iktidarına yönelik şüphelerin komplo teorilerine zemin hazırlamasıyla ilgili olarak bkz. Michael Barkun, *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America* (Berkeley / Los Angeles / London: University of California Press, 2003), 38. Ayrıca bkz. Richard Hofstadter, *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996), 3. Tarihçi, paranoid stili "mübalağa, şüphecilik ve komplo düşlemlerine yatkınlık nitelikleri" ile belirlenen "bir zihin stili" olarak tanımlamıştır.

düşmanlar olarak gördükleri Weimar Cumhuriyeti yöneticilerine karşı yoğun bir şüpheyi yıllarca sürdürmüşlerdir.

Bir dördüncü faktör, Faşizmde iç ve dış düşman figürlerinin iç içe geçmemesi olmuştur. Fransız tarihçi ve siyaset bilimci Jacques Sémelin'e göre "komplo retorığı tam da burada" yani "iki –iç ve dış– düşman figürünün iç içe" geçmesiyle "yükselir"³³⁷. Nazizmde iç ve dış düşmanlar, korkulu "Yahudi-Bolşevik" tahayyülleri içerisinde birbirine karışarak tahayyüllere "patlamaya hazır bir şiddet potansiyeli" kazandırmışlardır³³⁸.

Faşistler Yahudileri düşman olarak görmemiş olsalar da, sosyalistleri/Bolşevikleri görece kısa bir süre (birkaç yıl) hem iç hem de dış düşman addetmişlerdir. İtalyan sosyalistlere yönelik Faşist paramiliter şiddetin tam da bu süre içerisinde gerçekleşmiş (ve Faşistlerin iktidara gelişinde kritik bir rol oynamış) olması önemlidir. Dolayısıyla, Faşistler arasında, komplo retorığına yaklaşan bir retorığın en çok paramiliter Kara Gömlekliler (Squadrismo) tarafından kullanıldığı düşünülebilir. Kara Gömleklilerin büyük çoğunluğunu Birinci Dünya Savaşı'nda çarpışmış askerler oluşturmuştur ve bu "dargın" askerler "ihamet veya komploya atfettikleri bir yenilginin öcünü almaya"³³⁹ zaten istekli olmuşlardır.

Kara Gömleklilere göre ihamet veya komplo sosyalistlerden kaynaklanmıştır. Sosyalistler, milliyetçiliğe karşı mesafelilik ve savaş karşıtlığı gibi özellikleriyle, Kara Gömleklilerin iç düşman tahayyüllerinin konusu olmuşlardır. Esasen sadece Kara Gömlekliler değil, tüm Faşistler tarafından başlıca iç düşman addedilmişlerdir. Robert O. Paxton'a göre Faşistler sosyalistleri şeytanlaştırmışlardır:

"Faşistler takipçilerini harekete geçirecek şeytanlaştırılmış bir düşmana ihtiyaç duyarlar... İtalyan Faşistleri, ulusal diriliş savaşını reddeden sosyalistlerle beraber Güney Slav komşularını,

³³⁷ Jacques Sémelin, *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları*, çev. Melike Işık Durmaz (İstanbul: İletişim, 2011), 66.

³³⁸ *age*.

³³⁹ Pierre Hassner, "Nationalism and Violence in International Relations", *Revisiting Nationalism: Theories and Processes*, ed. Alain Dieckhoff, Cristophe Jaffrelot (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 211.

özellikle de Slovenleri şeytanlaştırdılar. Daha sonra Afrika’da işgal etmeye çalıştıkları Etiyopyalıları ve Libyalıları da listelerine eklediler³⁴⁰”.

Üstelik Rusya’da Bolşevik Devrimi’nin henüz gerçekleşmiş olduğu hatırlanırsa, sosyalist iç düşmana ilişkin korkulu tahayyüllerin, “ülkenin dışındaki tehlikeli bir Öteki’ye³⁴¹” yansıtılabilir durumda olduğu söylenebilir. Böyle bir yansıtma Jacques Sémelin’e göre “kendiliğinden gerçekleşir: İç düşman bir dış düşman tarafından desteklenmektedir³⁴²”. Sonuçta iç ve dış düşman figürleri iç içe geçerek komplo retorikini yükseltir. Bu bağlamda, Faşistlerin, İtalyan sosyalistlere ilişkin iç düşman tahayyüllerini Rus Bolşeviklere yansıtıklarını, Bolşeviklerin dış düşman hâline geldiklerini, dış düşmanın iç düşmanı desteklediğini, sonuç olarak iki düşman figürünün “Sosyalist-Bolşevik” imgesinde iç içe geçtiğini ve komplo retorikinin yükseldiğini hayal etmek zor olmayacaktır.

Öte yandan, bu hayal gerçeğe dönüşmemiştir. Faşistler sosyalistleri/Bolşevikleri kısa bir süre hem iç hem de dış düşman addetmiş olsalar da, bu birkaç yıllık süre iç ve dış düşman figürlerinin alaşımına yetmemiştir. Bu sürede Faşistler İtalyan sosyalistlere ezici bir şiddet uygulamışlar ve sürenin sonunda iktidarı ele geçirmişlerdir. Şiddet ve iktidar iç düşman figürünü silikleştirmiş ve ortada, dışarıya yansıtılabilecek güçlü bir iç düşman tahayyülü kalmamıştır.

Bu noktada, düşmanın mutlaklaştırılması konusuna bir kez daha değinilebilir. Zira Mussolini henüz 1921 yılında (1922’de iktidara gelmeden önce) sosyalistlerle bir antlaşma yapmayı planlayabilmiştir³⁴³. Bu durum, Faşist liderin sosyalistleri mutlak düşmanlar addetmediğinin bir işareti olarak görülebilir. Dolayısıyla, Faşistler için, sosyalistlere şiddet uygulamamış ve 1922’den daha geç bir tarihte (söz gelimi 1932’de) iktidara gelmiş olsaydılar bile komplo teorilerine Naziler kadar sarılmazdılar denilebilir.

³⁴⁰ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 73.

³⁴¹ Jacques Sémelin, *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları*, çev. Melike Işık Durmaz (İstanbul: İletişim, 2011), 66.

³⁴² *age*.

³⁴³ Paxton, *age*, 254. Hitler’in Alman Yahudilerle bir antlaşma planladığını hayal etmek anlamlı olmayacaktır.

Neticede Faşistlerin, komplo teorilerine, Nazilere kıyasla çok daha az başvurmuş oldukları bir kez daha söylenebilir. Bununla birlikte, her faşizmde olduğu gibi, Faşizmde de komplocu bir eğilim varlığını kaçınılmaz bir şekilde sürdürmüştür. Komplocu eğilimin faşizm açısından kaçınılmazlığı, dördüncü bölümde açıklanan kesişme noktalarına ek olarak, faşizmin biçimine de dikkat çekilerek açıklanabilir. Michael Mann, Roger Eatwell'den, faşizmin biçimiyle ilgili şu sözleri aktarmıştır: “Uygulamada faşizmin, diye ekler, biçimi, özellikle de eylemi ve karizmatik lideri, detaylı bir programdan daha çok vurgulamaya ve ‘manişelist bir iblisleştirmeye’ soyunmaya daha yatkındır³⁴⁴”.

Ayrıca, komplocu eğilimin kaçınılmaz varlığı, Faşist iktidarın 1938’de çıkardığı, “Yahudilere karşı ayrımcı³⁴⁵” yasayla ilişkilendirilebilir. Faşist iktidar, “Nazi Nuremberg Kanunlarını andıran” bu yasayı, “Hitler’i memnun etmek için” çıkarmış olsa da³⁴⁶; iktidarın yasayı (antisemitizmin ne toplumun genelinde ne de Faşistler arasında yaygın olmasına rağmen) çıkaracak kadar (görünürde bile olsa) benimseyebilmesi, akla faşizmin komplocu eğilimini (ve komploculuğun antisemitizmle yakın akrabalığını) getirmektedir. Yasa “genel anlamda popülerlik” kazanmamıştır ancak “yasanın sıkı bir biçimde uygulanması için yeterli destek” sağlanmıştır³⁴⁷. Yeterli desteğin, (komplocu eğilimleri ve komploculuğun antisemitizmle yakın akrabalığı nedeniyle antisemitizme tamamen yabancı sayılamayacak) Faşistler ve Faşizm sempaticanları tarafından sağlanmış olduğunu varsaymak olası görünmektedir. Üstelik Paxton’a göre “yerel” bir antisemitizmden söz edilebilir: “Daha yakından bakıldığında ise bazı İtalyan köklerin yerel bir anti-Semitizm aşısıyla aşılandığı görülebilir. Irk ayrımcılığı politikaları kolonilerdeki İtalyanlar için kabul edilebilir hâle gelmişti bile³⁴⁸”. Kuşkusuz söz konusu kökler komplo teorilerinin yaygınlaşmasına yol açacak kadar sağlam olmamıştır.

³⁴⁴ Roger Eatwell, “Universal Fascism? Approaches and Definitions”, *Fascism Outside Europe*, ed. S. U. Larsen (New York: Columbia University Press, 2001), 33’ten aktaran Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 27.

³⁴⁵ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 277.

³⁴⁶ *age*, 277-278.

³⁴⁷ *age*, 279.

³⁴⁸ *age*, 278.

5.2. Nazi Rejimi ve Komplo Teorileri

Nazi hareketi, başlangıcından sonuna kadar, Yahudileri hedef alan komplo teorilerinin dünya üzerindeki ana taşıyıcısı olmuştur. Ayrıca, çoğu Yahudileri de içeren başka birçok komplo teorisine; örneğin, Masonlarla, Slavlarla, Britanya'yla, Batı demokrasileriyle ilgili teorilere başvurmuştur. Naziler bu dış düşmanlara (Masonlar aynı zamanda iç düşman sayılmışlardır) Yahudi imgelerini yansıtmışlar veya onları Yahudilerin maşası addetmişlerdir. Komplo teorilerini, onlara tüm kalpleriyle inanarak veya sadece sinik bir tutumla öne sürebilmişlerdir. Sonuç olarak Nazizm, Batı'da, komploculuğun (politikaya direkt ve güçlü bir biçimde etki etmek açısından) zirvesi sayılabilecek bir dönemin ortaya çıkmasında başrolü oynamıştır.

Nazi hareketinin komplo teorilerine bulanmış olmasında kuşkusuz Hitler'in ve ona bağlı Nazi liderlerinin önemli bir payı olmuştur. Söz konusu önemi dolaylı olarak göstermek amacıyla, "Neden Nazi Oldum" yarışması için (Naziler iktidara geldikten kısa süre sonra, muhtemelen 1934'te) yazılmış 581 adet denemeye değinilebilir. Deneme yazarlarının sadece "yüzde 5'i" yurtdışındaki yabancılarla Almanya'daki yabancılar "arasındaki bir komploya atıfta" bulunmuş ve sadece "yüzde 14'ü antisemitizme" odaklanmıştır³⁴⁹. Buna karşılık, "Nazi devleti" için "en yüksek doğru" komplocu antisemitizm olmuştur³⁵⁰.

Dolayısıyla, bu noktada özellikle Adolf Hitler'in ve yardımcılarının komplo teorilerinden örnekler verilebilir ancak öncesinde Nazi hareketinin ortaya çıktığı koşullara değinmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda, politik antisemitizmin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra başta Almanya olmak üzere tüm Avrupa'da, özellikle de savaşı kaybetmiş ülkelerde tekrar güçlendiği söylenebilir. Savaş yenilgisi Yahudilere yönelik suçlamaları (elbette komplo suçlamalarını da) belirgin düzeyde arttırmıştır. Suçlamaların sahiplerine örnek olarak savaşla birlikte üne kavuşmuş Alman General Erich Ludendorff, içeriklerine örnek olarak "Dolchshtoss im Rücken" yani sırtından bıçaklanma miti verilebilir.

³⁴⁹ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 208.

³⁵⁰ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 166.

Savaş yenilgilerinin yanı sıra Rus Devrimi ve devrimi izleyen iç savaş da politik antisemitizmin güçlenmesine kapı aralamıştır. İç savaşın taraflarından biri olan “Beyazlar” içerisinde konuşlanmış antisemitistler, göç ettikleri Avrupa ülkelerinde *Siyon Liderlerinin Protokolleri* gibi komplocu antisemit kitapları (Bolşeviklerin esasen Yahudi olduklarına, Yahudi liderlerin dünyaya hükmetmeye yönelik bir komplo kurduklarına, Rus Devrimi’nin bu komplonun bir parçası olduğuna ilişkin teorileri) yayarak taraftar toplamaya çalışmışlardır.

Siyon Liderlerinin Protokolleri’nin Ocak 1920’de Almancaya çevrilmesi ve çeviri kitabın yıl sonunda yüksek satış rakamlarına ulaşması, Almanya’da politik antisemitizmin güçlendiğine ilişkin önemli bir gösterge olmuştur³⁵¹. Kitabın Almanya’daki yaygın etkisine örnek olarak Hohenzollern ailesinin kitaba dair yayımlama masraflarının karşılanmasına yardımcı olması ve eski İmparator II. Wilhelm’in akşam yemeği konuklarına kitaptan bazı pasajlar okuması verilebilir³⁵².

Kısa süre sonra (1920-1921) kitabın düzmece olduğu kanıtlandıysa da, o tarihlerde Almanya’da epey normalleşmiş olan antisemitizm, politikaya etki etmeyi sürdürmüştür. Nazi hareketi işte böyle bir ortamda filizlenmiştir. Üstelik bu ortamda komplo teorilerinin konusu sadece Yahudilik olmamıştır. Masonlar, gizli cemiyetler, ülkeler de bu teorilere konu edilebilmişlerdir. Örneğin, Anglo-Amerikan emperyalizmi hakkındaki bir teoride, Amerika’nın o dönemdeki başkanı Woodrow Wilson’ın ünlü ilkeleri (14 maddesi) “Masonik barış programı” diye nitelenmiştir³⁵³.

³⁵¹ Rus asıllı bazı kişiler, kitabın Almanya’ya ulaştırılmasının yanı sıra, intihal yoluyla hazırlanmasında da başrolü oynamışlardır. Kitap politik antisemitizmin Avrupa’da (özellikle Rusya, Fransa, Almanya’da) ilk kez yaygınlaştığı bir dönemde (19. yüzyılın sonlarında), Paris’te görev yapan Rus gizli polislerin sponsorluğunda hazırlanmış ve 20. yüzyılın başlarında Rusya’da ve Rusça olarak basılmıştır. İntihaller Fransız Maurice Joly’nin *Dialogue aux Enfers entre Montesquieu et Machiavel* adlı kitabından ve Alman Hermann Goedsche’nin *Biarritz* adlı antisemitik romanından yapılmıştır. Ayrıca, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*’nin Batı Avrupa’ya ulaştırılmasındaki en önemli aracı Alfred Rosenberg olmuştur.

³⁵² Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 95.

³⁵³ *age*, 80.

Bununla birlikte, komplo teorilerinin büyük çoğunluğu komplocu antisemitizmin belirtileri olmuşlardır. Dolayısıyla, bu antisemitizmin tarihi hakkında bazı bilgiler vermek yararlı olabilir³⁵⁴. Komplocu antisemitizmin temeli Orta Çağ'daki bazı şüphelere, özellikle de Yahudilerin Hristiyanlara ait pınarlara zehir karıştırdıkları şüphelerine dayanmaktadır³⁵⁵. Dolayısıyla, modern öncesi dönemde komplocunun ölçeği tüm dünya olarak hayal edilmemiştir. Dünya ölçeğinde bir komploya ilişkin teorilerin modern vakıalar oldukları ve 18. yüzyılın ikinci yarısında, özellikle de Fransız Devrimi'nin ertesinde ortaya çıkan komplo teorisyenlerine dayandıkları söylenebilir.

Bu teorisyenlerden biri olan Augustin Barruel'den ayrıca söz edilebilir. Zira Barruel önce gizli cemiyetlerin dünyayı ele geçirmeye yönelik bir komplo kurduklarını (bu bağlamda, Fransız Devrimi'ni düzenlediklerini) varsaymış ve varsayımına bilahare Yahudileri eklemiştir. Böylece gizli cemiyet ve Yahudi konuları XIX. yüzyılın ilk yıllarında iç içe geçmeye başlamış ve *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ne uzanan bir çizginin başlangıç noktalarını oluşturmuştur. Bu noktaların oluşumuna Fransız polisinin de katkıda bulunduğu düşünülebilir çünkü Barruel'in Yahudileri komplo teorisine dâhil etme fikri, 1806'da aldığı şaibeli bir mektubun (adının J. B. Simonini olduğunu ve İtalyan ordusunda görev yaptığını öne süren kişiden aldığı mektubun) sonucunda ortaya çıkmıştır ve mektubu “muhtemelen Fransız politik polisi” yazmıştır³⁵⁶.

Komplo teorilerine dayalı Yahudi karşıtlığı XIX. yüzyıl boyunca gelişmiş ve XX. yüzyıla antisemitizmin önemli bir ögesi olarak girmiştir. Başta Norman Cohn olmak üzere Nazizm uzmanı akademisyenlerin kimilerine göre Adolf Hitler işte bu ögeye, özellikle onun başlıca örneği olan *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ne fanatik bir tutku

³⁵⁴ Daniel Pipes'a göre komplocu antisemitizm, politik antisemitizmin (yani 1880'lerde gelişen antisemitizmin) büyük bir kesimini oluşturur. Ayrıca Pipes, antisemitizmin çoğunlukla, “Yahudilerin tüm dünya üzerinde güç sahibi olmak istedikleri suçlamasını” içerdiğini belirtmiştir. Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 27.

³⁵⁵ *age*, 54.

³⁵⁶ *age*, 74.

duymuştur³⁵⁷. Cohn Hitler'in tutkusunu şöyle dile getirmiştir: “İhtiyatı elden bırakmadan söylemek gerekirse: Hitler Rus pogromlarının yaşandığı günlerden kalma bu fabrikasyonda [*Siyon Liderlerinin Protokolleri*'nde] bir kafadarın çağrısını duymuş ve ona tüm varlığıyla yanıt vermiştir³⁵⁸”. Hitler'in tutkusunun fanatik yönü *Kavgam* adlı kitabında yer alan şu cümlelerden anlaşılabilir:

“*Frankfurter Zeitung* [liberal görüşlü Alman gazetelerinin başlıcalarından biri] halka onların [*Siyon Liderlerinin Protokolleri*'nin] bir sahteciliğe dayandığından yakınıp duruyor; ki onların hakiki olduğunun en kesin kanıtıdır... Bu ifşaatı [*Protokoller*] hangi Yahudi beynin ürettiği önemsizdir. Önemli olan, gerçekten korkunç bir güvenilirlik ile, Yahudilerin doğasını ve eylemini ortaya çıkarması, ve onların iç mantıklarını ve nihai amaçlarını ifşa etmesidir³⁵⁹”.

Denilebilir ki bu cümleler Hitler'in *Protokoller*'e ilişkin görüşlerini, onların sahte olduğuna yönelik delillere kapalı tuttuğunu göstermekte, böylece onun *Protokoller*'e ilişkin fanatikliğini anlatmaktadır. Bu yorum, yine Hitler'in aşağıdaki alıntıda yer alan sözleri için de geçerli olacaktır:

“‘Ama,’ dedim, ‘*Protokoller* açıkça sahtedir... Hakiki olmalarının imkansızlığı bana göre aşikârdır.’ ‘Neden olmasın?’ diye homurdandı Hitler. Hikâyenin tarihsel açıdan doğru olup olmamasını umursamadığını söyledi. Eğer o hakiki değildiyse, onun [hikâyenin, *Protokoller*'in] iç hakikati kendisi için daha da inandırıcı olurdu³⁶⁰”.

Ayrıca, Hitler'in *Protokoller*'e ve genel olarak komplocu antisemitizme ilişkin fanatikliği psikopatolojiyle ilişkilendirilebilmektedir. Örneğin Cohn, Hitler'in inanç ve bağlılıklara sahip olmayan, sadece güç peşinde koşan bir oportünist olduğunu kabul ettikten sonra şunları söylemiştir: “Öyle bir Hitler kesinlikle vardı—ama diğer Hitler, Yahudi dünya komplosuna ilişkin fantezilere olan takıntılılarıyla lanetlenmiş adam, bir o kadar gerçektir. İnsan, deliye yakın olanın, oportünistin içinde bile ne kadar aktif olduğunu bilmek istiyor³⁶¹”. Bundan başka, Hitler'in söz konusu fanatizmini henüz Birinci Dünya Savaşı sonlanmadan, savaşın kaynağına ilişkin argümanının merkezine

³⁵⁷ Buna karşılık Hitler'in Yahudilere ilişkin komplo teorilerine inanmadığını ama çıkar hesaplarıyla inanmış gibi görüldüğünü ileri süren akademisyenler bulunmaktadır. Örneğin Walter Laqueur hem Hitler'in hem de Goebbels, Goering gibi Nazi liderlerinin dev bir Yahudi komplosuna hiçbir zaman inanmadıklarını iddia etmiştir. Laqueur, *Black Hundred: The Rise of the Extreme Right in Russia* (New York: HarperCollins, 1993), 103'ten aktaran Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 104.

³⁵⁸ Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 213.

³⁵⁹ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, 11. bs. (Munich, 1942), 337'den aktaran Cohn, *age*, 200-201.

³⁶⁰ Hermann Rauschning, *Hitler Speaks* (London, 1939), 235-236'dan aktaran Cohn, *age*, 201-202.

³⁶¹ Cohn, *age*, 212.

“emperyalist Yahudilik” açıklamasını alarak ortaya koyduğu düşünülebilir³⁶². Daha sonra, 1920’lerin başında, komünizmi “dünya iktidarı için bir Yahudi komplosu” olarak sunduğu hatırlatılabilir³⁶³.

Hitler’in komplocu antisemitizme dair fanatizminin, aynı zamanda milliyetçiliğiyle ilişkili olduğu düşünülebilir. Zira Cengiz Çağla fanatizmin milliyetçilikle akrabalığının sık sık karşılaşılan bir tema olduğunu belirtmiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: “Yurtsever erdemlerle yanıp tutuşan akıl, yurtseverliği nitelik olarak aşar, açıkça tehlikeli hâllere varır. Fanatizm, millî duygunun aşırıya kaçması ve hastalıklı hâli olarak karşımıza çıkar³⁶⁴”. Bu bağlamda Nazizm “rasyonelleştirilmiş fanatizm” diye isimlendirilebilmektedir: “Marc Bloch ve Lucien Febvre (2004) Nazizmi ‘rasyonelleştirilmiş fanatizm’ olarak adlandırmışlardı. Nazilerin fanatik anti-semitizminin köklerini Almanya’da Reform döneminde yaşanan din savaşlarındaki saldırganlık alışkanlığına bağlayan görüşler mevcuttur³⁶⁵”.

Hitler, Yahudiliği, kollarıyla dünyayı sıkan dev bir ahtapota benzetmiştir³⁶⁶. İngiltere basınının yüzde 99’unun Yahudilerin elinde olduğunu söylemiş³⁶⁷, “diğer ırkları (özellikle Slavları) Yahudi etkisine bağımlı olarak görmüştür³⁶⁸”. Alman toplumunun feci derecede yüksek bir enflasyonla boğuştuğu 1923 yılında, hiperenflasyona ilişkin açıklaması şöyle olmuştur: “*Siyon Protokolleri*’ne göre halkların açlık yoluyla itaat edecek kadar alçaltılmaları gerekir. Davud’un Yıldızı altındaki ikinci devrim günümüzdeki Yahudilerin hedefidir³⁶⁹”. Bir yıl sonra, başarısız darbe girişiminin ardından kapatıldığı hücrede, *Kavgam*’ı dikte ettirmiştir. Kitabın merkezinde yer alan ve *Siyon Liderlerinin Protokolleri*’ne dayanan komplo teorisini Cohn şu sözlerle açıklamıştır:

³⁶² Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 88. Ayrıca, Almanların savaşı liderlerinin bir komplosu yüzünden kaybettikleri teorisini ortaya atmıştır. *age*, 179.

³⁶³ *age*, 94.

³⁶⁴ Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 283.

³⁶⁵ Marc Bloch, Lucien Febvre, *Correspondance*, éd. par Bertrand Müller, 3 vol. (Paris: Fayard, 2004)’ten aktaran Çağla, *age*, 285.

³⁶⁶ Cohn, *age*, 53.

³⁶⁷ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 123.

³⁶⁸ *age*, 180.

³⁶⁹ Hitler’e göre ilk devrim Weimar Cumhuriyeti’nin kurulması olmuştur. Cohn, *age*, 200.

“O sıkıcı ama [Hitler hakkında] bilgi sağlayıcı çalışmanın [*Kavgam*’ın] çoğu Yahudilerin dünya hâkimiyeti peşinde koşarlarken yaptıkları varsayılan manevralara adanmıştır. Masonluk Yahudilerin yönetici sınıfı kendi amaçlarına hizmet ettirmek için başvurdukları hileyi oluştururken alt sınıflar basın yoluyla ele geçirilmişlerdir. Kapitalizm, liberalizm, demokrasi araçlarıyla Yahudiler burjuvaziyi, aristokrasiyi çökertmeye ve proletaryayı, burjuvaziyi yıkmaya teşvik etmişlerdir. Bunu başardıktan sonra, Yahudiler şimdi kendilerini iktidara getiren kitlelere hükmetmenin bir yolu olarak Bolşevizmi ortaya çıkarmaktadırlar³⁷⁰”.

Hitler 1920’lerin ortasında, Siyonistlerin “Filistin’de bir Yahudi devleti kurmayı hiç de bir gün onun içinde yaşamak için” düşünmediklerini, “uluslararası dünya hileleri için merkezî bir örgüt” istediklerini açıklamıştır³⁷¹. Almanya 1929’da başlamış olan Dünya Ekonomik Bunalımı’nın sancılarını çekerken 1923 hiperenflasyonuna ilişkin komplo teorisinin bir benzerini tekrarlamıştır: “Günümüzdeki ekonomik sistem Yahudilerin yaratımıdır. Onların münhasır kontrolü altındadır. Onların süper-devletidir, onlar tarafından tüm görkemleriyle dünya devletlerinin üzerine gizlice yerleştirilmiştir. Ama şimdi biz sürekli devrim sistemiyle onlara meydan okuyoruz³⁷²”.

Hitler’in yardımcıları antisemit komplo teorilerine başvurma konusunda liderlerinden geri kalmamışlardır. Heinrich Himmler’e göre, kendisine bağlı “SS birlikleri insan yaşamının kökenleriyle birlikte başlamış olan” bir savaşta çarpışmışlardır³⁷³. Ayrıca, Britanyalılar Yahudi kökenlidirler³⁷⁴. Joseph Goebbels Britanyalıları “Aryanlar arasındaki Yahudiler” diye adlandırmıştır³⁷⁵. Baldur von Schirach Henry Ford’un *Beynelmilel Yahudi* adlı komplocu kitabını okuduktan sonra antisemitist olmuş, Alfred Rosenberg *Siyon Liderlerinin Protokolleri*’ni okumasının ardından tam zamanlı bir antisemitiste dönüşmüştür³⁷⁶. Yine Rosenberg Karl Marx’ı kapitalizmin ajanı olarak görmüştür³⁷⁷. Gregor Schwartz-Bostunitsch Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyasında “istenmeyen tüm değişim ve düzensizliğin izlerinin bir

³⁷⁰ *Adolf Hitler’s Reden*, ed. Ernst Boepple (Munich, 1933), 71’den aktaran Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 200.

³⁷¹ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 157.

³⁷² Hermann Rauschning, *Hitler Speaks* (London, 1939), 235-236’dan aktaran Cohn, *age*, 201.

³⁷³ Pipes, *age*, 86.

³⁷⁴ *age*, 137.

³⁷⁵ *age*.

³⁷⁶ *age*, 50.

³⁷⁷ *age*, 45-46.

Yahudi-Masonik-Bolşevik komplosunun kötücül hilelerine doğru” sürülebileceğini söylemiştir³⁷⁸.

Hitler ve diğer Nazi liderler, neredeyse her kişiyi ve durumu antisemit terimlerle yorumlamayı, iktidarı ele geçirdikten sonra da sürdürmüşlerdir. Örneğin, Sovyetler Birliği’nde önemli gördükleri herkesin Yahudi kökenlere sahip olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Yahudileri sadece Sovyetler Birliği’nde değil, her yerde görmüşlerdir. Dolayısıyla, iç düşman addettikleri Yahudi imgesini dışarı yansıttıkları gibi, içerideki farklı gruplara da yansıtmışlardır. Mesela Nazi rejimine muhalif kişilere Yahudi demişlerdir³⁷⁹. Dışarı yansıtmaya sadece Sovyetler Birliği değil, Batılı devletler de maruz kalmıştır. Söz gelişi Britanya İmparatorluğu bir ahtapota (Hitler’in Yahudiliği, kollarıyla dünyayı sıkarak dev bir ahtapota benzettiği gibi) benzetilmiştir³⁸⁰. “Naziler yüz milyonlarca Çinliyi Kızıl Ordu’yu güçlendirmeye yönelik Yahudi çabalarının sadece aksesuarları olarak görmüşlerdir³⁸¹”.

Komplo teorilerini yaymak için binlerce kitap, kitapçık, broşür hazırlamışlardır. Gazeteleri ve karikatürleri kullanmışlardır. Örneğin, *Der Stürmer* adlı haftalık gazetelerinde Yahudilere katil yaftasını yapıştıran “ritüel cinayet masallarını” yayımlamışlardır³⁸². İktidarı elde ettikten sonra, Aryanları Yahudi komplosundan koruma bahanesiyle devlet terörüne başvurmuşlardır. Norman Cohn’a göre, Yahudi dünya komplosuna ilişkin mit, “1930’larda despotik bir hükümetin büyük bir Avrupa ulusu üzerindeki kontrolünü pekiştirmesini sağlayan bir araca dönüşmüştür³⁸³”. Bu dönemde *Siyon Liderlerinin Protokolleri* okullarda okutulan temel ders kitaplarından biri olmuştur³⁸⁴.

³⁷⁸ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology* (London: Tauris Parke Paperbacks, 2005), 170.

³⁷⁹ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 108.

³⁸⁰ Pipes, *age*, 101.

³⁸¹ *age*, 151.

³⁸² Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 53.

³⁸³ *age*, 223.

³⁸⁴ *age*, 222.

Komplocu antisemitizm, böylece Nazi ideolojisinin ve retorığının merkezinde yer almıştır. Üstelik Naziler bu antisemitizmi ırkçılıkla birleştirmişler ve Almanların Hristiyanlık öncesi çağına dair “*völkisch* nostalji”ye dayandırmışlardır³⁸⁵. Komplocu antisemitizm Nazilerle güçlü bir ittifak kurmak isteyen ülkeler için de mühim hâle gelmiştir. Örneğin, Japonya’da, “Nazi Almanyası’yla ittifak önem kazanırken” (ülkede hiçbir Yahudi topluluğu yaşamamasına rağmen) *Siyon Liderlerinin Protokolleri* “devlet dogmasına dönüşmüştür³⁸⁶”. Aynı kitap, politik antisemitizmin yaygın olmadığı İtalya’da 1938 öncesinde çok az ilgi görmüşken, Benito Mussolini’nin 1938’de “Almanya’yla ittifakı gerçekten sağlam hâle getirmeye” karar vermesinden kısa süre sonra devlet sponsorluğunda yayımlanmıştır³⁸⁷.

Siyon Liderlerinin Protokolleri aynı zamanda, Nazi rejiminin her meseleyi Yahudilere bağlamasını önceleyen bir içeriğe sahiptir. Zira “Siyon liderleri” liberalizm ve komünizm gibi pek çok akımın hatta antisemitizmin bile kendilerinin kontrolünde olduğunu ima etmişlerdir: “Anti-Semitizm ikinci derecedeki kardeşlerimizi yönetebilmemiz açısından vazgeçilmezdir³⁸⁸”. Üstelik kitapta anlatılanlarla Nazi rejimi arasında dikkat çekici benzerlikler bulunduğu gözlenmiş³⁸⁹; Hitler’in, kitabın merkezinde yer alan “dünya hâkimiyetine yönelik sözde planı *Protokoller*’de sergilendiği şekliyle” benimsediği belirtilmiştir³⁹⁰. Dolayısıyla Nazizm, dünya hâkimiyetine yönelik devasa bir komplo diye tanımlanabilmiştir. Yine Hitler’in, sadece komplo teorilerindeki baş düşmanı Yahudilerden değil, diğer düşmanlarından da feyz aldığı; örneğin, Cizvitlerin “komuta yapısını” alıp kısaca SS denilen askerî birliklere uyguladığı, Masonlardan “hiyerarşik düzeni” aldığı dile getirilmiştir³⁹¹. Bu durumda kurgunun gerçeği beslediğini, komplo teorilerinin komplolara yol açtığını söylemek olasıdır.

³⁸⁵ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 99.

³⁸⁶ *age*, 124.

³⁸⁷ Norman Cohn, *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (London: Serif, 2005), 274.

³⁸⁸ Pipes, *age*, 45.

³⁸⁹ Cohn, *age*, 213.

³⁹⁰ Pipes, *age*, 101.

³⁹¹ *age*, 175.

5.3. İktidara Geliş ve Komplolar

Komplo teorilerinin komplolara yol açmasıyla ilgili olarak, teorilerdeki düşmanların ve komploların birer özelliğine değinilebilir. Teorilerde düşmanlar genellikle güçlüdür ve düşmanların komploları başarılı olmak üzeredir. Bu iki özellik, bilhassa düşmanların kazanmak üzere olması, teorisyenlerin karşı komplolar kurmalarını câzip hâle getirmektedir. Teorisyenler böylece düşmana kendi silahıyla karşılık verme stratejisini benimsemektedirler.

Nazilerin söz konusu stratejiyi benimsemeleriyle ilgili olarak, Hannah Arendt şunları söylemiştir: “hâlihazırda var olan bir Yahudi dünya hâkimiyetine ilişkin yanlış inanç gelecekteki Alman dünya hakimiyetine ilişkin yanlışsamanın temelini oluşturmuştur... Naziler dünya Yahudilerin hâkimiyeti altındaymış gibi *hareket etmişler* ve kendilerini korumak için bir karşı komploya ihtiyaç duymuşlardır³⁹²”.

Reichstag Yangını, Nazilerin söz konusu stratejiyi uyguladıkları olaylardan biridir. Bugün yangının Hollanda asıllı genç bir adam tarafından (Nazi rejimine karşı yaygın bir isyan başlatma beklentisiyle) çıkarıldığı bilinse de³⁹³, 1933 yılında Naziler “yangını devasa bir komünist komplonun bir parçası olarak sunmuşlar ve Alman komünistleri tutuklayarak partilerini yok etmek için bir bahane olarak kullanmışlardır³⁹⁴”. Olayı böylece komünistlere ilişkin komplo teorilerine uyarlamışlar ve komünist düşmanlarını bir karşı komployla alt etmişlerdir³⁹⁵.

Sadece Nazilerin değil, komplocu eğilimleri nedeniyle Faşistlerin de komplo kurabildiklerini söylemek hatta hem Nazilerin hem de Faşistlerin iktidara geliş süreçlerini birer komploya dayandırmak mümkün görünmektedir. Bu bağlamda,

³⁹² Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, 2d ed. (Cleveland: World Publishing, 1958), 362, 360’tan aktaran Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 177.

³⁹³ Durum 1962 yılında Fritz Tobias tarafından açıklığa kavuşturulmuştur.

³⁹⁴ Pipes, *age*, 154.

³⁹⁵ Her komploda bulunması gereken gizlilik faktörü, burada Nazilerin eylemlerinden çok amaçlarında bulunabilir. Görünürdeki amacın komünistleri sadece tutuklamak ve gizli amacın onları öldürmek olduğu düşünülebilir.

Mussolini'nin "iktidarı ele geçirme" sürecinin Daniel Pipes tarafından politik tarihteki "başlıca komplolar" arasında gösterildiği hatırlatılabilir³⁹⁶.

Faşistlerin iktidarı ele geçirmeleri denildiğinde ilk akla gelen muhtemelen Roma'ya Yürüyüş olacaktır. Bu olay bir darbe değildir. Dolayısıyla, her darbenin bir komplo olduğu fikrinden yola çıkılarak Roma'ya Yürüyüş'ün de bir komplo olduğu söylenemez. Roma'ya Yürüyüş Robert O. Paxton'ın ifadesiyle "başarıya ulaşan dev bir blöften başka bir şey" değildir³⁹⁷ ve bu blöfü bir komplo olarak yorumlamak—bir komploda bulunması gereken gizlilik faktörü Roma'ya Yürüyüş sürecinde Faşistlerin ne eylemlerinde ne de amaçlarında bulunduğundan—ikna edici olmayacaktır.

Öte yandan, Faşist Kara Gömlekliler'in Roma'ya Yürüyüş sürecinde ve öncesinde sergiledikleri paramiliter şiddetten yola çıkılarak, Faşistlerin iktidara geliş süreci (Kasım 1921-Kasım 1922) bir komploya dayandırılabilir. Kara Gömlekliler "şiddetlerinin savunma amaçlı olduğunu iddia ediyorlardı – genel olarak toplumsal düzene, özelde de kendilerine saldıranlar sosyalistlerdi" ancak gerçekte şiddetin ana kaynağı kendileriydi: "*Squadristiler* saldırdığında, sosyalistler sadece kendilerini savunmaya çalıştılar. Başaramadılar. Nadiren yerel faşist bürolarına saldırdılar. En saldırgan hallerinde, ilerleyen faşist birliklerine pusu kuruyorlardı³⁹⁸". Şiddetin kurbanlarına "dair olgular, şiddetin çoğunluğunun sağdan kaynaklandığını ortaya çıkarır. 1921-1922'nin solcu ayaklanmaları birkaç, fakat faşistlerin kışkırttığı 1921-1922 'iç savaşı' çok sayıda ölüme tanık oldu³⁹⁹". Kara Gömleklilerin şiddete dair iddiaları ile olgular arasındaki tezat, özellikle Mussolini'nin dev blöfüyle birlikte düşünülecek olursa, akla gizli bir planın varlığını getirebilir.

Bu gizli plan, kanunsuz eylemleri yani paramiliter şiddeti (ve şiddetin yol açtığı korku, usanç, öfke gibi duyguları) kullanarak bir şekilde iktidara gelmeye yönelik

³⁹⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 21. Pipes kitabında Mussolini'nin komplosuyla ilgili başka bir açıklamada bulunmamıştır.

³⁹⁷ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 156.

³⁹⁸ Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 179.

³⁹⁹ *age*, 177.

olacaktır. Dolayısıyla Faşistlerin paramiliter şiddet eylemleri, birden fazla kişinin (en azından Mussolini ile bazı squadristi liderlerinin) gizli planına (kanunsuz yollarla iktidara gelme planına) dayanan eylemler diye nitelenebilir ve bu niteleme üçüncü bölümde yer alan komplo tanımlarıyla örtüştürülebilir⁴⁰⁰. Faşistlerin iktidara geliş süreci böylece bir komploya dayandırılabilir ve bu dayandırmayı desteklemek için şiddetin “iktidar müzakereleri sırasında” ve “seçim günü” arttırıldığına dikkat çekilebilir: “İktidar müzakereleri sırasında Mussolini’nin eli zayıftı ve Hitler’e göre apaçık şiddete çok daha fazla başvurdu [...] Sadece seçim günü, yani 5 Mayıs 1921’de İtalya’daki siyasi şiddet eylemleri sırasında 19 kişi öldürüldü, 104 kişi de yaralandı⁴⁰¹”.

Nazilerin iktidara geliş süreci bir komploya, Faşistlerinkine kıyasla daha kolay bir biçimde dayandırılabilir. Öncelikle Adolf Hitler’in 1923 yılındaki başarısız darbe girişiminin başlı başına bir komplo olduğu ve Nazilerin gelecekteki komplosuyla ilgili ipucu verdiği söylenebilir. Ardından paramiliter SA’ların (Sturmabteilung) sergiledikleri şiddet Kara Gömlükçüler’inkine benzetilebilir:

“Şiddetin büyük bölümü, Yahudilerden ve ‘burjuva’ partilerinden çok daha fazla solcuları (doğu sınır bölgelerinde Lehleri) hedef alıyordu. Naziler şiddet eylemlerinin, ‘savunma amaçlı’ olduğunu ilan ederek onu meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. ‘Bolşeviklerin’ Almanya’nın diğer bölgelerini halihazırda ele geçirdiğini iddia ediyorlardı⁴⁰²”.

Nazilerin şiddete dair iddiaları ile olgular arasındaki zıtlık da, özellikle Hitler’in başarısız darbe girişimiyle ve “Nazi sokak şiddetinin doruk noktasına” Haziran 1932’de⁴⁰³ yani Hitler şansölye olmadan yaklaşık 7 ay (görece kısa bir süre) önce ulaşılmasıyla birlikte düşünülecek olursa, paramiliter şiddeti kullanarak bir şekilde iktidara gelmeye yönelik gizli bir planın (dolayısıyla bir komponun) varlığını düşündürebilir.

⁴⁰⁰ “Komplo, iki ya da daha çok kişi tarafından planlanmış ve/veya hayata geçirilmiş, gerçek olarak var olan gizli entrikalardır.” Amerikan ceza hukukuna göre “komplo suçu ‘iki ya da daha fazla kişi arasında bir anlaşma’yı’ ve bu anlaşmanın ‘ya kanunsuz bir eylem ya da kanunsuz yollarla kanuni bir eylem’ ile sonuçlanmasını gerektirir.”

⁴⁰¹ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 163.

⁴⁰² Michael Mann, *Faşistler*, çev. Ulaş Bayraktar (İstanbul: İletişim, 2015), 250.

⁴⁰³ Paxton, *age*.

Son olarak, Hitler'in şansölye olmasıyla sonuçlanan Ocak 1933'teki gelişmeler bağlamında, Nazilerin kurmadıkları ama çok faydalandıkları bir komploya değinilebilir. Franz von Papen, Paul von Hindenburg'un oğlu ve yakın danışmanları gibi en üst düzey muhafazakâr politikacılardan bazılarının kurdukları bu komplo Paxton'ın kitabında şöyle anlatılmıştır:

“Yerini aldığı için Schleicher'e kızgın olan von Papen, Hitler'in şansölye, kendisinin yani von Papen'in ise şansölye vekili olacağı bir antlaşma ayarladı gizlice; von Papen, bu vekillik pozisyonunda işlerini yürütebileceğini düşünüyordu. Oğlu ve diğer yakın danışmanları tarafından Schleicher'in kendisini azletmeyi planladığı ve askerî bir diktatörlük kuracağı, von Papen tarafından da başka bir muhafazakâr seçenek kalmadığı konusunda ikna edilen ihtiyar Hindenburg, 30 Ocak 1933'te Hitler-von Papen hükümetine onay verdi. Alan Bullock'ın ifadesine göre, Hitler, koltuğa 'sinsi bir komployla' taşınmıştı⁴⁰⁴”.

5.4. 1945'ten Sonra: Neofaşist Muhalefet ve Komplo Teorileri

Nazi rejiminin çökertilmesiyle birlikte faşizm, Batı'da gerek iktidardan gerek politik yaşamın (iktidarı da içeren) merkezinden (gelecekte bir kez daha kabul edilmemek üzere) uzaklaştırılmıştır. Şüphesiz, faşizmin iflası komploculuğa büyük bir darbe vurmuştur. Bugün komploculuk Batı'daki politik varlığını çoğu zaman politik alanın uçlarında, aşırılıkçı hareketler içerisinde sürdürmektedir. Kuşkusuz, bu hareketlerin arasında neofaşist olanlar da bulunmaktadır. Bununla birlikte, neofaşizm aşırı sağın görece küçük bir ögesidir⁴⁰⁵.

Komplo teorilerinin neofaşist hareketler (neofaşist muhalefet) içerisindeki yeri hakkında bilgi vermeye başlamadan önce, Sovyetler Birliği'ndeki yaygınlığından söz etmek, komploculuğun 1945 sonrası dünyasındaki durumunu anlamak açısından faydalı olacaktır. Zira faşizmin iflasının ardından komploculuğun en önemli taşıyıcısı—komploculuğu politik yaşamının merkezinde bulunduran başlıca ülke—Sovyetler olmuştur. Bununla birlikte komploculuğun Sovyetler'deki varlığı 1945'ten

⁴⁰⁴ Robert O. Paxton, *Faşizmin Anatomisi*, çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay (İstanbul: İletişim, 2014), 164-165.

⁴⁰⁵ İkinci bölümde belirtildiği gibi, aşırı sağın asıl (en büyük) ve en etkili (iktidarda yer almaya zaman zaman, az da olsa yaklaşabilen) ögesi radikal popülist partilerdir.

önce de merkezî olmuştur. Ülkeyi yöneten Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin liderleri (başta Vladimir Lenin ve Josef Stalin) ve üyeleri komplo teorilerine sıkça başvurmuşlardır.

Bu durumun büyük ölçüde, Sovyetler'in temelinde yer alan komplocu bir varsayımdan kaynaklandığı düşünülebilir. Varsayıma göre "Britanya ve Amerikan hükümetleriyle anlaşılan kapitalistler insan refahına yönelik en büyük tehdittir"⁴⁰⁶. Sovyetler kapitalistlerin dünyada hegemonya elde etme çabalarıyla çarpışmaktadır⁴⁰⁷. "Lenin iktidara geldikten sonra, dış güçlerin Sovyetler Birliği'ni yıkmak amacıyla komplo kurdukları konusunda ısrar etmiştir, oysa hiçbiri buna yönelik ciddi bir çaba sarf etmemiştir; eğer sarf etselerdi başarılı olurlardı"⁴⁰⁸.

Bu varsayımın, çeşitli komplo teorilerinin üretilmesine yol açtığı söylenebilir. Pipes söz konusu teorileri iki kategoriye ayırmıştır: "anti-emperyalizm" ve antisemitizm. Varsayımdan anlaşılabilceği gibi, "anti-emperyalist" teoriler Sovyet liderler nezdinde önceliğe sahip olmuştur. Teorilerin başrolünde, Truman Doktrini'nin açıklandığı 1947 yılına kadar Büyük Britanya, 1947'den itibaren Amerika Birleşik Devletleri yer almıştır.

Sovyetler'de "anti-emperyalist" komplo teorilerinin ilk örneklerinden birini, Komünist Parti'ye katılmayan veya partinin emirlerini sorgusuz sualsiz yerine getirmeyen kişilerin, Sovyet devletinin düşmanlarına çalışan karşıdevrimciler olduklarını iddia ederek Lenin vermiştir⁴⁰⁹. Lenin'in bu iddiası, halefi Stalin'in yönetimi sırasında kurumsallaştırılarak sürdürülmüştür. Ayrıca Stalin döneminde antisemit komplo teorileri giderek yaygınlık kazanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında Stalin'in 1930'larda Rus milliyetçiliğini yeniden gündeme getirmesi özellikle etkili olmuştur. Antisemit komplo teorilerinin başrolüne, savaş sonrasının ilk

⁴⁰⁶ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 107.

⁴⁰⁷ *age*, 109.

⁴⁰⁸ *age*, 96.

⁴⁰⁹ *age*. Lenin'in bu teorisi, dış güçlerin Sovyetler Birliği'ni yıkmak amacıyla komplo kurdukları konusundaki ısrarıyla birlikte bir bütün olarak ele alınabilir.

yıllarına kadar Lev Troçki konmuştur⁴¹⁰. Bu yıllardan itibaren başrole (Troçki'nin 1940'ta öldürülmesinin de etkisiyle) önce kısa bir süreliğine Jozip Broz Tito, ardından Siyonistler geçirilmiştir.

Antisemit komplo teorilerine örnek olarak, Stalin'in ölmeden önceki son komplo teorisi olan "Doktorların Komplosu" verilebilir⁴¹¹. Ocak 1953'te kamuoyuna duyurulan bu teoriye göre, Sovyet liderlerinin sağlıklarından sorumlu ve çoğu Yahudi olan doktorlar önemli iki kişiyi öldürmüş ve dört kişiyi daha öldürmeyi Batılı güçler ve İsrail'le birlikte planlamıştır. Stalin'in Mart 1953'teki ölümü, Yahudi doktorlarla ilgili komplo teorisinin etkisini zayıflatmıştır. Bu bağlamda Pipes, "Stalin ölmemiş olsaydı Sovyetler Birliği'ndeki tüm Yahudiler büyük ihtimalle Sibirya'ya sürülürdü" demiştir⁴¹².

Komplo teorilerinin neofaşist hareketler (neofaşist muhalefet) içerisindeki yeri hakkında bilgi vermeye neo-Nazi hareketleriyle başlanırsa, ilk cümle kolay tahmin edilebilir olacaktır: Komplo teorileri neo-Naziler arasında, 1945 öncesinde Naziler arasında olduğu gibi, son derece yaygındır. Britanyalı tarihçi Nicholas Goodrick-Clarke bu yaygınlığa "zengin bir komplo teorisi bolluğu" ifadesini kullanarak değinmiştir:

"Bununla beraber, sağ-kanat radikalizminin ifadesi Britanya, Fransa, Avusturya, Almanya, Hollanda ve Danimarka'da seçim başarısı arayışında olan popülist partilerle hiçbir şekilde sınırlı değildir. Irksal milliyetçilik çok sayıda yeraltı grupçuğu içerisinde tırmanmaktadır [...] Bu gibi grupçuklar beyaz ırksal kimliğe ilişkin ezoterik sembollerini türetmekte, Batı'nın renkliler tarafından istilasına direniş söylemlerini kolaylaştırmakta, ve kanın aurasını, Nazi-Tibetli bağlantılarını, ve hatta Nazi yolculu UFO'ları içeren okült fikirleri ve zengin bir komplo teorisi bolluğunu benimsemektedirler⁴¹³".

Goodrick-Clarke'nin sözlerinden anlaşılabileceği gibi, neo-Nazilerin benimsedikleri komplo teorileri, Yahudiler gibi klişe düşman imgelerinin yanı sıra komplocu literatürdeki yeni (1945'ten sonraki) temaları da (örneğin, 1947'de ortaya çıkan ve

⁴¹⁰ Daniel Pipes, *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From* (New York: The Free Press, 1997), 98.

⁴¹¹ *age*.

⁴¹² *age*.

⁴¹³ Nicholas Goodrick-Clarke, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology* (London: Tauris Parke Paperbacks, 2005), viii.

1975'te komplo teorilerinde yer almaya başlayan UFO temasını) içermektedir. Dolayısıyla, Nazizm ile komploculuk arasındaki çok sıkı ilişkinin neo-Nazi hareketlerinde sürdüğü belirtilebilir.

Neo-Faşist hareketlere bakılırsa, komplo teorilerinin bu hareketlerde yaygın olduğu görülebilir. Faşist hareketlerde rastlanmayan bu durumu açıklamak için, neo-Faşistlerin başlıca akıl hocalarından birinin görüşlerine değinilebilir. Söz konusu kişi 1898-1974 yılları arasında yaşamış İtalyan “filozof” Julius Evola’dır⁴¹⁴. Bir antisemitist olan Evola, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*’nin İtalyanca baskılarından birine önsöz yazmış ve aynı baskıda “Protokollerin Gerçekliğinin Yahudi Geleneği Aracılığıyla Kanıtlanması” başlıklı bir makalesini yayımlatmıştır⁴¹⁵.

Evola, *Protokoller*’den alıntı yaparak, liberalizmin Yahudi basını ve finansı aracılığıyla sistematik olarak yayıldığını, böylece monarşi ve aristokrasi ilkelerinin Batı kültüründen silineceğini öne sürmüştür⁴¹⁶. Birtakım Yahudilerin Amerikan bankacılığı ve endüstrisi içerisindeki aşındırıcı etkilerine ilişkin bolca delil bulduğunu iddia etmiştir. Yine bazı Yahudilerin Rus Devrimi’ni aşındırıcı etkilerine ilişkin birçok kanıt bulduğundan söz etmiştir. Sigmund Freud ve psikanalizi, Albert Einstein ve izafiyet teorisini, Emile Durkheim ve din sosyolojisini örnek göstererek Yahudileri modernizme ilişkin fikirlerin başlıca taşıyıcıları olmakla itham etmiştir⁴¹⁷.

Bununla birlikte Evola öncelikle metafiziksel bir antisemitizmin savunucusu olmuştur: “Yahudiliği modern dünyadaki paranın egemenliğinin, bireyseliğin ve ekonomik materyalizmin bir sembolü olarak görmüştür⁴¹⁸”. Öyle ki 1970 yılında Hitler’in biyolojik ve fanatik antisemitizmini “trajik sonuçları olan paranoid bir idefiks

⁴¹⁴ Evola’nın, neo-Faşistlerin başlıca akıl hocalarından biri olmasıyla ilgili olarak bkz. Nicholas Goodrick-Clarke, *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity* (New York and London: New York University Press, 2002), 52-53.

⁴¹⁵ *age*, 66.

⁴¹⁶ *age*.

⁴¹⁷ “Onun ideali; hiyerarşi, kast, otorite ve devletin, yaşamın maddi yönlerine azami seviyede egemen olduğu Hint-Aryan geleneği olmuştur. Evola bu mitsel geleneğin kahramanca ve kutsal değerlerine başvurarak eşitlikçilik, demokrasi, liberalizm ve Yahudi karşıtı radikal bir doktrini ileri sürmüştür. Halk yönetimi ve burjuva değerlerini, demokrasi ve sosyalizmi içeren modern dünyayı küçümsemiş, kapitalizm ile komünizmi materyalizmin karanlık saltanatının ikiz yönleri olarak görmüştür.” *age*, 53.

⁴¹⁸ *age*, 65.

ve Üçüncü Reich'in itibarı üzerindeki çıkarması güç bir leke" diye tanımlamıştır⁴¹⁹. Evola'nın ırk kavramı da metafiziksel/spiritüel olmuştur. Arthur de Gobineau'nun ırksal düşüncesini tartışan Evola ırkların ancak ruhları zayıfladığında düşüşe geçtiklerini öne sürmüştür⁴²⁰. Dolayısıyla başta Alfred Rosenberg olmak üzere, Nazi Almanyası'nın biyolojik ırkçılarını reddetmiş, onların fiziksel antropolojilerinin indirgemeci ve materyalist bilime dayandığını ima etmiştir⁴²¹.

Neo-Faşistlerin komplo teorilerine sarılmalarında, elbette öncülerinin (yani Faşistlerin) komplocu eğilimlerinin önemli etkisi bulunmuştur. Denilebilir ki ortaya çıktıktan kısa süre sonra iktidara gelen Faşist hareketlerin, uzun süre iktidarda kaldıktan sonra zayıflayarak muhalefete çekilmeleriyle (ve neo-Faşist diye adlandırılmalarıyla) başlayan yıllar aynı zamanda komplocu eğilimlerini güçlendirerek dışavurdukları yıllar olmuştur. Üstelik neo-Faşistler muhalefetin merkezine değil uçlarına (dolayısıyla politik alanın da uçlarına) çekilmişler ve Nazilerin ırkçılıklarını sahiplenmeye başlamışlardır⁴²². İlaveten, komploculukla ayrıca bağlantılara sahip düşünce gelenekleri olan ezoterik ve okültist geleneklere başvurmuşlardır. Neo-Faşist ideolojinin Nazi ideolojisine böylece yaklaşması komplo teorilerinin neo-Faşist hareketlere yayılmasını epey hızlandırmıştır.

⁴¹⁹ Nicholas Goodrick-Clarke, *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity* (New York and London: New York University Press, 2002), 65-66.

⁴²⁰ *age*, 64-65.

⁴²¹ *age*, 65.

⁴²² Neo-Faşist grupların "kadim Aryan bilgelğine ilişkin okült kavramları" kucaklamalarıyla ilgili olarak bkz. *age*, 3.

6. SONUÇ

Neticede, tüm ideolojilerle uyumlanma potansiyeli taşıyan komplo teorilerinin, bu potansiyele rağmen faşizmle özel bir yakınlıkları olduğu ortaya çıkmıştır. Söz konusu yakınlık faşizmle komploculuğun kesişme noktalarının çeşitliliğinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tezin başlangıç amacına ulaştığı yani komplo teorilerinin faşizmle olan ilişkisine dikkat çektiği, faşizmin geçmişte komplo teorilerinin ana taşıyıcılarından biri olduğunu hatırlattığı belirtilebilir. Ayrıca komplo teorisi teriminin faşizme ilişkin bir kitap—Karl Popper’ın, Alman ve Sovyet totaliterliğinin entelektüel kökenleri hakkındaki kitabı *Açık Toplum ve Düşmanları*—bağlamında ortaya çıkmış olması tekrar vurgulanmaya değer görünmektedir.

Faşizm-komplo teorileri yakınlığında Nazizmin ağırlıklı bir rol oynadığı görülmüştür. Rolün ağırlığı büyük ölçüde, antisemitizmden kaynaklanmıştır. Zira komplo teorileriyle Yahudi karşıtlığı Orta Çağ Avrupası’ndan beri etkileşim hâlinde olmuştur. Faşizm-komplo teorileri yakınlığının Nazizm örneğinde açık olması nedeniyle, yakınlığı bu çalışmaya kıyasla daha güçlü bir biçimde vurgulamayı hedefleyen ileriki çalışmaların Faşizme ve/veya İtalya’yla Almanya dışındaki faşizmlere odaklanması gerekecektir. Komploculuk ve/veya komplo teorileri hakkında olup bu tezin kaynakçasında yer alan akademik çalışmalarda, söz konusu faşizmlere dair bir bölüme rastlanmamıştır. Nazizm haricindeki faşizmlere odaklanacak olanlara, bağlı paramiliter güçlere ait söylemleri öncelikle incelemeleri önerilebilir. Örneğin, Faşizme odaklanacak olan bir kimse Kara Gömleklilerin (Squadrismo) retoriğini inceleyebilir.

Ayrıca tez kapsamında, hem Nazilerin hem de Faşistlerin iktidara geliş süreçlerinin birer komploya dayandırılabilceği sonucuna varılmış ve komploların merkezinde yine paramiliter şiddetin olduğu düşünülmüştür. Dolayısıyla paramiliter şiddetin komplo-komplo teorileri etkileşimini örnekleyen bir bağlam olduğu belirtilebilir.

Ayrıca söz konusu etkileşimle ilgili olarak kurgunun gerçeği beslediği, komplo teorilerinin komplolara yol açtığı söylenebilir.

Komplo teorilerinin neo-Faşist hareketler içerisinde yaygın oluşu, Faşist rejimin komplocu eğiliminin varlığını doğruluyor görünmektedir. Ayrıca söz konusu yaygınlığın tezde öne sürülen bir başka düşünceyi desteklediği belirtilebilir. Bu düşünceye göre Ulusal Faşist Parti'nin kurulduktan kısa bir süre sonra iktidara gelmesi ve uzun yıllar boyunca iktidarda kalması, Faşistlerin genellikle komplo teorilerine başvuramalarında etkili olmuştur. Neo-Faşistlerin iktidara uzak kalmalarının ve komplo teorilerine sıkça başvurmalarının bu düşünceye destek olduğu söylenebilir.

Son olarak, psikoloji disiplini içerisinde yer alan faşizm çalışmalarıyla komplo teorileri hakkındaki çalışmalar karşılaştırılacak olursa faşist bireylerle komplo teorisyenleri arasındaki birtakım benzerliklerin ortaya çıkacağı öngörülebilir. Zira tezde bu benzerliklere ilişkin kimi ipuçları Adorno ve arkadaşlarının, proto-faşist kişilik tipini ölçmek için belirledikleri dokuz değişkenin komplo teorisyenlerine dair bazı özelliklerle karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- Adorno, Theodor W., Else Frenkel-Brunswik, Daniel J. Levinson, Nevitt Sanford. *The Authoritarian Personality*. 3. bs. New York: Norton, 1969.
- Akay, Ali. “Komplo ve Hikmet-i Hükümet”. *Teorik Bakış*. s. 5 (2014): 5-11.
- Anderson, Jon W. “Conspiracy Theories, Premature Entextualization, and Popular Political Analysis”. *The Arab Studies Journal*. c. 4. s. 1 (1996): 96-102.
- Arslandoğlu, İbrahim. “Sosyal Bilimlerde Metod ve Araştırma Teknikleri”. w3.gazi.edu.tr/~iarslan/arastek.doc [25.04.2019].
- Aytaç, Ahmet Murat. “Dünya Görüşü ve İdeoloji”. *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*, ed. Yüksel Taşkın. İstanbul: İletişim, 2015: 105-137.
- Barkun, Michael. “Conspiracy Theories as Stigmatized Knowledge”. *Diogenes*. <https://doi.org/10.1177/0392192116669288> (2016): 1-7.
- _____. “Conspiracy Theories and the Occult”. *The Occult World*. Ed. Cristopher Partridge. London: Routledge, 2015: 701-709.
- _____. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. Berkeley & Los Angeles & London: University of California Press, 2003.
- _____. “Racist Apocalypse: Millennialism on the Far Right”. *American Studies*. c. 31 s. 2 (1990): 121-140.
- _____. “‘Coxey’s Army’ as a Millennial Movement”. *Religion*. c. 18. s. 4 (1988): 363-389.
- Başaran, Barış. “Eleştirel Bir Kategori Olarak Komplo Teorisinin İcadı: Karl Popper ve ‘Toplumun Komplo Teorileri’”. *Teorik Bakış*. s. 5 (2014): 21-30.
- _____. “Komplo Teorilerinin Teorileri”. *Teorik Bakış*. s. 5 (2014): 13-20.
- Bora, Tanıl. “Üst Akıl”, *Birikim Dergisi*, Haftalık Yazılar (12 Ekim 2016), <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/7969/ust-akil#.WruTYkxuJjo> [28.03.2018].
- _____. “İdeoloji”. *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. 2. bs. İstanbul: İletişim, 2015: 81-104.
- _____. *Sol, Sinizm, Pragmatizm*. 2. bs. İstanbul: Birikim Yayınları, 2011.

_____. “Komplo Zihniyetinin Örnek Ülkesi Türkiye”. *Birikim*. s. 90 (1996).
www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/3748/komplo-zihniyetinin-ornek-ulkesi-turkiye#.W05G7PZuJYd [27.03.2018].

Bosworth, R. J. B. *Mussolini*. London: Arnold, 2002.

Changing Conceptions of Conspiracy. ed. Carl F. Graumann, Serge Moscovici. New York: Springer-Verlag, 1987.

Cohn, Norman. *Warrant For Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. London: Serif, 2005.

Çağla, Cengiz. *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.

Dyrendal, Asbjørn. “New Age and Norwegian ‘Conspirituality’ (New Age in Norway, Equinox 2017)”, 1-30,
https://www.academia.edu/25239883/New_Age_And_Norwegian_Conspirituality_New_Age_in_Norway_Equinox_2017_ [17.01.2019].

Ertür, Başak. “Komplo Hukuku ve Egenekon”. *Komplo Kullanma Kılavuzu*. ed. Başak Ertür. Sharjah: Sharjah Art Foundation, 2011: 27-38.

Fenster, Mark. *Conspiracy Theories: Secrecy and Power In American Culture*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2008.

Goldberg, Robert Alan. *Enemies Within: The Culture of Conspiracy in Modern America*. New Haven & London: Yale University Press, 2001.

Goodrick-Clarke, Nicholas. *Black Sun: Aryan Cults, Esoteric Nazism and the Politics of Identity*. New York and London: New York University Press, 2002.

_____. *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology*. London: Tauris Parke Paperbacks, 2005.

Griffin, Roger. *Faşizmin Doğası*. çev. Ali Selman. İstanbul: İletişim, 2014.

Gürpınar, Doğan. *Komplolar Kitabı: Belki de Her Şey Görüldüğü Gibidir*. İstanbul: Doğan Kitap, 2014.

Hanegraaf, Wouter J. *New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden: Brill, 1996.

Hassner, Pierre. “Nationalism and Violence in International Relations”. *Revisiting Nationalism: Theories and Processes*. ed. Alain Dieckhoff, Cristophe Jaffrelot. New York: Palgrave Macmillan, 2005: 202-221.

Hepkon, Haluk. *Komplo Teorileri Tarihi*. 2. bs. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

- Hofstadter, Richard. *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1996.
- _____. "The Paranoid Style in American Politics". *Harper's Magazine*. c. 229. s. 1374. (1964): 77-86.
- Karaosmanoğlu, Kerem. "Bir Komplo Söyleminden Parçalar: Komplo Zihniyeti, Sıradan Faşizm ve New Age". *Kültür ve İletişim*. c. 12. s. 1 (2009): 95-126.
- Mann, Michael. *Faşistler*. çev. Ulaş Bayraktar. İstanbul: İletişim, 2015.
- McKenzie-McHarg, Andrew. "The Conspiracy Theory of Society, the Paranoid Style and Conspiracy Theories". <http://www.conspiracyanddemocracy.org/blog/the-conspiracy-theory-of-society-the-paranoid-style-and-conspiracy-theories/> [18.12.2018].
- Örs, H. Birsen. "Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü". *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*. 4. bs. ed. H. Birsen Örs. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010: 477-514.
- Paxton, Robert O. *Faşizmin Anatomisi*. çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay. İstanbul: İletişim, 2014.
- Pipes, Daniel. *Conspiracy: How The Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. New York: The Free Press, 1997.
- Popper, Karl. *Open Society & Its Enemies*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2013.
- Popper, K. R. *The Open Society and Its Enemies Volume I: The Spell of Plato*. London: Routledge, 1945.
- _____. *The Open Society and Its Enemies Volume II: The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx and the Aftermath*. London: Routledge, 1945.
- Robertson, David G. "The Hidden Hand: Why Religious Studies Need to Take Conspiracy Theories Seriously". *Religion Compass*, 11:e12233 (2017): 1-8.
- _____. "David Icke's Reptilian Thesis and the Development of New Age Theodicy". *International Journal for the Study of New Religions*. Vol. 4 No. 1 (2013): 27-47.
- Sémelin, Jacques. *Arındırma ve Yok Etme: Katliam ve Soykırımın Siyasi Kullanımları*. çev. Melike Işık Durmaz. İstanbul: İletişim, 2011.
- Seyidoğlu, Halil. *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*. 8. bs. İstanbul: Güzem, 2000.
- Taburoğlu, Özgür. "Komplo Teorileri: Modern Sonrasının Politik Tahayyülleri". *Birikim*. s. 235 (2008): 31-41.

Yüksel, Murat. “Siyasetin Toplumsal Aktörleri”. *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler*. 2. bs. İstanbul: İletişim, 2015: 251-283.

ÖZ GEÇMİŞ

Gökçe Aytekin 1984'te İstanbul'da doğdu. Orta okul ve lise yıllarını Galatasaray Lisesi'nde geçirdi. Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2008'de mezun oldu. Altı yıl sonra Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı'na kabul edildi. Akademik çalışmaları; faşizm ve komplo teorileri konuları üzerinde, siyasal düşünceler tarihi ve politik ideolojiler alanları içerisinde yoğunlaşmaktadır. Akademik olmayan ilgi alanları arasında popüler kültür, psikanaliz, New Age inançları bulunmaktadır. İletişim için gokceaytekin@hotmail.com e-mektup adresini kullanmaktadır.